Регионална библиотека „Христо Ботев” - гр. Враца
Регионално краеведско дружество - гр. Враца

Калина Тодорова

Рилският чудотворец и Бистрешкият манастир „Св. Иван Пусти”

Легенди, предания и разкази
от културното пространство на светата обител

Враца, 2013

Книгата се издава с финансовата подкрепа на
Община Враца
Общински фонд „Култура”

На корицата:

Цветна щампа— панорамен изглед на манастира *Касинец* и околността, създадена по поръка на ктито-рите *Димитраки хаджи Тошев (Тодорович), жител и старейшина на Враца и Йоан Томович — Бакалбаши* през 1822 г. в манастира.

Калина Тодорова Николова - автор, 2013
Васко Врачовски, Калина Тодорова, Петър Петров,
Боян Пищиков - фотографи, 2013
Бойка Лозанска - лит. редактор, 2013
Станислав Стаменов - худ. оформление на корицата, 2013

Поредица Наследство ISSN 1314-328X
ISBN 978-619-7102-05-5

Съдържание:

Увод **9**

Първа част

Лъчите на св. Иван Рилски и манастирите във Врачанския балкан **11**

Култът към св. Иван Рилски и Рилският манастир **11**

Лъчите на св. Иван Рилски **20**

Средновековното селище Вратцата и манастирите в околността **23**

Бистрешкият манастир „Св. Иван Рилски (Пусти)-Касинец" **27**

Из историята на Мътнишкия манастир „Св. Никола". Бистрешки манастир - Мътнишки манастир **38**

Рилският, Чипровският и Бистрешкият манастир **41**

По примера на *рилския модел за святост* в Чипровско и Берковско. Лопушанският манастир „Св. Йоан Предтеча", Чипров-ският манастир „Св. Йоан Рилски" и култът към светеца, изразен в църковната живопис и в почитта на светите негови мощи **47**

Градешкият манастир „Св. Йоан Кръстител" **52**

Култът към св. Иван Рилски през XX в. в Западна България, изразен в изграждането на нови храмове. Опитите за възстановяване на Буковския манастир и стенописът „Цар Петър изпраща дарове на Иван Рилски" във видинската катедрала „Св. Димитър" **53**

Легендите за св. Иван Рилски и Бистрешкият манастир „Св. Иван Пусти" **79**

Рилски, Софийски и Врачанският цикъл легенди за св. Иван Рилски **79**

Легендите за св. Иван Рилски от културното пространство на Бистрешкия манастир „Св. Иван Пусти" и култът към светеца във Врачанско **83**

Публикувани легенди **83**

Непубликувани легенди **87**

Създаване и пътища на разпространение **89**

Легендите за св. Иван Рилски от културното пространство на Бистрешкия манастир „Св. Иван Пусти". Мотиви, образи и послания **98**

Той - творец и чудотворец... **98**
Чудото със св. Иван Рилски при Постницата на манастира „Св. Иван Пусти" край Враца в контекста на легендите за извършвани от него чудеса **115**
За възникването и името на манастира „Св. Иван Пусти" край Враца **121**
Бистрешкият манастир като „образ и подобие" на Рилския манастир **127**
Съкровището на цар Иван Шишман и манастирското подземие **138**
Народна летопис за манастира **142**
Заключение **151**

Втора част

Легенди, предния и разкази за св. Иван Рилски и Бистрешкия манастир „Св. Иван Пусти" **175**
1. Чудото със св. Иван Рилски при бистрешката постница - с. Бели извор, Врачанско **175**
2. Свети Иван Пусти къде е правил манастиро... - гр. Враца - кв. Бистрец **176**
3. И хората се трупат като неко пчели кога се трупат около паница мед... гр. Враца - кв. Бистрец **181**
4. Обич към таа българщинка... - гр. Враца **183**
5. Там, дето е лежал св. Иван - с. Моравица, Врачанско **185**
6. Иван Рилски оттам е минал, там е седел... - гр. Враца **186**
7. Той - творец и чудотворец... - Бистрешки манастир **187**
8. Оттука е тръгнал с магаре... - Бистрешки манастир **192**
9. Кой не може да мине - е грешен... - гр. Враца **193**
10. Защо имаше една билка... - с. Бели извор, Врачанско **193**
11. Камбаната, кога бие - с. Бели извор, Врачанско **195**
12. По Богородица - гр. Враца - кв. Бистрец **196**
13. Обичаме тоя манастир... - гр. Враца - кв. Бистрец **198**
14. Съкровището на Иван Шишман - гр. Враца **200**
15. Разчу се, че е открит златен змей - гр. Враца **201**
16. Я съм са отчувала тука на тоа манастир... - с. Бели извор, Врачанско **201**
17. На една обща трапеза - гр. Враца - кв. Бистрец **203**

18. Тия курбани... - гр. Враца - кв. Бистрец **204**
19. За колко села и колко народ е тука! - гр. Враца - кв. Бистрец **204**
20. Хората още верваа, верваа! - гр. Враца - кв. Бистрец **205**
21. Момите и ергените се кръстосваха... - гр. Враца - кв. Кулата **206**
22. На тоя ден се носи колак... - с. Бели извор, Врачанско **207**
23. Това си беше едно стопанство - гр. Враца **208**
24. Тук некоги вървеше вода - гр. Враца - кв. Бистрец **210**
25. Това тука е „Иван Рилски", а не е „Иван Пусти" - с. Горно Озирово, Монтанско **211**
26. Свети Иван да бди над тебе... - гр. Враца **212**
27. Дори, когато беше много запустел, пак си ходеха хора! - гр. Враца **214**
28. Когато татко служеше, отивахме с него - гр. Враца - кв. Кулата **216**
29. Ние сме „пусти", че сме го изоставили - гр. Враца - кв. Кулата **217**
30. На Богородица сме били винаги на манастира - гр. Враца - кв. Кулата **219**
31. Аз съм чул, че имало монах Иван - гр. Враца - кв. Кулата **220**
32. За тоя ден винаги... нова дреха - гр. Враца - кв. Кулата **220**
33. И занесем там на черквата... - гр. Враца - кв. Кулата **221**
34. Това беше светиня! - гр. Враца - кв. Кулата **222**
35. За рожбици... - гр. Враца - кв. Кулата **222**
36. Булка, това дете ше идеш на манастиро, да го арижеш! - - гр. Враца - кв. Кулата **223**
37. Жътва в манастирското - гр. Видин **223**
38. На отдих и поклонение... - гр. Враца - кв. Бистрец **225**
39. Златният креват - гр. Враца **226**
40. И там е рукнал извор... - Германски манастир **226**
41. Казват, че тука е родното място на свети Иван Рилски - Куриловски манастир **227**
42. Докараха те тия те мощи, които сега се намират у нашия манастир - с. Георги Дамяново (Лопушна), Монтанско **231**

Резюме -
паралелен текст на български и английски език **244**

Св. Иван Рилски - икона от XVIII век.
Митрополитски храм „Св. Николай” - гр. Враца

Многобройните народни творби за свети Иван Рилски са част от култа към най-обичания и най-почитания български светец. Фактът, че легендите за него са свързани с определени географски реалии, е обяснен от изследователите главно със злополучните странствания на светията, познати предимно от Народното житие, както и „с разнасянето на мощите му цели пет века из разни краища на страната и извън нея". Документираните и систематизирани текстове („въз основа на редица особености на легендите от различни места на нашата страна") образуват два основни цикъла — Софийски и Рилски. Записани са и две легенди извън общата легендарна композиция от Кратовско (днес Македония) и с. Курило, Софийско, където се намира манастир на името на светеца. Публикувани са от Иван Фекелджиев в издадената през 1979г. монография „Народни легенди за Иван Рилски" (Фекелджиев 1979).

Проучванията в последните десетилетия на северните предели на Риломанастирското културно пространство — Врачанско, Монтанско, Чипровско, Берковско, Софийско и Самоковско и записаните фолклорни материали от Западно Врачанско и Монтанско дават достатъчно основание да бъде отчетен нов, трети цикъл — наречен „Врачански". „Той е създаден в селища, разположени в северната и южната страна на Искърския пролом — в западната част на Врачанско и северната покрайнина на Софийско. Негови центрове са с. Стубел, Западно Врачанско и с. Курило (днес квартал на гр. Нови Искър), Софийско. Жителите на всяко от двете селища вярват, че при тях се намира гробът на Рилския светец (или негова местна хипостаза)." В текстовете доминира сюжетът „Движение (летене) на светец (без глава) за пренасяне на святост" (Малчев 2000а).

Материалите, които ние събрахме в периода 2008 — 2013г. от селища, разположени в непосредствена близост до Бистрешкия манастир „Св. Иван Рилски (Пусти) — Касинец" (с. Бели извор, кв. Бистрец, кв. Кулата, гр. Враца и с. Горно Озирово) и от самия манастир не само обогатяват този цикъл с мотиви, но образуват ново сюжетно ядро, в центъра на което е темата за пребиваването и чудесата на свети Иван Рилски в Постницата на Бистрешкия манастир.

Първа част

Лъчите на св. Иван Рилски и манастирите във Врачанския балкан

Култът към св. Иван Рилски и Рилският манастир

Още преди да бъде канонизиран за светец от официалната църква в българската средновековна държава, Рилският отшелник Иван се радва на изключителната популярност на своите съвременници, а всенародната любов и почит през вековете му отреждат най-високо място в националния пантеон — мястото на духовен водач и небесен пастир. Така той е сред онези най-свидни знаци, чрез които се именува и мисли България и българското днес. Той е светият отшелник, отдал се на Бога чудо-творец, но и нашият отец — учител и душо-лечител-спасител. Личността, делата и паметта за него са част от историята и битието на държавата ни, но и част от българския мит. Неговите образи - на историческо лице, легендарен герой и светец - столетия битуват неразделно в паметта и сърцата на българите като пръв символ на българската святост, а създаденият в резултат на неговата отшелническа дейност Рилски манастир — като „обител над българските съдбини".

Основни източници за живота и дейността на св. Иван Рилски са житията, службите и похвалите; „Заветът" (сочен за един от най-важните извори, макар споровете за неговата автентичност още да не са разрешени); легендите и преданията (Дуйчев: 1947). Всички те изграждат и в същото време отразяват в българската духовна култура един образ на Рилския светец, който израства през вековете от смирен отшелник, „образец на духовен подвиг" (както свидетелства Епископ Козма, живял в последните години от съществуването на Източното българско царство) през Средновековието и първите години от турското робство до „великия пустинник", „титана на българската религиозна воля"

през XX в.: „Божият служител, който в своето чисто желание да достигне небето, одухотвори и осмисли великата рилска пустиня, направи я светиня и необурваем израз на единството на всички българи, пръснати по земята, направи я вековен страж на всички народни идеали, свещено място на будните български синове." (Поптодоров 1937); „Моисей на българския народ", който повече от хилядолетие води българите „към обетованата земя на народността и духовната свобода" (по думите на българския патриарх Кирил)(Денев 1999: 17). Оставил незаличим отпечатък в литературата, музиката и изобразителното изкуство, в народното творчество, култът към светеца „поема" в още няколко посоки:

- на първо място е свързан със светите негови мощи;
- с изграждането на православни обители, посветени нему (започнало още през X в. от сподвижниците му в Осогово, все още продължава), а през последното столетие — на болници и учебни заведения;
- с мястото му в църковния и националния календар на българите като „най-силния" и тачен небесен застъпник на народа.

Роден е вероятно през 876 г. в село Скрино край Дупница и умира на 18 август 946 г. (в най-ново време датата е оспорвана). Развива дейността си в средния високопланински дял на Балканския полуостров — Рила, Витоша и Осогово. Той е съвременник на българските владетели княз Борис-Михаил Покръстител, княз Владимир-Расате, цар Симеон Велики и цар Петър I и на събития, определили историческата съдба на Балканите. Това е времето на новопокръстена България, на славянската мисия на Кирило-Методиевите ученици и „Златния век" на българската средновековна държава, но и на вътрешни борби от втората половина на X в.; на създаването на т.н. „особена" или „късна" анахоретска традиция в района между Вардар и Струма, но и на ересите — павликянство и богомилство (Стара 1992: 185).

До двадесет и пет годишна възраст е пастир. Загубва родителите си и след пророчески сън раздава на бедните своето наследство, решил да се отдели от светския живот.

В манастира „Св. Димитър" под връх Руен при Бобошево във Влахина планина придобива богословско образование, изучава богослужебните книги и получава духовнически сан. Приел монашество, той се отдава на пост и молитва и тръгва по трудния път на отшелничеството като се установява първоначално недалеч от родното си село, за кратко в Земен, във Витоша, а по-късно — в най-високата и безлюдна българска планина Рила. Изброените топоси посетне ще начертаят сакралната карта със светите места на Рилския чудотворец. На много от тях или в близост до тях ще възникнат манастири по подобие на първия в Рила, ще станат част от свещената топонимия на българите — извори, пещери и оброчни места, придобили особена магическа сила, според народните представи, защото тях е осветил с присъствието си отшелникът.

В Рила светият Иван извършва много чудеса, помага на хора в нужда, изцерява от тежки болести. Славата му на смирен мъдрец, лечител и чудотворец се разнася бързо и достига до самия цар Петър. И днес е жива легендата за това как царят преминава 120- километровия път от Средец, за да се срещне със светеца. Сюжетът е познат и от житията на отшелника. Коментар откриваме в неговия Завет. Няма единно становище по въпроса дали срещата е действително събитие или легендарен разказ. Застъпниците на хипотезата за нейната историчност съобщават, че тя е станала около 931 г. След нея славата и почитта към светия старец се превръщат във всенародно преклонение и предизвикват поток от последователи. Може да се предположи, че именно тогава се образува и първото по тези места монашеско братство. Известно е, че св. Иван Рилски създава духовна школа. Негови сподвижници и съмишленици са Прохор Пчински, Гаврил Лесновски, Йоаким (Яким) Осоговски и Йоаникий Девически. В резултат в Осогово и край Бяла река възникват още три манастира по рилски образец (Драгова 2006).

Друга посока в развитието на култа към Рилския чудотворец е свързана с почитта към светите негови мощи.

След смъртта му през 946 г. той е погребан близо до Рилската обител, но скоро след това мощите му са пренесени в град Средец, днешна София (в житията това става по нареждане на цар Петър). Историците определят пренасянето им като важен акт за укрепването на българската държавност в условията на войните с Византия (X-XI в.). Вероятно тогава първият български светец е канонизиран. Византийският писател Георги Скилица свидетелства, че в Средец мощите му изцеряват император Мануил I Комнин. През 1183 г., по време на поредната унгарско-византийска война, унгарският крал Бела III превзема Средец и ги отнася в своята столица Гран (Естергом). Според преданието, местният архиепископ заявява, че не му е известно да съществува такъв светец, за което св. Иван го наказва с онемяване. След като се прекланя пред мощехранителницата и иска прошка, говорът му се възстановява. Впечатлени и обезпокоени от това чудо, през 1186 г. унгарците връщат мощите в Средец.

През 1195 г. цар Иван Асен I тържествено пренася светите мощи в столицата Търново. Тук те пребивават близо три века и благодарение на търновската патриаршия, на търновските книжовници, култът към св. Иван Рилски се превръща в общобългарски и общославянски (Павлов 2008: 16). През 1469 г., след като получават разрешение от султана, монасите от Рилската обител донасят мощите на светеца от Търново в основания от него Рилски манастир. Това става с намесата на дъщерята на деспот Георги Бранкович, Мара, съпруга и вдовица на султан Махмуд, запазила родната си вяра и с влияние върху новия султан Мехмед Завоевателя. Лично получава от него берати за покровителство над Рилския манастир с дарения и разрешение мощите на св. Йоан да бъдат върнати от Търново (Драгова 2006). Събитието е чакано с надежда от българите, които „с упование и вълнение" посрещали процесията по целия й път до Рила. „Също и благочестивият български народ винаги е усещал св. Ивана близо до душата си. Особено пък във времената на робството, подтиснат и онеправдан, българският народ масово се стичал при мощите на св. Ивана и търсил от него помощ, закрила и утеха в скърбите си" — пише Архимандрит Климент Рилец за

значението на християнската реликва, която в Рилската обител много скоро се превръща в главен обект на поклонническото движение (Архимандрит Климент 1946: 5).

Българският светец е почитан в Сърбия, Влашко, Молдова, Света гора Атонска, Русия. Той се слави в манастира „Кехровуни" на остров Тинос, където се пази дясната му ръка. В Русия става известен през XIII-XIV в. и се превръща в патрон на град Рилск.

В нашата традиция св. Иван Рилски е приеман за първия български отшелник. „Отшелническият подвиг на св. Иван е застъпничество пред Бога на наскоро покръстените българи, изкупление на греховете на целия човешки род..." (Павлов 2008: 11). Още в житието на светителя, писано от Евтимий Търновски се сочи „най-видното" мястото, което заема той в пантеона на българските светци — това на нов законодател, баща на българския народ. Основният му празник в православния календар е Отчовден на 19 октомври (датата на пренасяне на светите мощи от Средец в Търново). На 18 август е Успение на св. Йоан Рилски. На 1 юли Църквата празнува връщането на мощите на св. Йоан Рилски от Търново в Рилската обител. През 1923 г. 1ноември е определен за официален празник „празник на българските будители, ден за отдаване на почит към паметта на големите българи, далечни и близки строители на съвременна България". В прокламацията за празника се казва: „Нека Денят на св. Йоан Рилски да се превърне в Ден на народните будители, в празник на големите българи, за да събуди у младите здрав смисъл за съществуването и интерес към дейците на миналото ни." През 1995 г. по инициатива на Българския лекарски съюз Денят на св. Йоан Рилски - 19 октомври става и Ден на българския лекар. Светецът е почитан и като покровител на миньорите.

„Важна роля за създаването на култа към Йоан Рилски в продължение на десет века има Рилският манастир, който като култов, книжовен и художествен център разпространява и налага „модела" на образа на своя патрон в книжнината и изкуството на другите балкански страни и

Русия. На влиянието на Рилския манастир се дължат повечето от народните легенди и поверия за Йоан Рилски в западните български райони, които са твърде жизнени и до днес" (Рилският 2000).

Няма единодушие в научните среди по въпроса за основаването на Рилската обител. Според някои, този духовен мост между поколения българи е създаден в края на Симеоновото царуване и по времето на цар Петър от св.Иван Рилски със *Завета* (25 март 941 г.). В житието на светеца от Георги Скилица се казва, че някои от хората, които посещавали отшелника, вдъхновени от неговия живот, пожелали да останат и си построили колиби, а когато светецът станал още по-известен, те изградили църква, съборили колибите, направили килии и създали манастир (Дуйчев 1947: 134-168; Павлов 2008: 12). Според други, местният култ към светия старец след смъртта му въздейства за формиране на отшелнически групи на местата, свързани с пребиваването му, които в първите години на XI в. дават началото на манастира. „Тръгнали от отделни килии, преминават през стадия лавра, в крайна сметка той прераства в киновиален манастир. Рилският манастир се ражда като продукт на инициативата на местната религиозна българска среда, която на първо време не е имала никаква официална подкрепа. Именно затова и култът към рилския светец… …има толкова трайни и дълбоки корени в българското съзнание" (Николова 2010 — I: 283-284).

Сегашният манастир „Св. Иван Рилски" (съграден през XIV в.) се намира в близост до село Пастра - недалеч от мястото на първоначалното му изграждане в Рила планина, там където е имало стара постница. Първите потвърдени данни за обителта са от времето, когато е във владенията на воеводата Стефан Хрельо Драговола, васал на сръбския крал Стефан Душан. Той възобновява манастирските сгради и през 1335 г. издига отбранителна кула, а по-късно и малка еднокорабна черква там, където сега се намира новата църква. Кулата е най-старата запазена сграда в манастирския комплекс и по стил принадлежи към архитектурата на Търновската художествена школа. На

върха й е разположен параклисът „Св. Преображение", известен с ценните фрески от 30-те години на XIV в. Смята се, че след този в Боянската църква, тук са едни от най-старите образи на св. Иван Рилски. Редом с други стенописи са съхранени три сцени от 1335 г., изобразяващи сюжети из живота на светията. Първата разказва как цар Петър изпраща свои посланици в Рила, втората представя срещата на царя и светеца, които взаимно се покланят, третата - повторната срещата на свети Иван с царските пратеници, носещи дарове. Така още през първата половина на XIV в. българският художник въвежда в изобразителното изкуство историческия спомен за Рилския светец (Василиев 1987: 78-79). Художникът е познавал сюжета вероятно както от житиеписната литература, така и от народните легенди. Именно литературните текстове са първа проява на култа и сред първите творби, посветени на св. Иван Рилски, са тези, възникнали в Рилския манастир.

С основаването си Рилският манастир става книжовно и просветно средище. Още в края на X в. в него се създават агиографски и химнографски творби, посветени на Рилския светец. Поставят се основите на богата манастирска библиотека, запазена и до наши дни. „Литературната изява" на култа към светеца започва скоро след смъртта му - предполага се, че през X в. за него е написана недостигнала до нас творба. През XII в. в Рилския манастир е създадено така нареченото Народно житие (Спасова: 2003: 44). В това „просто, наивно и дори приказно изложение" върху живота на отшелника, където „легендарният елемент надделява над историческите вести", се съдържа и най-първият и в същото време най-дълговечен образ на св. Иван. Иван Фекелджиев смята, че именно в Народното житие се съдържат и най-ранните фолклорни мотиви, свързани с него, които могат да се открият в устната словесност и през втората половина на XX в., бихме допълнили - и до днес (Фекелджиев 1979: 29). Житието се разпространява през Средновековието главно в ръкописи с творби, посветени на Иван Рилски, свързани с Рилския манастир.

Почти по същото време (не по-късно от 1180 г.) и византийският книжовник Георги Скилица пише житие на

Иван Рилски. Преди падането на България под турско робство са създадени: XIII в. — Първото приложно житие, а наскоро след това е съставено и друго, включено в неговата служба, Житието от Драгановия манастир, поместено в Драгановия миней (ръкопис от края на XIII в.), пак от това време е житието от Норовия пролог; вече от XIV в. — житие от Патриарх Евтимий Търновски. „Целият Житие цикъл, който води началото си от времето на византийското робство, определя образа на отшелника на първо място всред българските светци по оригинални старобългарски произведения"(Спасова 2003: 47). Развитието на култа към св. Иван Рилски и на литературата, свързана с него, е основна културна дейност на рилските книжовници до средата на XIX в. (Рилският 2000).

Падането на България под вековно робство оказва влияние и върху съдбата на Рилския манастир. В средата на XV в. е напуснат от монасите, но десетилетие по-късно трима братя от с. Граница успяват да го възстановят за връщането на мощите на св. Иван Рилски от Търново. Следва първият период на най-голям книжовен разцвет на манастира. През XV в. той е свързан с имената на книжовници като Владислав Граматик, Димитър Кантакузин, Мардарий Рилски, Давид Рилски, монах Спиридон. Манастирът се превръща във важно духовно и книжовно средище за българските земи, като чрез него се осъществява и книжовен обмен с други страни и със Света гора. Създават се редица оригинални химнографски и агиографски творби, свързани с връщането на мощите на св. Йоан Рилски от Търново и с новия манастирски празник — 1 юли. Обособява се Рилска книжовна школа (Гергова 2004: 400).

През XVIII-XIX в. Рилският манастир е водещо духовно средище на поробена България. В първата половина на XVIII в. в него работи Йосиф Брадати. Голяма педагогическа дейност развива Неофит Рилски, който през Възраждането основава тук килийно училище. По онова време манастирът организира и подкрепя петдесет и две училища в цялата страна, в които учителите най-често са негови монаси и техни ученици. Играе роля в национално-освободителните борби (Павлов 2008: 51-53).

XVIII и XIX в. остават в историята на духовното средище и с усиленото строителство, появата на високите жилищни корпуси, които ограждат вътрешния двор, в средата на който са средновековната кула и главната църква. Църковният ансамбъл „Рилски манастир", който днес удивява и вдъхновява, е формиран постепенно през вековете и е свързан с имената на най-големите български майстори строители, зографи и марангози. Център на ансамбъла е главната църква „Рождество Богородично", построена от майстор Камен, чийто главен иконостас е дело на марангози, начело с майстор Атанас Теладур (от 1839 до 1842). Най-старите икони са изписани от Захари Монах. Стенописите от XIX в. са рисувани от най-големите български живописци на онова време: Захарий Зограф, Димитър Зограф, Станислав Доспевски, Иван Образописец и синът му Никола Образописец, художници от Банско, начело с Димитър и Симеон Молерови, Михаил Зограф от Крушево.

Рилският манастир е свято място, своеобразен център, в който се кръстосват няколко от главните поклоннически пътища на Балканите от времето на Средновековието: първият — от Влашко през Видин, София и Дупница към Рилския манастир и Света гора, вторият — от Казанлък, Карлово и Пазарджик през Самоков към манастира и Беломорието и третият — идващ от западните български земи, Средна Европа, Далмация и Сърбия. През Възраждането култът към св. Иван Рилски довежда все по-многобройни поклонници в светата Рилска обител — тогава около нея възниква цял обслужващ комплекс от сгради, подновени са метосите и скитовете, разположени по Рилската река. Магерницата на манастира, обявена от архитектите за „уникално за Балканския полуостров творение", е изградена 1816-1817 г. от ахитектон Алекси Рилец. И до днес са запазени метохът Орлица (посрещащ цели пет века поклонници, идващи от Западна България), метохът Пчелино, скитът „Св. Лука", постницата „Св. Иван Рилски" и „Църквата при гроба". Всъщност това са и местата, където се „налага" характерният за възрожденското изобразително изкуство образ на светеца. Предпочитаните сюжети са „Срещата на цар Петър и св. Иван

Рилски", „Успение на св. Иван Рилски" и „Пренасяне мощите на св. Иван Рилски". Изкуствоведи сочат взаимното влияние на възрожденските щампи и стенописи, където сцената на срещата между цар Петър и св. Иван Рилски задължително присъства. Тук трябва да бъде отбелязано и безспорното влиянието на апокрифите и народните легенди. Сцените с пренасянето на мощите се включват в иконографията по-късно, а в щампите — едва през XIX в. (Василиев 1987: 99). Специално внимание заслужават и зографиите, в които св. Иван е сред своите духовни сподвижници и тези (вкл. и щампи), в които той е изобразяван като закрилник и патрон на свети обители. Наред с това, макар и по-малко на брой, откриваме и сцени, свързани с неговия отшелнически подвиг или такива, в които го виждаме като смирен закрилник, лечител и избавител (в стенописа от вътрешна част на Самоковската порта на Рилския манастир - изправен до своята света обител, заобиколен от поклонници, зверове и птици).

Образът на строг монах пустинник и благ отец закрилник присъства както в художествената литература, така и в изобразителното творчество. В народната памет той е лечител и чудотворец, изпълнен с любов към ближния. Като „образец на българска святост", Рилският постник събира в себе си всичко, пред което благоговее българинът — себеотдаване и безсребърничество, смирение, любов и застъпничество, бащинска закрила. Превръщането на Рилския манастир в *модел на святост*, а неговия патрон — в с*вещен образец за подражание* са в основата на процеса за възникване на редица православни средища, които носят неговото име и „разпространяват и укрепват култа към него като го приспособяват към преките нужди на своята локална дейност и към спецификата на местните фолклорни общности" (Малчев 2000).

Лъчите на св. Иван Рилски

Едната посока (геогр.), в която се развива най-рано култът към светеца и се проявява в строежи на обители, посветени на него или на негови съмишленици, е тази в Осогово — посочените вече от нас Лесновски, Осоговски и

Пчински манастир, възникнали под влиянието на Рилския манастир и основани от сподвижниците на св. Иван Рилски — светците Гаврил Лесновски, Йоаким Осоговски и Прохор Пчински (действащи). Другата е на север от Рила — Софийско и Северозападна България. И за двата манастира, посветени на Рилския чудотворец, разположени в т.н. Софийска Света гора — Германския и Куриловския се смята, че са възникнали още през X в. (с патрон Св. Йоан Кръстител) и въпреки многобройните перипетии и исторически превратности, през които преминават, те и днес са „живо огнище на вярата".

Съществуването на манастири, посветени на рилския светец Иван и християнски светци — негови съименници (св. Йоан Кръстител, св. Йоан Богослов), в южните части на Северозападна България е в пряка зависимост от усърдната дейност на Рилския манастир за разширяване и укрепване на културното си землище; обуславя се и от историческите обстоятелства — през тази област четири пъти са пренасяни мощите на св. Иван Рилски: 1183 г. — от Средец в Унгария, 1187 г. — от Унгария в Средец, 1195 г. от Средец в Царевград Търнов и през 1469 — от Царевград Търнов в Рилския манастир (Малчев 2000а).

Друга закономерност — тази в разположението на светите обители, посветени на Рилския светец — също е обект на научен интерес през последните десетилетия.

Иван Андреев чертае „Лъчите на св. Иван Рилски", като се опира на теорията за „магическия паралел" и други, сходни на нея (напр. изграждане на „мрежа от загадъчни силови линии" — позната още в началото на XX в. във Великобритания, но популярна и през последната негова четвърт). Изследователският интерес е провокиран от свещените природни места — „тези най-особени точки на планетата". Тук трябва да отбележим любопитните схващания на автора по отношение тълкуването на понятието „свещени места" като онези места, които **дават на човека**: „сила, енергия и виталност, физическо здраве, възвисяване и духовно преобразяване, състрадание към другите, благоговеене и удивление пред природата, хармония

и единение с нея, знание, вдъхновение и благородство, контакт и вяра в Бога, Божествено прозрение, блаженство и радост, безвремие и безпространственост, съединяване на полярните противоположности, правда и любов". Свещените места са онези места, които **дават на нацията:** „възможност да влияе върху самата земя", „национална психична стабилност, просперитет и благоденствие", а **на планетата Земя**: „стабилност и устойчивост, хармония, свещеност". Воден от убеждението, че свещените места, посветени на св. Иван Рилски не трябва да се разглеждат изолирано, а в тяхното единство, изгражда една своеобразна мрежа, „в геометрията на която може да се търси дълбок смисъл и предназначение". Той свързва свещените места — седемте манастира, посветени на Рилския светец, разположени на север от Рила — в три лъча: Рилски — Германски — Бистрешки манастир; Рилски — Курилски — Мътнишки; Рилски — Чипровски — Буковски: „Не може случайно седемте манастира да лежат точно на три прави линии с общо начало Рилския манастир — там, където са светите мощи на светителя" (Андреев 1993: 38, 41,69).

Два от тези седем манастира се намират във Врачанската планина, западно от гр. Враца в близост до местността Касината, на разстояние 3 км един от друг — Бистрешкият „Св. Иван Рилски — Пусти (Касинец)" и Мътнишкият „Св. Николай" (който също в определени периоди е носил името „Св. Иван Рилски"), поддържали връзка през годините с разположените в Чипровския балкан Чипровски и Лопушански свети обители. За нас интерес представлява и неизследваният култ към светеца във Видинско с центрове — катедралата „Св. Димитър" в гр. Видин и Буковския манастир (до с. Буковец, на 12 км югозападно от Видин).

Според проф. Иван Добрев, Бистрешкият, Куриловският, Германският и Рилският манастир са подредени „на една линия от север на юг", свързани от „някакъв път през Софийско поле и Самоков". Наличието и подредбата на манастирите, посветени на св. Иван, са част

от аргументите на проф. Добрев в подкрепа на хипотезата за родното място на светеца, търсено в пределите на Западна Стара планина. „...И четирите манастира на св. Иван, а именно Бистрешкият при Враца, Курилският в южните склонове на Западна Стара планина, Германският пред Плана и Лозенската планина, а следователно и пред Самоков, и накрая Рилският манастир сякаш са подредени на една линия от север на юг, която пресича Западна Стара планина и Рила. Свързвал ги е сигурно и някакъв път през Софийското поле и Самоков. Не е ли бил този път същият, край който според отец Неофит Рилски са се намирали развалините на запустялото Скрино, показвани и през XIX в. „от мимоходящите пътници"? Пътуваме ли от Средец 12 часа на юг, бихме достигнали до Самоков, а ако пътуваме на север, по посока на Враца, сигурно ще задминем Искрец. Такива възможности да търсим Скрино в посока север-юг от Средец косвено ни е подсказал отец Неофит Рилски. Някои допълнителни съображения ще ни подтикнат обаче да обърнем повече внимание на северната посока и да подирим Скрино в Западна Стара планина" (Добрев 2007: 498).

Изброените теории и хипотези са част от усилията на съвременника да разгадае „невероятния и непознат свят на свещените места" и да обясни „необяснимите магически пространства на духа", част от които е и култът към св. Иван Рилски - животът на най-големия български светец на тази земя повече от хиляда лета!

Средновековното селище Вратица и манастирите в околността

Днешният град Враца е разположен в Северозападна България на границата между Старопланинската верига и зоната на Предбалкана, в подножието на Врачанския балкан, в непосредствена близост до живописния пролом Вратцата.

В различните исторически епохи градът се развива като значимо обществено, пазарно и културно средище. Следите от човешка дейност по тези места датират още от новокаменната ера. По-късно тракийското племе трибали

развива висока материална култура, останки от която се намират и днес на територията на Врачанския регион. Римляните, които оценили географското и стратегическото положение на земите около Искърския пролом, ги превръщат в непристъпна крепост, контролираща най-късия път от Дунава към юг и запад и към богатите рудни находища високо във Врачанската планина. Върху руините на крепостта славяните съграждат селище, което наричат *Вратица* - твърдина с важно значение, която в средните векове разширява границите си и се превръща в голям център с развити занаяти и стоково-парични взаимоотношения. Средновековното славянско селище Вратица играе важна роля в живота на Първата българска държава — през пролома минава най-късият път от Северна за Южна България, Беломорието и Македония. През Втората българска държава Вратица е административен, търговско-занаятчийски и културен център и през XIV в. е един от най-големите градове в Северозападна България (История 1976).

В м. Градище — крепостта при Вратцата, е изграден български християнски храм по времето на цар Асен I, богато дарен от Михаил Асен II (Сведенията са от проучвания на местността през различни периоди на XX в.). Археологическите разкопки, осъществени през последните години разкриват изключително интересни данни за разпространението на християнството по тези земи и точното местонахождение на църквата и манастира. През 2008 г. в м. Градище е разкрит средновековен зид, а по време на разкопките през 2009 г. е установено, че това всъщност е абсида — източната част на неизвестен до тогава раннохристиянски храм. Вероятно в местността Градище е съществувал религиозен център още през VI в. Неговото функциониране е свързано с приемането на християнството в земите на тракийското племе трибали, което запазва своята езическа идентичност по време на господството на Римската империя (Торбов 2010: 7).

В близост до средновековната Вратица имало няколко манастира (освен споменатия, който според предания носел името „Св. Илия"), като най-популярен е този в м. Мана-

стирище, на юг от старопланинския проход - „Св. Неделя", разрушен по времето на Осман Пазвантоглу (XVIII в.). На около 500 м. югоизточно от днешния гр. Враца, в м. Манастирски дол бил разположен средновековният манастир „Св. Тройца", от който са запазени останки. Манастирът, строен по време на Втората българска държава, е известен като важно книжовно средище.

По време на турското робство за културни и просветни средища във Врачанско са сочени манастирите — по река Искър: Черепишкият „Успение Богородично", Тържишкият (Струпецки, Струпешки) манастир „Св. Пророк Илия", Долно-Бешовишкият манастир „Св. Архангел Михаил" и Карлуковският манастир „Св. Богородица"; Градешкият манастир „Св. Йоан Предтеча"; в непосредствена близост до града — Бистрешкият манастир „Св. Иван Касинец" и Мътнишкият манастир „Св. Никола", както и изчезналите манастири — „Св. Георги" край с. Бистрец, „Св. Спас" на Веслешкото бърдо, манастирите, разположени в местностите Дъбника, Деривол и др. (История 1975: 463). Интересно предание, свързано с последните, разказва писателят и фолклорист Димитър Осинин в своя пътепис „Мътнишкият манастир": „Преданието говори — каза отец Симеон — че по северния склон на Врачанската планина, от Враца до Сопово, е имало 12 болярски манастира. Този (Мътнишкият - б. м.) е десетият. На запад от него е имало още два" (Осинин 1955 : 145). Духовниците от тези братства поддържали връзки помежду си, както и с духовенството в Света Гора, Рилския манастир и Русия. През време на робството много от тях са разрушени, а тези, които оцеляват са подложени на многократни опустошения и разорения от турци и кърджалии. Безспорен е приносът им за опазване на народностния дух на населението от Врачанския край — книжовната дейност и занаятите, които се развиват зад техните врати, килийните училища, участието в църковните и националноосвободителните борби на народа ни им отреждат заслужено място между българските духовни огнища — светини.

През XV-XVIII в. във Врачанския край се развива и утвърждава книжовна школа. Като доказателство за нейната богата дейност историците сочат имената на повече от

трийсет книжовници, между които Гаврил Петров Бистречанин, Йосиф Брадати, Поп Тодор Врачански, Теофан Рилски, Поп Йоан от Враца, Дияк Драгул, Дамаскин Хилендарец, Софроний Врачански (работили във Враца и околните манастири); дузина книговезци и златари, много насърчители, създали, оформили и разпространили ръкописни книги, от които над сто запазени и до наши дни. Техните последователи във Враца подемат борбата за българско национално самоопределение, за църковна независимост и национално освобождение (Харизанов 2004).

Старите врачански родове са тези, които през робството превръщат Враца в истинска „крепост на икономическо благосъстояние и на българската народност". Това са Хаджитошевият род, Бакалбашийският, Кръстеняковият, Хаджи-диновият, Хаджиивančовият, Замбиният, рода на дядо Стоян Пишурка, Факлевият род и много други (Савова-Касабова, 1977). Една от най-забележителните личности през 30-те години на XIX в. не само във Враца, но и в цяла Северна България е Димитраки Хаджитошев. Видният врачански първенец остава в паметта на своите съграждани като народен покровител. Архивните документи, достигнали до нас, говорят за изключителната му популярност сред различни слоеве на обществото — към него се обръщат за защита и застъпничество и обикновени люде, и градски първенци, турски чиновници, български духовници. Неговият първи биограф Димитър Маринов определя многостранната му „деятелност" в няколко посоки: „стремеж към забогатяване, почести и влияние; влияние върху управлението на църквата; кроежи от народен и политически характер" (Освобождението 2008). Години наред Димитраки Хаджитошев е най-авторитетният човек— думата му тежи и пред властта — при уреждане на градските проблеми, при организиране на просветното дело и църковните работи. Той застава начело на борбата за църковна независимост. Канят го за епитроп и ктитор не само в местните църкви и манастири, но и в Рилския, Зографския, Хилендарския и др. Съпричастен и на политическите събития, докоснали по това време Европейския Югоизток и нашите земи, и събудили надеждите за освобождение след руско-турската война (1806—

1812 г.). Активно участва в създаденото движение за освобождение, начело на което застават Софроний Врачански, Иван Замбин, Атанас Некович. Още повече активизира своята политическа дейност в навечерието на руско-турската война от 1828-1829 г. Заради родолюбивата му дейност е наклеветен пред турските власти и на 24 юни 1827 г. е посечен край град Видин[1](Семеен 1984).

Бистрешкият манастир „Св. Иван Рилски(Пусти) - Касинец"

Бистрешкият манастир се намира на около 12 км северозападно от град Враца, в землището на Бистрец (от 1971 г. квартал на Враца), недалеч от местността Касината — мястото, където планината рязко се скосява, „къса се", откъдето идва и едно от прозвищата, с които е известен манастирът — „Св. Иван Касинец".

В различни исторически периоди е носил имената „Св. Йоан Богослов" и „Св. Йоан Рилски". Наричан е от местните „Св. Иван Пусти", свързано с легендите за св. Иван Рилски Пустинножител и многото „запустявания" на обителта. В надпис от XVI в. е упоменат като „Иван Касинец", в документ от XVIII в. — „Св. Йоан Богослов", в приписка от 1825 г. — „Монастир врачански храм святога Йоаня Рилскаго", в друга, от същия период - „Манастир светих Йоан Рилски и Йоан Богослов", а в статистически списък от 1860 г., изготвен от Врачанския владика Доротей — Бистрецки манастир „Св. Йоан Рилски" (Документи 1931; Стефанов 1982). В популярните историко-географски и етнографски пътеписни бележки „Дунавска България и Балканът" австро-унгарският пътешественк Феликс Каниц, посетил града и околностите отново в първите години след Освобождението, го бележи като „манастира „Св. Йован". От края на XIX и чак до средата на XX в. (и след преосвещаването му през 1928 г. с името „Св. Ив. Рилски") той е популярен и се среща както в редица официални документи от архива на Врачанкса митрополия, така и в местния периодичен печат с названието „манастира „Св. Иван" при Враца" (ДА - Ф 381 к).

Основан е преди XIV в. като скален манастир. Преданията го отнасят към Шишмановата династия, към времето на Асеневци, че дори и векове по-рано — към царуването на Петър I. В последните години все по-голяма популярност добива хипотезата за неговото основаване в самия край на Първото българско царство, когато България пада под византийска власт или по времето на византийското господство, продължило до 1185 г. Засега няма данни мястото до пещерата с карстовия извор да е обитавано през Римската епоха (I-IV в.). Установено е, че сегашната църква е построена върху останки от по-ранна. Не е изключено тя да е издигната на мястото на антична култова сграда — практика, добре позната у нас, а и в други страни през различни исторически епохи, особено при смяна на религиозните вярвания и култове. Археолозите смятат, че крепостта върху рида югоизточно от манастира е изградена през Късната античност (IV-V в.). Тя била част от укрепителната система в Предбалкана и в северните склонове на планината за защита от т. нар. варварски нашествия, започнали в средата на III в. Охранявала е минаващите тук пътища, както и богатите рудни находища в Балкана. Своята функция крепостта запазила и през XII — XIV в., когато северозападните български земи стават арена на междуособици и обект на агресия от страна на Унгария, а в края на XIV в. — и на турците (Иванов 2011: 10-11).

По традиция разрушаването на крепостта се свързва с турското нашествие в края на XIV в. Не е изключено това да е станало по-рано — при междуособиците и унгарските набези през XIII в., унгарската окупация на Видин през 1365 — 1396 г. или по-късно — при размириците през първата половина на XV в.

В турски документи от средата на XV в., заедно с Бистрец и други села в този район, се споменава и селото Къснец (Касинец) като лично владение на заима Махмуд Челеби от Враца. Наброявало 19 домакинства с приход от 1249 акчета. Тогава Бистрец имало 11 домакинства с приход 844 акчета. В следващите данъчни регистри от края на XV в. и от началото на XVII в. се споменава Бистрец, но не и

Касинец и някои други села наоколо. Това означава, че те са обезлюдени и окончателно изоставени през втората половина на XV в. (Иванов 2011: 14; Николов 1996: 325).

През турското робство светата обител има съдбата на повечето български манастири в този край — много пъти опустошавана, запустяване и възстановявана. Най-ранните данни за възстановяването ѝ преди Освобождението са от XVI в. Скоро след това прераства във важно духовно средище за населението от Врачанския край. Поддържа контакти с Рилския манастир и манастирите в Русия. Пратеничество посещава някои от руските манастири и Москва през 1629 г. Манастирът „Касинец" е известен със златарското си ателие, което е във връзка с прочутата Чипровска школа и майсторите, работили в него — Костадин, Никола и Пала, както и с медно-щампарската си работилница (XIX в.), една от първите по нашите земи.

За възхода на духовното средище в нач. на XIX в. значителна е заслугата на благодетеля Димитраки Хаджитошев и игумена Серапион, който откупува и правото да удостоява със свещенически сан подходящи миряни. В своята публикация „Нови сведения за манастира „Касинец" от 1826 г." проф. Павел Стефанов през 1985 г. оповестява данни от приписки в старопечатни книги от църквата „Св. Кирил и Методий" в с. Малък извор, Тетевенско. Част от тях се отнасят до манастира край Враца. „Две от тях са Осмогласници за 1-4 и 5-8 глас, печатани в Москва през 1797г. и по долните полета на началните им листове се реди следната почти еднаква приписка: „Сия книга, глаголемая Осмогласник, приложи я Йонко Колов от Брезник в манастир Врачански храм святаго Йоана Рилскаго в лето 1825 во време игумена Серапиона, во началствующаго в граде Враце православно любителя господара Димитрия хаджи Теодоровича 1825 г. Писах аз недостойни архимандрит Панталеймон от Хилендар, родом от Ески Захара. Случиша ся и поклонници в сий ден хаджи Йованчо хаджи Тодорович, кир Мицо Пецович Етрополи и кир Коста хаджи Димитриевич Враца". За игумена Серапион авторът отбелязва, че е „твърде активен възрожденец", за който се бележи в документи от

този период — 1822, 1824, 1825 и 1826 г., а за Димитраки Хаджитошев — „господаря" — „епитроп на „Касинец" и попечител на редица църкви и манастири във Врачанско." Това се потвърждава и от документите, запазени в споменатия вече от нас „Семеен архив на Хаджитошеви". Третата книга от Малък извор, за която говори Павел Стефанов, съхранява интересна бележка за названието на манастира: „Сей триод на игумен Серапион, болгарин от Враца, от манастир светих Йоан Рилски и Йоан Богослов" (Стефанов 1985).

В архива на Найден Геров се съдържат сведения за незавидното положение, в което се намира обителта в края на 60-те години на XIX в. — сградата е започнала да се руши, „има само двама монаси" и „се намира в крайна бедност, няма никаква утвар и се нуждае от богослужебни книги". Манастирът е възстановен през 1867г. „във времето на отеца игумена Иларион архимандрита из Труяна", от тогава е и един от стенописните слоеве в църквата. От писмото на отец Антим до врачанския митрополит Константин (от 18 януари 1891 г.), освен за опустошаването на светата обител от турците преди Освобождението, научаваме и за това на кои празници масово е посещавана в края на XIX в.: „Празникът монастирски е на 19-ий октомврия, посетители в монастиря дохождат на Преображение Господне, на Успение Пресветая Богородици и храмовия ден" (Документи 1931: 157).

Значителен принос за все по-голямата популярност на манастира „Св. Иван Пусти" в началото на XX в. имат врачанските туристи. След учредяване на туристическото дружество през 1900 г., пътят до Касината става един от любимите маршрути за членовете му и за техните гости. Първата официално организирана екскурзия на новосъздаденото дружество е именно до манастира „Св. Иван" на 2 май 1900 г. Традиционно дружеството провежда поне два пъти в годината екскурзия до прекрасната местност край село Бистрец. Кулминацията на ежегодната туристическа седмица, организирана през месец май, е излет до манастира, който завършва с атрактивно факелно

шествие по обратния път до централния площад на град Враца „Христо Ботев" (Празничен 2007).

При възобновяването на манастирския комплекс на 16 септември 1928 г. той е осветен с името „Св. Иван Рилски". В разказите на мнозина врачани от 30-те и 40-те години на XX в. манастирът „Св. Иван" е притегателно място, където младите се събират „на екскурзии и разходки" (Шонева 2012: 75). Наша информаторка ни връща към детството на своята баба, р. 1926 г. и живяла във Враца: „*Всяко лято нейното семейство е живяло във вилата им в Лиляшка могила, където баща й е отглеждал лозя. По време на тези ваканции, всички те — цялото семейство — много често с кон и каруца са ходели до Манастирския комплекс „Иван Рилски", където са оставали за по няколко дена. Баба ми казваше, че там винаги са били посрещани от свещеник, който ги е настанявал в помещенията, където са пренощували. Имало е много други хора, които също са се качвали в планината до манастира на отдих и поклонение*" (ВНП). В годините след 1944-а, когато атеизмът е част от новата идеология, този манастир продължава да събира хората от околните села по време на големите християнски празници, туристи и ученици на излети през всички сезони, но постепенно храмът бива занемарен, както и останалите постройки.

Съдбата на обителта през последните десетилетия на XX в. отново е белязана от поредните запустявания и възстановявания. Обявена е за паметник на културата (1973 г.), но ценните стенописи са почти разрушени, а църквата - оставена на стихиите на времето и на... небесните й покровители дълги години.

На 18-и август 2005 г. е учреден Инициативен комитет за възстановяване на манастира „Св. Иван Пусти", в чието ръководство влизат общественицте Огнян Пищиков, Кирил Андровски, Герго Чернев, Върбан Павлов, пълномощникът на кв. Бистрец тогава Васил Драганов и Валентина Георгиева — представител на читалище „Пробуда". Комитетът е в основата на кампанията за възстановяване на храма и сградите през следващите години. Цялостна реконструкция на постройките се извършва през 2008 г. Възобновени са

камбанарията и каменната чешма, които се намират в непосредствена близост до църквата. През същата и следващата години започват и реставрационно-консервационните дейности по стенописната украса.

Манастирската църква

Манастирската църква е еднокорабна, триабсидна, с купол върху висок цилиндричен барабан. Подпряна с по три контрафорса от северната и южната страна. Градена е от камъни с бял хоросан. Покрита е с каменни плочи. Има два входа — западен и южен. Трите дублиращи арки дават възможност при изграждането й да бъде разположен върху нея куполът. Над западния вход е обичайната ниша с изображение на патрона на храма. Прозорците в олтара са с характер на бойници. „Източната страна на черквата, като архитектурно изграждане, се отличава от останалия градеж. — отбелязва Дора Димитрова в издадения през 1985 г. каталог „Археологически паметници във Врачански окръг" — Двете странични абсиди са малки, едва изявени (неравномерно). Очевидно те принадлежат на по-ранен градеж вградени по-късно в сегашния обем" (Димитрова 1985: 20).

Църковният иконостас е изработен през 1820 г. от тревненеца Петър Миньов, който нарисувал през 1824 г. и някои от иконите. Под изображението на „Богородица Одигитрия" има надпис „Рука Петре Миню от Трявна 1824". Дело на тревненски майстори са и иконата с ликовете на светците покровители — св. Иван Рилски и св. Йоан Богослов, иконите „Христос Вседържител", „Св. Йоан Предтеча" и „Св. Николай". Манастирът е притежавал икони и от местни майстори. Съхраняваната в РИМ — Враца икона „Сладкое целование", рисувана през 1824 г., е подписана от неизвестния нам Йоан. Тя е била подарена на Димитраки Хаджитошев от манастира „Св. Иван Пусти".

Върху варовата мазилка на църковния храм личат следи от три стенописни слоя — от XII в., от XVI в. и 1867 г. Особен интерес представляват сцените „Страшният съд" и „Претегляне на греховете", които били разположени над входната врата върху западната стена. Стенописите от най-ранния етап (вер. XII в.) не са атрибутирани все още и така

църквата става богат материал за проучване от страна на историци и изкуствоведи. При реконструкциите на сградата през ХѷХ в. са зазидани фрагменти от живопис (от XVI в.) — извършено е експериментално изваждане на един от тях. В момента той е експониран в църквата (Свети 2009: 129-133).

Голямата пещера

От юг и от запад поляната с църквата и постройките е оградена от отвесни, високи около 50 м варовикови скали. В основата им се образува плитка, но висока и широка пещера с карстов извор — за водата му се вярва, че е лековита. Тя минава покрай църковната сграда и пада от скалите, като образува неголям водопад. В близост до него има скална ниша — подобно на малка пещера, където с традиционни водолечебни и климатолечебни способи в миналото се лекували душевно болни. При своето посещение на пещерата през 1950 г. Ст. Михайлов споменава за „следи от стари градежи" в нея. „До южната й стена — пише той — се вижда разрушен стар зид от местен ломен камък и бял хоросан. Входът й е много широк и затова се е наложило той да бъде стеснен чрез допълнителни зидове, следи от които се виждат върху скалата при северната половина на входа" (Михайлов 1952: 390). Останките от градежи са запазени и през следващите десетилетия: „Северната страна на пещерата е била преградена със зид, останки от който се виждат и сега: ширина 0,70 м; запазена височина 0,50-0,90 м (Димитрова 1985: 20).

Откритата в и около пещерата тракийска керамика свидетелства, че тук вероятно е имало светилище в предримската епоха (IV-I в. пр. Хр.), а може би и по-рано. Съществуването на тракийско светилище в пещерата и на поселение близо до нея се подкрепя и от регистрираните в близката околност други паметници и отделни находки, смятат археолозите. Фреските в пещерата и някои от стенописите в църквата показват, че обителта е възстановена през XVI в. Тук, в голямата пещера, на северната й стена тогава неизвестен зограф изписал с голямо художествено майсторство пет стенописни сцени от житието на свети Димитър и свети Нестор (от ляво надясно, макар да се среща

твърдението, че са рисувани в обратен ред): „Свети Димитър с кон тъпче в краката си повален войник", „Джелата Лий, хвърлен с главата надолу от Нестор върху набити копия в земята", „Войници пробождат свети Димитър", „Мъжка фигура (най-вероятно Св. Димитър) на трон" и „Посичането на свети Нестор". Стенописът се намира на 12 м височина и обхваща площ от 15 кв м Под сцените, по цялата им дължина, има надпис — върху черен фон с бели букви, в четири реда. До него има друг — той сочи годината, разчетена от специалисти като 1544 и името „Димитър, син Дубов". Запазеното от тези образци от ранния период на османското владичество свидетелства за богата фантазия и забележително художествено майсторство — почерка на Търновската средновековна художествена школа. Интересен е паралелът, който правят изследователите със стенописните изображения от параклиса „Св. Димитър" от Зографския манастир в Света гора - Атон. През 1973 г. изкуствоведката Велда Марди-Бабикова пише: „Стенописите са изпълнени от надарен и добре школуван зограф. Те се отличават с изящна рисунка и топъл, плътен колорит." Реставраторите, извършили консервационно-реставрационните дейности върху стенописната украса на пещерата с извора, под ръководството на Стефко Аенски, потвърждават, че единият текст е свързан с житието на Йоан Богослов, а другият е посветен на Димитър Дубов — вероятно ктитор на манастира. От екипа е разкрит и заснет надпис над самия стенопис — вероятно подпис на автора. Върху западната стена на същата пещера се откриват следи от изображения на светци, които при посещението през 1950 г. на Ст. Михайлов са били в значително по-добро състояние и авторът разчита образа на св. Йоан Богослов и вероятно този на Йоан Златоуст, както и надписите, съдържащи и годината 1635. Но още тогава по-голямата скална икона е била „в по-голямата си част разрушена", както и надписът на светеца, заради което не можем да изключим и предположението, че върху скалата са били изписани ликовете на св. Йоан Богослов и св. Йоан Рилски (Михайлов 1952: 390; Иванов 2011; Свети 2009).

Другата пещера — *Постницата* — се намира в същия скален венец високо над манастира. Разположена е върху отвесна скала, до която се стига изключително трудно без помощта на стълби. В нея на височина пет-шест метра в малка скална ниша е изградена (вероятно по-късно) миниатюрна църквичка със свод от преплетени лозови пръчки, измазан с вар, на който все още се разпознава фигурата на Христос Вседържител. В този миниатюрен храм в полулегнало положение може да се подслони духовник пустинник и да се подвизава необезпокояван дълги дни. Според легендите това е най-старата част на манастира — тук живял четирийсет дни в пост и молитви св. Иван Рилски. По сведения на изследователи, посетили мястото до средата на XX в., около нишата е имало стенописни сцени от житието на Рилския светец, които не са запазени.

Тъй като манастирът в различни периоди има за свой патрон св. Йоан Богослов или св. Йоан Рилски[2], а в някои периоди — и двамата, забелязваме интересна закономерност в тяхната художествена интерпретация (върху средновековни и възрожденски скални икони, щампи и църковна утвар, изработвани в обителта) — да бъдат поставяни заедно — един до друг (сами или включени в по-големи композиции).

Може би най-старите изображения на светците-именници и покровители на манастира в Касинец, запазени на територията на обителта, са тези в Голямата пещера — двете скални икони, разположени върху западната стена, за които споменахме по-горе. Намират се недалеч от извора над място, наподобяващо естествен скален олтар. За тях след своето посещение на манастира през 1950 г. Ст. Михайлов пише: „На тази стена днес са запазени два бюста: единият — на Йоан Богослов, а другият, както изглежда, на Йоан Златоуст. И двамата са нарисувани върху правоъгълно поле, ограничено с рамка от две успоредни линии, начертани с черна боя при първия светец и с жълта при втория. И двете изображения представляват икони, рисувани върху стена. По-добре запазен е образът на Йоан Богослов, чието име е написано на български с бяла боя върху бледосин фон.” Надписът на

втората икона още тогава е бил унищожен: „Макар и напълно унищожено, ясно личи, че името на Йоан Златоуст е било изписано също със български букви, но с черна боя. В дясното поле от фона на иконата на Йоан Богослов е издълбана с тънко острие датата -1635" (Михайлов 1952: 390). Сведението продкрепя първото предположение за времето на възникване на двете скални икони — XVII в., почти цял век след сцените, посветени на св. Димитър и св. Нестор. Другото предположение е свързано с изписването на Постницата, което е станало значително по-късно — XIX в. От текста на археолога става ясно, че едната икона със сигурност е на св. Йоан Богослов и е рисувана през XVII в. За другата, силно повредена, с изтрит надпис той само изказва предположение, че е ликът на св. Йоан Златоуст. Ние не изключваме възможността това да е образът на Св. Иван Рилски, както и тази да е рисуван по-късно. Това предположение изказва и изкуствоведът Велда Марди-Бабикова, когато посещава манастира двайсет години по-късно: „Имената на светците са заличени, а самите изображения — доста разрушени. Вероятно, това са „иконите" на св. Иван Рилски и св. Йоан Богослов" (Марди-Бабикова 1973: 10). Днес от иконите за съжаление са запазени само части от техните рамки и откъслечни фрагменти.

Сред произведенията на майсторите от Чипровската школа, изработени в Бистрешкия манастир (запазени - сребърен кръст с позлата и цветни камъни от 1611 г., сребърен жезъл и сребърно-позлатената обковка на Черепишкото четвероевангелие) и техните следовници внимание заслужава един потир от 1628 г. (съхраняван днес в РИМ — Враца). Върху него са гравирани изображенията на Иван Рилски, Йоан Богослов и Исус Христос. Така образите на двамата се откриват и върху църковни принадлежности, част от богата колекция на майсторите-златари, с която се гордеят врачани. Фактът, че образите на светците са поставени редом с този на Христос, в кръг около външната горна част на потира, ни навежда на мисълта, че в този период те са патрони на манастира.

Образци от изработени в намиращата се в светата обител през XIX в. ксилографска работилница щампи са запазени до наши дни. Най-популярните сред тях са с ликовете

на светците-покровители — св. Иван Рилски и св. Йоан Богослов (наречена „Краводерската щампа", защото била направена по поръчка на семейство от недалечното село Краводер) и създадената също през 1822 г. в работилницата цветна щампа - панорамен изглед на манастира и околността, по поръка на ктиторите „Димитраки хаджи Тошев (Тодорович), жител и старейшина на Враца и Йоан Томович — Бакалбаши". Небесните покровители св. Иван Рилски и св. Йоан Богослов тук са изобразени в горната третина централно като акцент в разгърнатата композиция на манастира, точно там, където по традиция се изобразяват патроните. В центъра на елипсовиден медальон-слънце върху облаци на трон е седнала св. Богородица, а от двете й страни са застанали прави светците — покровители на Бистрешкия манастир. Само гълъбът — символ на Светия Дух е над тях. В Краводерската щампа (гравирана на медна плоча) в центъра на композицията са двамата светци, а дълъг ивичен надпис с църковнославянски букви упоменава нейния ктитор. Исус и архангелите в спускащи се облачета изпълват горната четвърт на щампата. Потвърждение за това, че в началото на XIX в. св. Иван Рилски и св. Йоан Богослов са патрони на манастира откриваме и в преписки върху старопечатните книги (Стефанов 1982).

Както вече писахме, тревненският зограф и иконописец Петър Миньов изработва иконостаса на църквата в манастира (1820 г.) и изписва някои от иконите, между които и една, посветена на светците закрилници. Тук те са един до друг в цял ръст както на Краводерската щампа, а в средата над тях — светата Троица. Този път лицата им са в полупрофил, обърнати един към друг. Интересното е, че св. Иван Рилски е изобразен като по-млад и дори на пръв поглед може да се усети внушението учител-ученик, следовник. То се подсилва и от книгата (в ръцете на св. Йоан Богослов) и разгърнатия свитък на Рилския светец.

Освен портретни изображения, в Бистрешкия манастир е имало и стенописни сцени от житието на св. Иван Рилски. При своето изложение за манастира през 1973 г. Велда Мърди-Бабикова изброява няколко стенописа в частта „Стенописи на скалния параклис — Постница" (като се опира явно на сведения

от историка Цено Воденичарски и художника Людмил Младенов): „Най-старата част на манастира — Постницата — се намира в трудно достъпна пещера, високо в скалите. Това, според предание, е постницата на Иван Рилски. Тя се състои от малко помещение (дупка), само за един човек и друга, по-голяма пещера над нея, до която може да се стигне само със стълба. В по-голямото помещение е имало добре запазени стенописи: „Св. Иван Рилски и св. Йоан Богослов" (западна фасада — постница), „Успение на св. Иван Рилски" (северна стена — постница), „Христос на трон" (източна стена — постница), „Неизвестна сцена" (зап. стена — постница), „Архангелите Михаил и Гаврил" (южна стена — постница), „Христос Вседържител" (свод — постница) (Марди-Бабикова 1973).

Текстът на посочените краеведи съдържа интересни факти и предположения: „Постницата представлява малка пещера, която е част от друга, по-голяма, разположена в горната й част. Тя е една малка камера, в която се влиза през отвор, допълнително оформен. Отвън и отвътре постницата е била изписана със стенописи, които днес са силно повредени. Само след упорито взиране могат да се разпознаят стенописните изображения.

На външната стена отляво и дясно на входа са изобразени в цял ръст Иван Рилски и Иван Богослов, а над входа е образът на Христос. Вътре на северната стена е показана сцена с успение на Иван Рилски, като долу в центъра на композицията е положеното в саркофаг тяло на покойника с главата на изток. От двете му страни са разположени две композиционни групи от прави фигури. По всичко изглежда, че това е едно от най-старите изображения на успението на Иван Рилски" (Воденичарски 1967).

Из историята на Мътнишкия манастир „Св. Никола".Бистрешки манастир - Мътнишки манастир

Мъгнишкият манастир „Св. Никола" се намира на около 3 км западно от Бистрешкия. Археолозите смятат, че черковната сграда, в най-ранния си вид, е била малка еднопространствена, едноабсидна и без притвор. По-късно е била удължена на запад

и добавен куполът. Жилищната сграда е изградена най-вероятно през 20-30-те год. на XX в. Стопанските постройки са били каменни в приземните етажи. На около 600-700 м югоизточно от манастира се намират останки от средновековна крепост, разположена на десния бряг на малък поток, на естествено защитена стръмнина. От направените археологически изследвания — анализ на останките и връзките между тях, се налага изводът, че Мътнишкият манастир е възникнал на мястото на изчезнало селище (Димитрова 1985: 20). Редно е да спомена каменната пластика над входа на църквата (запазена и днес) — обърнати една срещу друга лами с дълги извити опашки.

След ръкополагането на Софроний Врачански за епископ във Враца (1794 г.), за игумен на Бистрешкия манастир е издигнат Гаврил Петров Бистречанин — буден възрожденски книжовник, един от инициаторите за изграждане на Възнесенското училище във Враца, съмишленик на видния врачански първенец Димитраки Хаджитошев в борбата му за църковна независимост. За останки и пособия от килийното училище на Бистрешката света обител, в която през Възраждането се обучавали на четмо и писмо деца от близките селища, запазени до средата на XX в., разказват в спомените си монаси и посетители на манастирския комплекс. Книжовно средище бил и намиращият се само на три километра по на запад Мътнишки манастир. По сведения на Ив. Гошев в запазени Молитвослов от 1578 г. и Пролог за м. март до август - в приписките по техните страници се откриват данни за връзките, които манастирът е поддържал с близки и далечни селища и свети обители (Гошев 1934).

По запазени архивни документи в Държавен архив - Враца можем да проследим историята на двата манастира в по-ново време — от Освобождението до средата на XX в., както и съдбовни моменти от годините на робството. Известни са ни три опита за възстановяване на Бистрешкия манастир преди Освобождението. Последният е от 14 септември 1864 г. и е дело на йеромонах Йосиф. Той е датиран много точно от запазената напрестолна плоча, която е пренесена по-късно от игумена — йеромонах Митрофан в Мътнишкия манастир през 1898 г. Заедно с нея, е пренесъл там и ценна църковна утвар (Свети 2009).

За съжаление не са много документалните източници за историята на Мътнишкия манастир. В своята проучвателска дейност, обаче, попаднахме на интересни сведения, публикувани от Димитър Осинин в пътеписа „Мътнишкият манастир" (включен през 1955 г. в сборника „Там дето шуми Бързия"): „Черквата, някога на св. Иван, а сега на св. Никола, представлява голям интерес. Предположението, че скелетът й е останал още от Второто българско царство, не е далеч от истината. Архитектурните черти и тоя продълговат дъговиден свод издават голяма старинност..." За изпълнената с трудности историческа съдба на манастира авторът разказва, опирайки се на данните от бележките на игумена Антим Иванов, чиито надгробен паметник открил в двора на манастира. „От бележките му, оставени в Октоих от 1818, по една дума на стреница в горния край, личи, че постъпил в манастира в 1864, март 25, игумен станал на 1874, седял тук бурни времена („как съм мъчен от турците един бог знае и душата ми" — бележи)." Ценни данни той събира от приписки и бележки, оставени от монаси, върху страниците на черковните книги, притежание на манастира. „Предполага се, че преди около 130 години била намерена полусрутена *тая черквица, построена на св. Иван*, и възобновена. Това донейсе се потвърждава от бележки по черковните книги. В един псалтир, печатан в 1842, намираме приписка, че псалтирът е бил подарен на манастира през 1844 — ще рече в тая година манастирът е съществувал. В същия псалтир намираме приписка от 1865, където се дава списък на игумени и монаси, имена на поклонници от близките села. На иконата на Христа пред олтара има сребърен ореол, изработен от майстор Тошо, подарен от табашкия еснаф в 1839. Друг ореол, на св. Иван Кръстител, е подарен през 1831 от Пено Пенов от Горно Озирово и челядта му: Господин, Стоянчо, Димана. Една бъчва е била подарена от бъчварския еснаф през 1860. Игуменът спуска сребърното кандило от пред разпятието на иконостаса и там прочетохме: „Изработил майстор Георги Иванов от Враца, 1866" (Осинин 1955: 143-145).

Авторът описва и обитателите му — с тях се среща при това свое посещение (около 1950 г.) — руснака Серги, тогава 74-годишен, „Бивш пленник у германците от Първата световна

война, живял в Югославия, а сега доизкарва службата на живота като хлебар на манастира" и отец Симеон „по произход унгарец" — „за работливостта му и изкусното му тъкачество говорят негови познати с възхищение", като дава и сведения за стопанството на манастира: „Манастирът има 300 декара земя, няколко говеда и овце, една кобила с конче" (Осинин 1955).

От наши теренни проучвания и местния периодичен печат научаваме за близката съдба на двата манастира и през XX век. В популярния през 30-40-те години врачански вестник „Читалищно дело" четем, че в този период „едно от най-любимите места на планинарите е м. „Св. Иван", където ръката на твореца щедро е изсипала дивните хубости на нашата земя..." *(1 апр. 1936)*; За манастира пише и Димитър Цухвев: „Мътнишкият — св. Йоан Рилски, разположен при с. Краводер, който също бил разорен от турците и сетне на няколко пъти подновяван и разоряван, до като в ново време бил съграден в сегашния си вид (към 1930 г.) с 4 сгради и 16 стаи в тях за монасите и посетителите." Според сведения, които авторът почерпил от Рапорти на Врачанската митрополия от 1898 г., към този манастир се числил и „стария манастир св. Йоан Рилски" (Цухлев 1932: 186). Отново в „Читалищно дело" се съобщава, че през 40-те години на XX в. Бистрешкият манастир се обособява като самостоятелно стопанство: „Реставрират манастира „Св. Иван (Пусти)", и се обособява като самостоятелно стопанство от „Мътнишкия манастир." *(15 апр. 1938 - 1 юли. 1943)*; „Предстои един по-голям ремонт на реставрирания манастир" *(15 юли 1939).*

В момента Мътнишкият манастир е необитаем, до него трудно могат да стигнат туристи или поклонници, за пореден път се правят опити за възстановяване на черквата. Иманярските набези са почти ежедневие. През 2012 г. в близост до манастира за първи път, по инициатива на читалището в Краводер, се организира „Празник на водата".

Рилският, Чипровският и Бистрешкият манастир

На отношенията между Рилския манастир и светите обители във Врачанския край историкът краевед Васил Харизанов посвещава цяла глава в изследването

„Ръкописната книга от Врачанско", озаглавена „Връзки и взаимодействия между Врачанския край и Рилския манастир". Авторът разглежда етапите, през които тези отношения преминават за целия период на турското робство:

- В първия етап те са подчинени на тенденциите за опазване и начално развитие на народностното съзнание в условията на робството. При осъществяване на връзки и взаимоотношения между Рилския манастир, гр. Враца и манастирите във Врачанско изключителна роля изиграват представителите на книжовното дело - Йосиф Брадати, поп Тодор Врачански, Йоан Врачански. Усилията на книжовниците са насочени към съхраняване на българската духовност.

- Вторият етап е свързан с просветителството, времето, когато по българските земи се утвърждават различните книжовни школи и се оформя българското национално съзнание. Развилата се и утвърдила, според автора, Врачанска книжовна школа през XV-XVIII в. е в постоянно сътрудничество с Рилския и Атонските манастири. Във Врачанския край в този период са създадени повече от 100 ръкописни книги, достигнали до наши дни.

- Третият етап е белязан от борбата за църковна и политическа независимост. Особено близки са връзките с Рилския манастир през Възраждането и по време на националноосвободителните борби.

В самото начало на изследването авторът представя двата манастира, разположени непосредствено до Враца — Бистрешкия и Мътнишкия. Неговото становище е, че Бистрешкият манастир е изграден по модел на Рилския и по-конкретно той сочи приликата с църквата при гроба на св. Иван в Рила, разположена до скалата постница. Харизанов изказва интересно предположение — XV-XVI в., когато тримата братя от с. Граница, Кюстендилско възобновяват Рилския манастир, врачани също се възползват от османското законодателство и възобновяват Бистрешкия манастир. Не съвсем точно е обаче неговото твърдение, че още при възникването си четирите манастира, носещи през робството името на Рилския светец и разположени в Северозападна България са посветени на него: „Делото но св. Иван Рилски е намерило голямо признание и в северозападните български

земи твърде рано. При основаването на няколко манастира те приемат името на рилския светец. Мътнишкият манастир, на 18 км западно от Враца, се казвал отначало „Св. Иван Рилски". Рилският чудотворец е патрон и на манастира край с. Буковец, Видинско. Обителта, съградена близо до Чипровци, носи също името „Св. Иван Рилски"(Харизанов 2004: 76). За Мътнишкия манастир липсват конкретни данни, за да се твърди, че е възникнал с името на Рилския светец, макар че в средата на XX в. това твърдение е широко популярно (срещнахме го и при Осинин). Застъпва вече изложената от нас теза за съществуването на Врачанска книжовна школа, на която всъщност е посветено цялостното изследване.

По сведения на Петър Богдан Чипровският манастир е построен през X в. и през столетията бил важно духовно и просветно средище и твърдина при нашествията на татари и маджари през XIII в., при падането под турско робство през XIV в. и нападенията на Михай Витязул през XVI в. Има сигурни сведения, че манастирът е разрушаван и възстановяван шест пъти: през 1412, 1688, 1806, 1828, 1837 и 1876 г. Тежки последици оставя второто нападение след потушеното Чипровско въстание, когато били унищожени както икони, църковна утвар и реликви, така и богатата библиотека от славянски и български книги, следствие от книжовната дейност в манастира през XVIII в. След възстановяването на обителта, монасите установяват връзки с руски православни манастири и получават в дар от император Павел I престолно евангелие с пищен сребърен обков, което днес се съхранява в Националния исторически музей. През 1829 г. е построена манастирската църква, която може да се види в двора на комплекса и днес. По време на въстанията в Северозападна България Чипровският манастир на два пъти приютява по няколко хиляди четници. Самите монаси се включват като въстаници в Ломското съзаклятие от 1867-68 г. През юли 1876 г. в близост до манастира сражения водят четите на Панайот Хитов и Филип Тотю (Енциклопедия 1996).

Чипровската златарска школа, съществувала през XVII в., е обект на научен интерес от страна на редица изследо-ватели. Като предпоставка за възникването ѝ

изкуствоведът Мила Санотова сочи рударският център в близост до Чипровци, функционирал най-активно в периода XV-XVI в. „Добрата, леснодостъпна суровина, от една страна, и привилегиите, дадени на Чипровци от Османската държава, от друга, са сериозни предпоставки за това развитие. Това означава, че първите векове след завоеванието са и времето, в което се открива и изгражда специфичният художествен модел, използуван и интерпретиран от чипровските златари. А това ще рече, че в изграждането му по отношение на византийската култура вече съществува относителна самостоятелност. Неговите връзки с фолклорната култура са значително по-динамични и активни" (Сантова 1989: 210).

Като предпоставка за развитие на този занаят в манастира „Касинец" историците сочат богатите рудни находища в тази част на балкана. Над манастира, на височината между селата Горно Озирово и Лютаджик, в местността Котеля е имало рудник, който вероятно е бил използван от обитателите на манастира и на крепостта до него. При манастира са били открити останки от видни за преработка на рудата. Може би с този рудник са свързани и иманярските легенди за заровено в тази местност имане (Георгиева 1959). През XVII в. в него процъфтява занаятчийството — известната златарска работилница, която е във връзка с вече изградената Чипровска школа. В края на XVI и началото на XVII в. майсторите златари Никола, Костадин и Пала (Павла, Павел), поради неизвестни за нас причини причини, напускат Чипровци и идват в манастира „Св. Иван Касинец", където основават свое златарско ателие. Техни изделия са запазени и се съхраняват в Регионалния исторически музей — Враца.

Най-популярното произведение на майсторите от школата, изработено в манастира, е дървен кръст със сребърно-позлатена обковка и цветни камъни от 1611 г. Върху дървото с голямо художествено майсторство са изрязани дванадесет библейски сцени - по шест от всяка страна. Красива по своята форма и направа е неговата обковка. Под страничните рамене са прикрепени два лъва, а под тях - сфера с религиозни сцени. В спираловиден надпис върху дръжката на кръста е посочено, че той е изкован през времето на архиепископ Гаврил от майсторите

Никола и Пала „от място Кипровци" в манастира „Св. Иван Касинец". В друг надпис върху художествено украсен сребърен жезъл от 1612 г. се отбелязва, че е изкован във Враца от майсторите Никола и Костадин „от място Кипровц" и за търновския митрополит Гаврил „и приложи се в Светата търновска митрополия в храма на светите и върховни апостоли Петър и Павел настойник бе смирения кир Павел". Раменете на красивия митрополитски жезъл са украсени с два крилати змея, симетрично разположени един срещу друг.

Истински шедьовър на българското средновековно калиграфско и приложно изкуство е Черепишкото четвероевангелие, което има сребърно-позлатена обковка с надпис, от който научаваме, че тя е изработена от майсторите Никола и Пала през същата 1612 г. Централните сцени върху предната корица са „Слизане в ада" и „Разпятие Христово", а върху задната — „Благовещение" и „Воздвижение честнаго кръста". Обковката е изработена в духа на Чипровската школа, за която е характерно организирането на пространството чрез множество персонажи и запълващ плоскостта растителен орнамент. Сцените „Благовещение" и „Воздвижение честнаго кръста" на задната корица са във връзка с принадлежността на евангелието към храмовете на Черепишкия манастир (Иванов 2011: 17).

Оригиналността на художествената и пластическа украса на паметниците, създадени през XVII в., изкуствоведите търсят в своеобразното взаимопроникване на два типа култура - официална и фолклорна. Така се разширява периметърът на т.нар. „фолклорно или битово християнство" след падането на България под турско робство. Като негово проявление може да бъде разгледана и пищната растителна орнаментика, в която чипровските майстори разполагат евангелските персонажи. Върху изработените от тях обкови личи и стремежът „да се разкаже" по възможност всичко, което евангелският текст съдържа.

В този период златари от тук представяните манастири работят и в Рилската света обител. През 1656 г. врачанският златар Иван Янов обковава в Рилския манастир за два месеца и осем дни Сучавското евангелие (Ктитори Исай и поп Алекси от Враца. Текстът на евангелието е писан през 1525 г. в манастира „Путна", гр. Суча, Румъния от Йеромонах Макарий.). Върху

обвитите с лилаво кадифе корици са монтирани сребърни и позлатени пластини. Централна сцена — „Разпятие Христово", в ъглите — арковидни плочки с образите на евангелистите, изпълнени по същия извод на врачанския обков от 1623 г. Композиция от стилизирани листа е разположена върху широките бордюри, очертаващи края на корицата. Надписът е изписан с филигранна жица. Изпълнението на този обков следва традицията на чипровското златарство, пренесено в манастира „Иван Пусти", след това и във Враца. Тя продължава и през Възраждането. Век и половина по-късно, през 1798 г. кюркчийският еснаф от Враца подарява позлатен сребърен кръст на Рилския манастир (Рилският 2000: 214; 20).

В Рилския и Бистрешкия манастир почти по едно и също време се откриват първите в България ателиета за изработка на щампи. Българската щампа се оформя под влиянието на щампи, донесени от Света гора, Синая и Ерусалим. Най-ранните щампи с панорами на Рилския манастир са от края на XVIII в. — поръчани от българи, рисунките са дело на местни художници и печатани във Виена и Москва. Голямо влияние върху развитието на българската щампа оказва гравьорското ателие в Карея на Света гора, където Тома и К. Сидер от Крушево гравирали щампи за Рилския манастир. Сред първите опити за собствено гравиране изкуствоведи и литературоведи сочат именно щампите от манастира „Иван Пусти" и щампите, отпечатани в Троянския манастир от Леонтий Рус (Гергова 2004: 487-488; Томов 1975: 33-37). През 30-те години на XIX в. Рилският манастир печати щампи (медни гравюри) с изгледи на манастира и образа на св. Иван Рилски, на св. Богородица и отделни светци. Тази дейност добива широк размах. Освен със специално поръчани за манастира клишета, в щампарницата му се работи и с готови калъпи от светогорските ателиета. Щампите се продават за спомен на поклонниците и така подпомагат популяризирането на манастира и неговия патрон — св. Иван Рилски през Възраждането. Донесени от Рилския манастир щампи, които били притежание на врачанските първенци, се съхраняват в Държавен архив и Регионален исторически музей — Враца.

Според предания, неизвестен монах от манастирското братство се сдобил с пособия за гравиране (най-вероятно доставени от чужбина) - така започва своята дейност меднощампарската работилница в манастира „Св. Иван Пусти", която е една от първите по нашите земи. В нея по-късно се правели икони и гравюри, разнасяни от братята из българските и руските манастири. Образци от изработена в светата обител църковна утвар, щампи (и матрици) и икони са запазени до наши дни. Най-популярните сред тях са с ликовете на светците покровители — св. Иван Рилски и св. Йоан Богослов (които подробно представихме вече) и създадената също през 1822 г. в работилницата цветна щампа - панорамен изглед на манастира и околността, по поръка на ктиторите „Димитраки хаджи Тошев (Тодорович), жител и старейшина на Враца и Йоан Томович — Бакалбаши" (Томов 1975: 33-34; Иванов 2011: 16-18; 20-21).

По примера на *рилския модел за святост* в Чипровско и Берковско. Лопушанският манастир „Св. Йоан Предтеча", Чипровският манастир „Св. Йоан Рилски" и култът към светеца, изразен в църковната живопис и почитта на светите негови мощи

В Чипровския дял на Стара планина, освен представения вече Чипровски манастир, е разположен и Лопушанският манастир „Св. Йоан Предтеча" (непосредствено до с. Георги Дамяново (Лопушна), Монтанско). Изграден е през Възраждането върху разрушен стар храм, съществувал още през Второто българско царство и впоследствие напълно заличен по време на турското нашествие. През 1850-1856 г. е възобновен от чипровските монаси Герасим и Гедеон, и архимандрит Дионисий, които полагат значителни усилия за изграждането на нови манастирски сгради. Строителството продължило шест години (почти без прекъсвания) — така последователно били издигнати дворната порта, каменният ограден зид, северният жилищен корпус, Съборната черква „Св. Йоан Кръстител", южният жилищен корпус и богато декорираната чешма. Строител на всички тези сгради и съоръжения е

първомайстор Лило Лазаров, основоположник на една от най-значимите възрожденски строителни школи - Славинската.

Интерес за нашето проучване представлява строителството на съборния храм, граден от 1850 до 1853 г., с довършителни работи до 1956 г. от майстор Лило — смятан за най-красивата и с най-сложен план славинска черква. Тя била създадена като авторско копие на многопрестолния съборен храм на Рилския манастир по желание на монашеския клир. Първомайсторът бил изпращан два пъти в Рилската обител, за да се запознае подробно с внушителния храм. При своето второ посещение успял да направи с нож на дъска чертеж и след завръщането си изработил макет от леска на новия строеж (Комплексна1958: 143). Майстор Лило създава храм, подобен на Рилския, но в стила на славинци. „Плановата схема и общите пропорции на новата черква са доста близки до първообраза, но разбира се това е по-малък по размери градеж — пише арх. Тулешков — ...Архитектурният образ на Лопушанската съборна черква обаче се откъсва напълно от неовизантийската (с някои необарокови черти) образност на Рилската. Фасадните композиции са подчинени на една нова за възрожденската ни архитектура линия, представляваща система от островърхи форми и начупени линии, положени по цокли, корнизи, прозорци и врати" (Тулешков 2007: 90-91). Авторът смята, че запазените и до днес каменни пластики с мъжки образи върху източната фасада на храма са своеобразни автопортрети на майстор Лило и на неговия помощник майстор Георги.

Желанието на монасите да изградят своя храм по подобие на Рилския още веднъж показва силата и значението на Рилската обител като модел за святост - в случая в архитектурно отношение. Освен това манастирът в Рила, като един от най-големите културни центрове на Балканите, е модел за светителските култове и почитанието на мощите от втората половина на XVIII и през XIX в. И в тази посока на развитие на почитта към светеца Лопушанският манастир следва модела. Храмът днес е свързан с Рилската обител и е част от култа към св. Иван Рилски в Северозападна България и чрез частица от светите мощи, съхранявани в него. Успяхме да запишем

спомените на жители на с. Георги Дамяново (Лопушна) за донасянето на частицата от лявата ръка на светеца, станало по „комунистическо" — през 70-те год. на XX в. и въпреки това превърнало се в голям празник и запомнящо се събитие, за което мнозина възторжено разказват. *„Значи като дете баба ме е водила горе на църквата с нея и тогава, когато за първи път докараха тази частица в това ковчеже и в тази плащеница беха се събрали много попове. Даже този на Видинската патриаршия — владика на Видинската патриаршия. Беха се събрали хората от целото поречие (на р. Огоста — б.м.) — то беше цел митинг кога докараха това нещо и го поставиха там на това място и от там не е пипано може би десетилетия — четиресе-педесе години... Голема служба — бе целото село излезна. Значи пред очите ми е и си спомням колко много народ се беше събрал кога ги докараха — се едно кога се запопва некой...— нали знаеш и кък се прави голема служба и много посещение... ...Те така беше и тогава, когато докараха те тия те мощи у село на манастира. Ма тогава имаше много народ, Калинке, сега останаа малко ора. Даже селата обезлюдеха. А тогава, занаеш ли, че манастира беше пълен — даже не мож да стигнеш да го видиш. Не мож да стигнеш до мощите — да го видиш (ковчежето)! А то много хубаво беше направено: сърмено такова..., едно червено плюшено със сърма направено по края..."* Шейсетгодишната информаторка предава и легенда за мощите, която слушала от своята баба на този празник (нея подробно публикуваме във втората част на книгата). Смята, че частицата от мощите е пренесена в техния манастир неслучайно: *„И понеже нашия манастир е подобие на Рилския манастир тогава една част (от мощите) — защото игуменът каза, че и в други манастири — но много малко — два-три са — има още такива частици от тази ръка..." (ВВП)*

На 1 юли 2010 г. частица от светите мощи от Рилския манастир е пренесена тържествено в Чипровския манастир. Интересно е да се отбележи и предположението, че те не за първи път освещават мястото и обителта в Чипровския балкан. Днешната каменна църква, посветена на св. Йоан Рилски, също е построена върху по-стар храм. Смята се, че именно тук са спрели светите мощи на връщане от Унгария през 1186 г.

Експедиция на БАН през лятото на 1956 г. „заснема" изключително интересни материали в областта на „изобразителните изкуства, музика и архитектура", които са грижливо описани и публикувани в издание от 1958 г. (Комплексна 1958). В нея „от отделението за изобразителни изкуства" участва Асен Василиев (тогава старши научен сътрудник) и мл. н. с. Димитър Друмев. Благодарение на подробните сведения, които те обобщават можем да проследим развитието на култа към св. Иван Рилски през Възраждането, изразен в иконописта и въобще в църковната живопис в Северозападна България и по-конкретно — културната територия на Чипровския , Клисурския и Лопушанския манастир. Църквата „Св. Богородица" (1846 г.) в Берковица е украсена с 12 икони на главния ред на иконостаса, които като „художественото изпълнение и стил показват без съмнение творчеството на Доспейците", една от които е на св. Иван Рилски. В другата берковска църква „Св. Никола" (строена 1872 г.) иконата на светеца е изписана от „щиплянина Данаил", твърди авторът. В Лопушанския манастир на двата аналоя са поставени иконите на св. Иван Рилски и св. Димитър Ареопагийски, рисувани през 1863 г. от самоковския зограф Николай Доспевски. Отново Данаил Щиплията рисува иконите и стенописите, където включва и св. Иван Рилски в църквата „Св. Арх. Михаил" (строена 1869 г.) с. Копиловци, Монтанско.

В църквата и параклиса на Чипровския манастир срещаме образа на Рилския чудотворец, претворен от двама възрожденски иконописци. Любопитно е тълкуването на Асен Василиев за изпълнението на иконите на св. Йоан Кръстител и св. Йоан Рилски в църквата на Чипровския манастир, дело на копривщенския образописец Христо Енчев. „Този образописец не е оставил забележителни икони — той е неубедителен в някои от типизираните образи — други ги уеднаквява, както е случаят с образите на Иван Рилски и Иван Кръстител." А дали от неопитност е това уеднаквяване, както на пръв поглед се струва на изкуствоведа? В реда на стилно изписаните през 1906 г. от родения в с. Долна Бяла речка акад. Стефан Иванов олтарни икони в църквата „Св. Георги" във Вършец наблюдаваме интересна картина — ликът на св. Иван Рилски, леко издаден напред, е поставен непосредствено до

този на св. Йоан Кръстител. Според д-р Малчев (Малчев 2000: 55) срещането и взаимодействието във фолклорната среда на религиозните представи за св. Иван Рилски и св. Йоан Кръстител е продиктувано от близостта на манастирите (и техните културни землища), посветени на тези светци: Бистрешки, Мътнишки и Градешки във Врачанско и Чипровски и Лопушански в Чипровско и Берковско. От своя страна смесването в народните представи на светците(или на отделни качества или функции) дава отражение и върху творчеството на възрожденските художници. Вече писахме и за повторното издигане на разрушени от турците храмове, посветени на Йоан Предтеча с нов патрон — св. Иван Рилски в Софийско (Германски и Куриловски манастир). Аналогична е ситуацията с Бистрешкия манастир, първоначално посветен на Йоан Богослов. Годподин Желязков, изрисувал Рилския чудотворец в Клисурския манастир (вероятно довършен от Г. Богданов!) и стенописа във видинската катедрала, за който ще стане дума в нашата разработка, е автор и на една наистина впечатляваща икона на светеца в цял ръст, собственост на Врачанска митрополия, която краси Бистрешката света обител. В изложената днес експозиция „Старобългарско изкуство" в храм-паметника „Св. Софроний Врачански"във Враца (най-старата църква в града, наричана „Възнесенската") образа на св. Иван Рилски откриваме в икона едва от XVIIIв. — от Митрополитския храм „Св. Николай", но за сметка на това изкуствоведите я определят като „първото засвидетелствано изображение на светец в цял ръст" сред известните икони от Врачанския край (Тарашоева 2009: 43). Митрополитският храм „Св. Николай" (построен през 1867 г. върху стар храм) е украсен със запазен и днес дърворезбен иконостас и снабден през 1874 г. с десет олтарни икони (за главния ред), изписани от Станислав Доспевски. Иконата на св. Иван Рилски е петата вляво. В друга стара врачанска църква, наново изградена в началото на XX в. — „Св. Св. Константин и Елена" или както е популярна — „Св. Царей", в която празнували своите празници еснафите в града и всеки еснаф си имал икона с образа на своя патрон, под изписания през 1901 г. от Анастас Спасов в цял ръст образ на св. Иван Рилски се чете: „Подарил Гено Павлов - бозаджия, македонец от Дебърско".

Градешкият манастир „Св. Йоан Кръстител”

Друг манастир във Врачанско, свързан с култа към св. Иван Рилски, е Градешкият манастир „Св. Йоан Кръстител”. В тази връзка той е споменат и от Росен Малчев в посочените от нас негови изследвания.

Подобно многото църкви и манастири, построени върху или до стари езически светилища, Градешкият манастир (разположен на 38 км североизточно от Враца в непосредствена близост до с. Градешница) е съграден върху „света земя”. Възникването му се свързва с късноримската и раннобългарска крепост в местността Калето, съществувала до началото на XII в. — преди византийското робство — и със средновековното селище „Селището” и неговия некропол, продължило да съществува и по времето на Втората българска държава. Във военни дневници и документи от XVỳ в., описващи боевете на влашкия войвода Михаил Витязул срещу турците през зимата на 1594-1595 г., се казва, че по българските земи на юг от река Дунав били разрушени над 2000 селища. Тогава били опожарени Чипровският, Черепишкият, Струпецкият и Градешкият манастир. След признаването на християните за равноправни поданици на султана два века по-късно започва възстановяването на редица църкви и манастири. Вероятно тогава е възстановен и Градешкият манастир. Съществуват няколко легенди за това.

„Този манастир също бил разорен от турците, но сетне подновяван и наново опожаряван, докато най-после е бил подновен в сегашния си вид с две здания...” (Цухлев 186: 186). През 20-те год. до средата на XIX в. в приземието на североизточното крило функционира килийно училище. Широко разпространено сред местните е предание за черкезко нападение над манастира, когато са избити всички българчета в него, а костите им са открити при ремонти на обителта през XX в.

През 1861 г. със средствата и доброволния труд на жителите на съседното село Градешница е построена, върху основите на по-стар храм, новата църква на манастира „Рождество на св. Йоан Кръстител”. Тя е еднокорабна, масивно

застроена с дялан камък сграда с абсида, прилепена към корпуса. Олтарът е отделен от наоса с дърворезбен иконостас с един царски ред икони, а стените на църквата са изписани едва в периода 2000-2001 г. от иконописци под ръководството на проф. Тома Върбанов. Четири години след строежа на църквата, през 1865 г. е построен и параклисът „Св. Йоан Рилски Чудотворец" на втория етаж на жилищната сграда (Д. Цухлев споменава за параклиса, който според него в края на XIX в. е посветен на св. пророк Илия) (Цухлев 1932: 186). Параклисът и сградите са основно ремонтирани и реконструирани през 1972 г. За него Велда Марди-Бабикова пише: „В горния етаж на южната сграда, крайното помещение от изток е приспособено за параклис. То има размери 8Х5 м. (без абсидата). Таванът е дъсчен, имитиращ полуцилиндричен свод в средната си част. Художествена стойност в параклиса представява рисуваният иконостас, изпълнен вероятно от тревненски майстори. Иконите липсват" (Марди-Бабикова 1972: 2). Днес в преддверието към него се съхраняват архивни фотоси, карти и манастирски реликви от различни исторически периоди.

Култът към св. Иван Рилски през XX в. в Западна България, изразен в изграждането на нови храмове. Опитите за възстановяване на Буковския манастир и стенописът „Цар Петър изпраща дарове на св. Иван Рилски" във видинската катедрала „Св. Димитър"

Култът към св. Иван Рилски продължава да битува сред населението в западнобългарските земи след Освобождението и през кръстопътния XX в. Почитането се извършва не само на старите оброци, параклиси и църкви - факт е, че се изграждат и нови такива. Като свидетелство за народната любов към светеца през годините на социалистическа България може да бъде посочено завършването през 1948 г. строителството на храм „Св. Иван Рилски" в с. Крумово (община Кочериново, Кюстендилска обл.). Това се случва във време, когато на религиозните култове и обредите, свързани с тях не се гледа сдобро око от новата власт и идеология, а строителството на

храмове замира. След демократичните промени обаче засилването на култа към светеца се изразява и в строителството на нови обители (както и на учебни заведения и болници), на които той е патрон. През 2002 г. в близост до родното му място с. Скрино, до гр. Бобошево е издигнат манастир „Св. Иван Рилски", който добива популярност като Руенски манастир (мъжка общежителна света обител). През 2007 г. е осветен новопостроеният храм „Св. Иван Рилски" в с. Стоб, (общ. Кочериново, Кюстендилска обл.), въпреки че в селото е запазена възрожденската църква „Св. Прокопий".

В първата половина на XX в. в с. Паволче, Врачанско се изгражда едноименен храм, посветен на св. Иван Рилски. По това време в с. Ракево (община Криводол, обл. Враца) с много усилия, дарения и доброволен труд изграждат храм, посветен на друг български светец — „Св. Цар Борис ѝ Покръстител", преосветен след ремонт през 2010 г., а през 2013 г. в съседното с. Уровене, с подкрепата на българската емигрантска общност, отваря врати храм „Св. Иван Рилски". Селищата са в културната територия на Градешкия манастир, където още през Възраждането е построен представеният от нас параклис, посветен на Рилския чудотворец.

През 1932 г. излиза от печат книгата на историографа Димитър Цухлев (вече няколко пъти се позоваваме на нея в настоящата разработка) „История на град Видин и неговата област: Видинско, Кулско, Белоградчишко, Ломско, Оряховско, Врачанско, Фердинандско, Берковско и Крайна". Авторът дава кратки сведения за 28 манастира в глава „Манастири на Бдинското царство", от които четири, посветени на Св. Иван Рилски: Чипровски, Буковски, Бистрешки и Мътнишки (Цухлев 1932). Когато говорим за „Лъчите на св. Иван Рилски" и култа към светеца в Северозападна България, редно е да се спрем и на най-крайната точка на култа в пределите на днешна България на север — Видинско, с център Буковски манастир „Св. Иван Рилски". Манастирът е разположен 15 км югозападно от град Видин и на 3-4 км западно от с. Буковец, „в завоя на десния бряг на река Цар-Петрово, в една живописна долина, разклонена от Буковското дефиле" — като пише Цухлев.

Славел се с хубавите си обширни лозя, ливади и гори, но — твърди авторът — „бил разсипан до основи" от турците, а имотите му разграбени. Населението от околните села на няколко пъти преди Освобождението правело опити да го възстанови, но безуспешно. Въпреки това, до 30-те години на XX в. „хубавата му изворна вода и живописната му местност... ...привличат видинското население в летните горещини на почивка и прохлада" (Цухлев: 1932: 180-181). През 1994-95 г. археолози от видинския музей проучват манастира и именно те се натъкват на два строителни етапа. Строената до края на XIV в. манастирска църква вероятно е била на цар Иван Срацимир, изградена след идването му във Видин. Тя е от типа на дворцовите манастирски храмове в Търново. От втория, по-късен етап (XVI-XVII в.) са откритите подземни килии, в които монасите са се укривали по време на турските набези. Историците откриват сръбски документи от 1557 г., които съдържат данни за манастира. Интересни сведения от теренни записи публикува и етнографът от историческия музей във Видин Нинко Заяков. Според тях в началото на 70-те години на XIX в. манастирът е не само обитаван, но в него действа и килийно училище. Разрушен е по-късно от черкезки пълчища, подобно на Градешкия манастир. При прокарване на тръбите за водоснабдяване на селото работниците се натъкват на единайсет погребения, за които се предполага, че са на монаси, избити по едно и също време (Заяков 2012).

Засиленият култ към св. Иван Рилски в цялата страна през 30-те г. на XX в., характерен и за Северозападна България, изразен в строеж на храмове (или предпочитаното присъствие на икони и стенописи със светеца в храмовата украса), намира своето изключително оригинално проявление и в един стенопис в катедралния храм „Св. Димитър" в гр. Видин (строи се и се изписва от 1885 г. до 1926 г.) — вторият по големина в България (след „Св. Александър Невски" в гр. София). След като заедно с други именити художници, ученикът на Репин, българският художник Господин Желязков взема участие в изписването на храма „Св. Александър Невски" (1912 г.), в периода 1924-1926 г. работи по вътрешната

украса на видинската катедрала „Св. Димитър”. Тогава рисува стенописа „Цар Петър изпраща дарове на Иван Рилски”. Всъщност този сюжет авторът разработва и върху стените на „Св. Александър Невски”, но този път, във видинския храм, в образите на царевите воини той поставя ликовете на героите от националния пантеон - Ботев, Левски, Раковски, Каравелов и един от последните „царе на Пирина” Тодор Александров (непосредствено след неговото убийство през 1924г.). На преден план, гологлав, родоначалникът на организираното националноревюционно движение на българите Георги Раковски е свел чело под вдигнатата за благослов ръка на светеца. Под шлемовете на славните български царски воини ни гледат дейците на БРЦК Васил Левски, Христо Ботев и Любен Каравелов. Непосредствено до тях е изобразен (вместо с шлем, с характерната за четниците кожена шапка каска) преданият деец на ВМРО Тодор Александров.

Художествената творба илюстрира народните представи за святост и безсмъртие. Идеята за героите свети мъченици, продължители и наследници на славното дело на предците, е претворена не къде да е, а върху стените на православния храм. Образите на царя-светец, принадлежащ към династията на великите царе от времето на славната българска държава, на светеца-духовен водач и Божите пратеници — героите освободители, които връщат на България отнетото й съкровище — свободата, са обединени в безсмъртната сцена на Срещата. Неслучайно именно този сюжет е рисуван по църкви и манастири през Възраждането, а в първите десетилетия на младата българска държава в дрехите и с доспехите на житийните персонажи — царевите войници художникът портретува и увековечава новите воини на светлината. Така стенописът се превръща в свещен знак — символ на възкресена България и ключ към разгадаване на мита за безсмъртното българско юнашко сърце — тази неизгубваща се, жива сила, преродена в имена, обозначаващи „воинско-героическата сърцевина на българското”, над които е прострял ръка за вечен благослов многообичаният светец и винаги бдящ над родните съдбини наш Отец.

В рамките на тази стенна икона е изобразена емблематична за българите картина, в която са събрани на святото (вече митологизирано, сакрално) място Царев връх срещу Рилската постница държавни, духовни водачи на нацията и нейните нови герои — освободителите, героите мъченици. Всички те са заедно и населяват този най-висок връх в националния пантеон. Един нагледен образ на възрожденската идеята за приемствеността между славни предци и достойни потомци, на единството между духовното, държавническото и героичното начало, обединени от свещения образ на родината майка, единство, върху което се крепи и нейното пребъдване. Категорично е отразена и тенденцията към изместване фокуса на почитта към светителя през Възраждането и първите десетилетия след Освобождението, подчинена на националната идея: в центъра на светия образ е вече представата за небесния баща на всички българи, но и на България (Подробно за стенописа Вж: Тодорова 2012).

***

Може да се твърди, че манастирът, посветен на св. Иван Рилски край Враца функционира като част от изградената още през Средновековието мрежа от православни манастири на територията на България, връзките и отношенията между отделните обители в която се запазват и по време на робството. „Лъчите на св. Иван Рилски" са разгледани от нас и като своеобразна оригинална културна мрежа (в която опорни точки са християнските светилища, но в която влизат и местата на народна почит към светеца), посветена на Рилския чудотворец с център Рилския манастир. В този смислъл ние я „доначертаваме" като допълваме както с трите манастира в Осогово (Осоговски, Лесновски и Пчински), разположени извън територията на днешна България, с новопостроения Руенски манастир — на югозапад —, така и с всички *свети места:* оброчища, светата вода и топосите, свързани с регионални и местни култове към Чудотвореца, като многото църкви и свети места в Кюстендилско, църкви и манастири във Врачанско, Лопушанския манастир и селата Стубел и Липен, Монтанско, катедралата „Св. Димитър" във Видин (изброени от югозапад към северозапад).

В настоящото изложение представяме историческото и духовното битие на Бистрешкия манастир като част от свещените места, посветени на Рилския светец и едновременно с това като „обител на духа" за врачани, културно и просветно средище, оцеляло през нескончаемите превратности на времето, чиято притегателна сила не стихва и до днес. Той заема особено място сред местата, средоточие на култа към св. Иван Рилски. Тук „особено" разбираме в два плана — и като геостратегическо на карта на светите места в Северозападна България, и като средище на църковната, но и на фолклорната изява на светителската почит през последните столетия. Взаимното влияние на развитието на култа към светеца и благоденствието, културното и духовно издигане на Бистрешкия манастир очертават любопитна картина — конкретна реализация на неоспорима закономерност: „Монасите светци от старобългарския пантеон може и да не са много, но те са част от гръбнака, на който се държат част от българските манастири. Оказва се, че старобългарският монах, подобно на своя събрат от Византия и Сърбия, достигнал степента да бъде признат за светец, „работи" както приживе, така и чрез влиянието, което има култът му за появата на нови манастири. Самият манастир на свой ред става люлка на светителски култове" (Николова 2010: 858). В тази връзка могат да се наблюдават интересни проявления на почитта към Рилския чудотворец от културното пространство на Бистрешкия манастир: в църковно-исторически план — приемането на светеца за патрон на вече съществуващата обител; църковното изобразително изкуство — скални фрески (в двете пещери), изображения в храмовата украса — икони и стенописи, върху църковна утвар, запазена до днес; в църковния и националния календар — курбаните и големите празници: от 20-те години до средата на XX в. манастирът е част от атрактивни общоградски чествания, посветени на Деня на народните будители, а в годините след идването на комуни-стическата власт продължава да събира хората от близките села; народното творчество — разпространението (от духовни лица и обитателите на близките селища) през целия XX в. на легендите и преданията за пребиваването по тези места на св. Иван Рилски.

Св. Йоан Рилски. Икона от ХѴV в. Рилски манастир

Молитвената скала (каменият олтар), изворът при скалата, пещерата, в която е живял св. Иван Рилски и църквата при гроба на светеца в Рила, предмет на множество народни вярвания, легенди, предания и обредни практики.

Св. Отци - Прохор Пчински, Йоаким Осоговски, Йоан Рилски и Гаврил Лесновски. Икона от ХѷХ в. Храм „Св. Йоан Предтеча” - гр. Кратово, Македония.

Рилският манастир - общ изглед

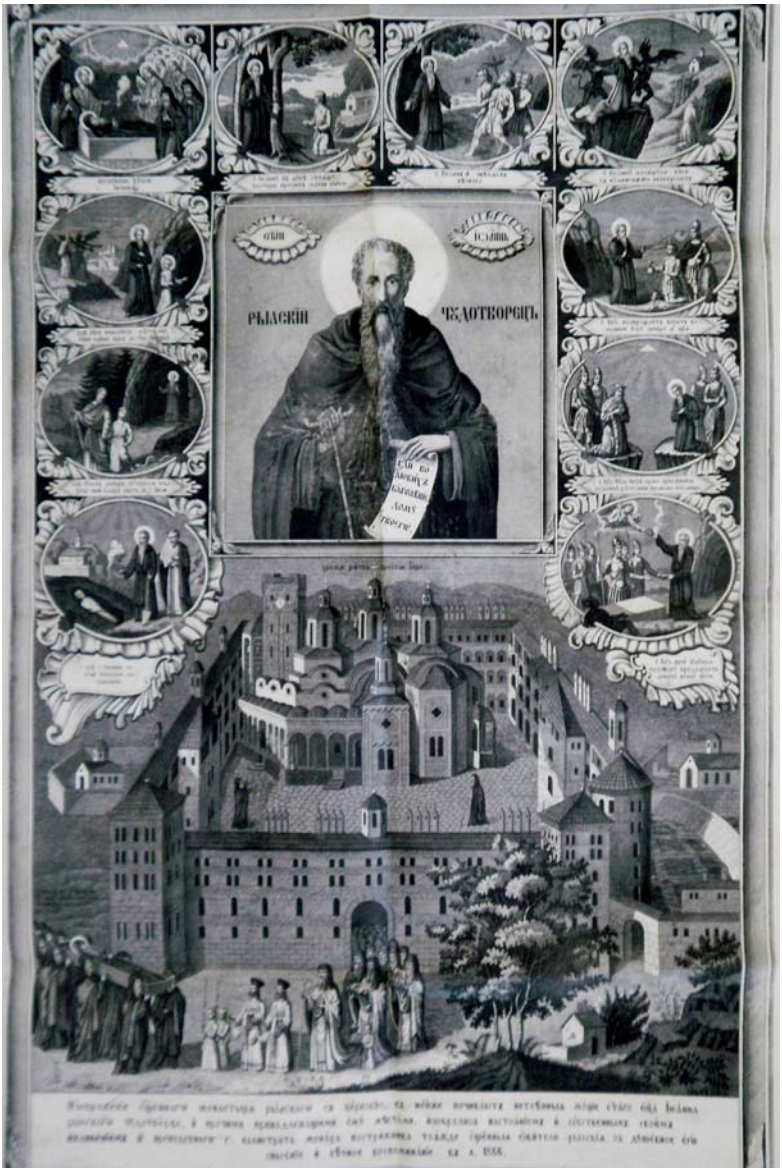

Риломанастирска щампа от 1866 г. Държавен архив - гр. Враца

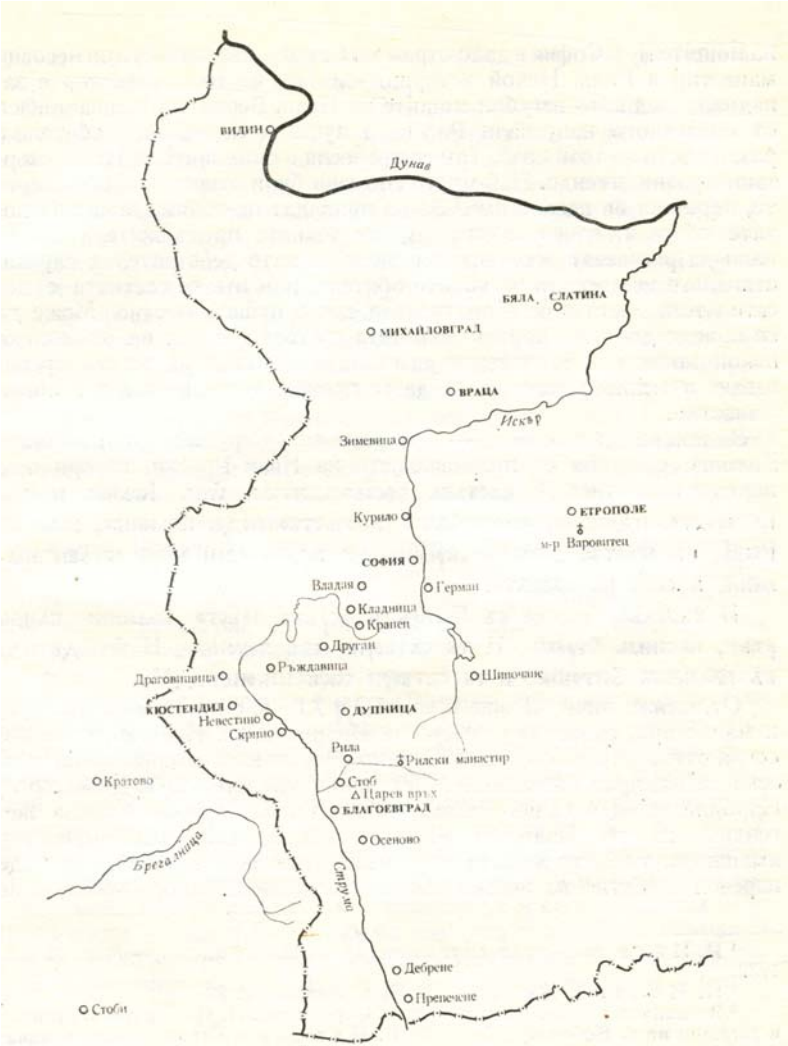

Карта за локализацията на легендите за Иван Рилски

Карта за локализацията на легендите за св. Иван Рилски, публикувана през 1979 г. от Иван Фекелджиев

Сотир Карастоянов. Св. Иван Рилски и Германският манастир - щампа от 1870 г.

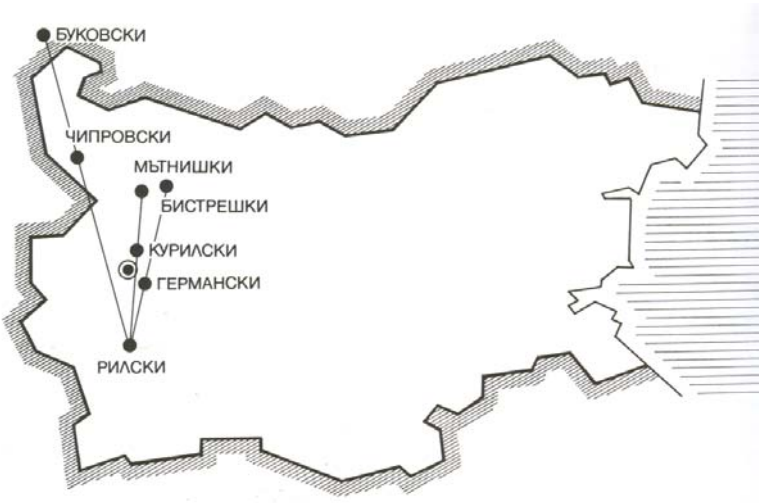

Лъчите на св. Иван Рилски - карта, публикувана през 1993 г. от Иван Андреев

Св. Иван Рилски - икона от Куриловския манастир

Чипровският манастир - общ изглед

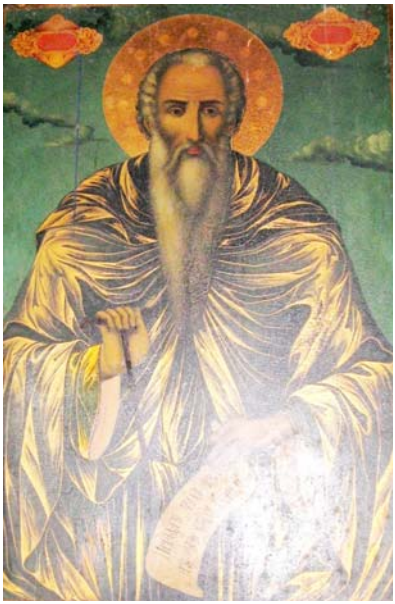

Св. Иван Рилски - икона от 1863 г., худ. Николай Доспевски - Лопушански манастир и манастирският храм “Св. Йоан Предтеча”, изграден от славинския майстор Лило Лазаров в периода 1850-1956 г. по подобие на Рилската съборна черква.

Св. Йоан Кръстител и Св. Йоан Рилски - иконостас на църквата „Св. Георги” - гр. Вършец, рисуван 1906 г. от акад. Стефан Иванов

Частица от мощите на св. Йоан Рилски се съхранява в Чипровския манастир

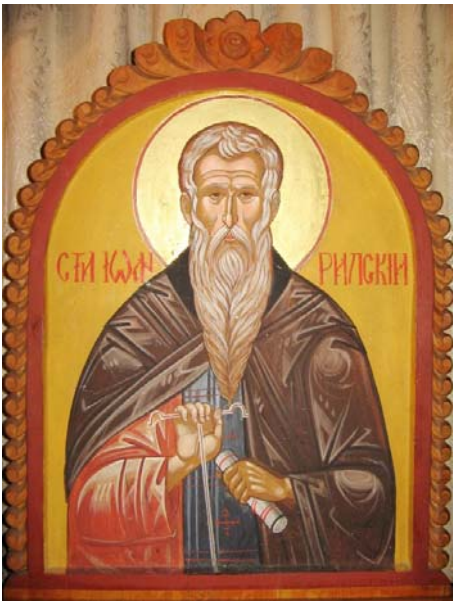

Св. Иван Рилски - икона от параклиса „Св. Иван Рилски” на Градешкия манастир

Градешкият манастир - общ изглед - 30-те години на XX в.

„Идете на манастира „Свети Иван” - нигде погледът не обхваща такава дълбочина от хубости като тук. На юг величав балкан с тайнствена пещера. От ляво и дясно гора и зеленина. Напред окото стига дунавските брегове. А на малка поляна - старинен манастир...” (в. „Читалищно дело”, 30 юни 1941 г.)

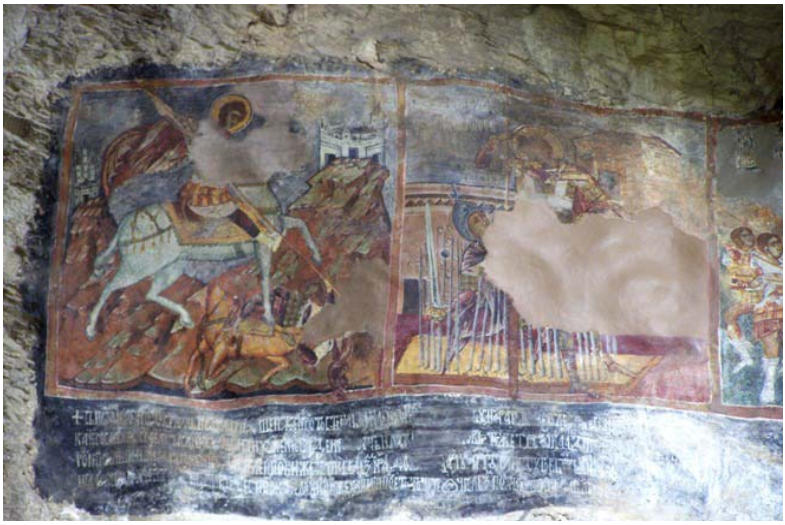

Бистрешкият манастир - Голямата пещера. На северната й стена, при възобновяване на обителта неизвестен зограф изписал пет стенописни сцени от житието на св. Димитър и св. Нестор. Стенописът се намира на 12 м височина и обхваща площ от 15 кв м. Под сцените има надпис върху черен фон с бели букви, в четири реда. До него друг сочи годината -1544.

В началото и през първата половина на XX в. Бистрешкият манастир е любимо място на поклонници и туристи.

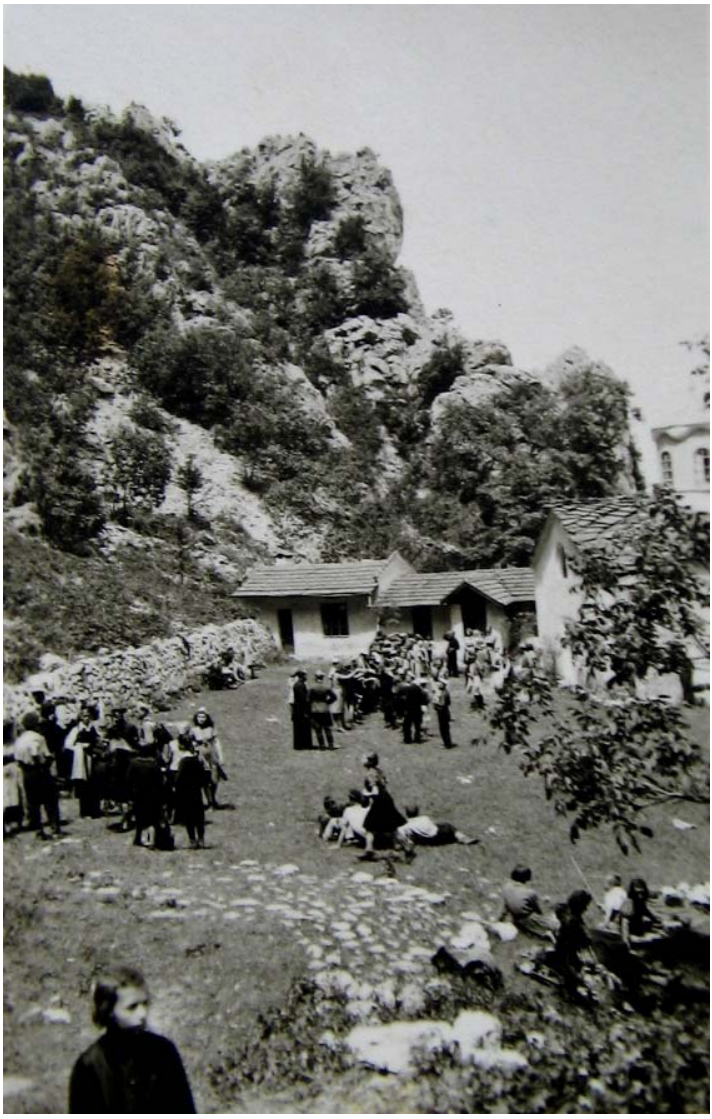

На излет до Бистешкия манастир - 40-те год. на на XX в. Личен архив на Валентина Георгиева - гр. Враца. Снимката е от албума на нейната баба Виргиния Константинова Дунчева, р. 1926, гр. Враца.

През XVII в. в манастира процъфтява занаятчийството — известната златарска работилница, която е във връзка с прочутата Чипровска школа. Най-популярното произведение на майсторите от школата, изработено в Бистрешкия манастир, е сребърен кръст с позлата и цветни камъни от 1611 г. Запазени са също и художествено украсен сребърен жезъл и сребърно-позлатената обковка на Черепишкото четвероевангелие. Най-вероятно под влияние на златарите в манастира е създаден и един интересен потир (1628 г.) с ликовете на Исус Христос, св. Йоан Рилски и св. Йоан Богослов.

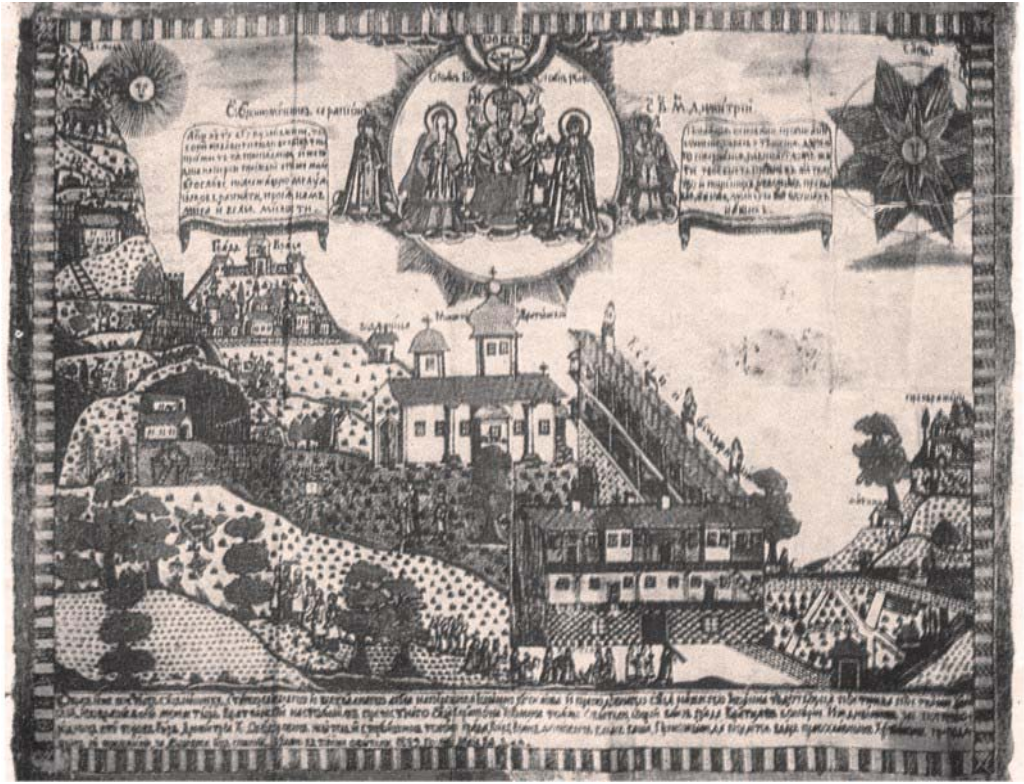

Цветна щампа— панорамен изглед на манастира Касинец и околността, създадена по поръка на ктито-рите Димитраки хаджи Тошев (Тодорович), жител и старейшина на Враца и Йоан Томович — Бакалбаши през 1822 г. в манастира .

Бистрешкият манастир. Църквата - 2010 г.

Мътнишкият манастир. Църквата - 2008 г.

Цар-Петровите пратеници поднасят дарове на св. Иван Рилски — 1924-1926 г. Стенопис. Худ. Господин Желязков. Катедралата „Св. Димитър” — гр. Видин

Легендите за св. Иван Рилски и Бистрешкият манастир „Св. Иван Пусти”

Рилски, Софийски и Врачански цикъл легенди за св. Иван Рилски

Текстовете от т. нар. Рилски и Софийски цикъл легенди за св. Иван Рилски са събрани от Иван Фекелджиев, голяма част са записани лично от него при теренните му проучвания и публикувани в монографията „Народни легенди за Иван Рилски”. Обособяването на отделните цикли авторът аргументира със „сходството и географското им положение”.

Легендите от Рилския цикъл са записани в селища около Рилския манастир и с. Скрино, Дупнишко (с изкл. на легенда от Старозагорско) и всички посочват за родно място с. Скрино. По обща фабула са по-близки до житията на светеца и са свързани с местни имена, обяснявайки произхода им (Мърдище, Околище и др.). В почти всички се разказва за преминаване на река върху дреха. Благословиите целят получаване на здраве. Само те съдържат проклятие към дървета.

В Рилския цикъл са включени наративи от селата: Старо Осеново, Горноджумайско; Скрино, Дупнишко; Рила, Дупнишко; Кочериново, Дупнишко; Гърбино и Ръждавица, Кюстендилско; Етрополски манастир; Бождово, Сданданско; Мелнишко; Невестино, Кюстендилско; Старозагорско; Стоб, Дупнишко; легенда, публикувана от Любен Каравелов; Драговищица, Кюстендилско.

В средоточените в Софийско легенди се приема с. Курило за родно място на светеца. Всяка е свързана със строго определен топос. Най-често в тях се описва как св. Иван пътува със своето добиче от Софийско към Рила, преминава през селища и местности, където хората имат различно отношение към него. Благословиите тук присъстват значително. Липсва близост с житийните текстове. С малки изключения, тяхна отличителна черта е и краткостта им. аспекти записани текстове от селата Субел

Софийският цикъл съдържа текстове от Курило (първа и втора легенда); Герман, Владая, Мърчаево, Кладница, Крапец и Друган.

Интерес представлява картата за локализация на легендите за свети Иван Рилски, според която те са средоточени в селища и манастири в южната част на Севе-розападна и Югозападна България по течението на реките Искър и Струма (с малки изключения — Етрополския манастир) както и разположени на стари средновековни пътища (Фекелджиев 1979).

Според Фекелджиев „основната нишка на писмените, а отчасти под тяхно влияние и на устните легенди за Иван Рилски" е образувана през Средновековието. Тази теза застъпва и арх. доц. д-р Павел Стефанов в своя кратък преглед обобщение „Легендите за св. Иван Рилски", базиран върху труда на Фекелджиев. Според него, без съмнение, почти всички легенди за Рилския светец датират от сравнително късна епоха — османското иго (Стефанов 2009).

Цитираните автори извеждат някои основни положения относно композицията, мотивите и особеностите на текстовете (след анализ на тяхното съдържание и структура). Общата композиционна линия, която следват сюжетите, се състои от три елемента: 1) гонене на светеца; 2) клетви на светеца; 3) благословии и освещавания. Гонението е определяно като най-общ мотив, срещан във всички тях и повтарящ се под различна форма. „Светецът е гонен като дете и като възрастен, от неговите съселяни, животни, дяволи, бесове и дори от брат му." Клетвите, благословиите и чудесата също са съществена част от фолклорните легенди за св. Иван Рилски. Гонението и клетвите са елементи, които по-рядко се откриват в житията на светеца, за разлика от благословиите и чудесата. Изключение правят две легенди — извън общата композиция попадат легенда от Кратовско (днес Македония) и друга — от с. Курило, Софийско (Фекелджиев 1979).

Мотивът „гонене на св. Иван Рилски" е характерен за голяма част от тях. Той е обяснен от автора с

преследването на светеца от разбойници, езичници или от властта като бунтовник, като се сочи и възможна връзка с появилото се по това време богомилство. В тази посока са примерите с легенди, които селяни от селата Скрино, Пастух и Еремия (с често сочен богомилски произход) гонят Иван от неговото първо убежище и затова са наричани в околността „светогонци". За разлика от повечето легенди, включени в Рилския цикъл, където отшелникът е представен като пастирче или измикярче, то в легенда от Драговищица той е учен човек, а според запис от Кратовско е висш военен от войската на цар Симеон. Той и помощниците му Йоаким Осоговски, Гаврил Лесновски и Прохор Пчински, възмутени от поведението на царя при Цариград, стават отшелници и основават манастири. В текст от Дупнишко има болярски произход и участва в дворцовите борби против гръцкото влияние по времето на цар Петър. Представени са като късни — от времето на Възраждането.

Авторът изказва тезата, че най вероятно след пренасяне на мощите на св. Иван в София Рилският манастир започва да запада. Тогава монаси от братството го напускат и основават манастири, като така пренасят и спомените, и легендите за него. „Най-много спомени били отнесени в манастирите, наречени на негово име. За да придадат по-голяма почит на новите обители, основателите им или техни продължители започнали да разказват легендите за светията като действителни случки, станали в местността на новите обители, или пък че светията е посетил тези места и се е подвизавал там в отшелничество. Може да се приеме дори, че поради голямата святост и слава на отшелника някои монаси са се опитвали да създадат легенди за неговото пребиваване в техния манастир, за да се пренесе тази святост и в новия манастир" (Фекелджиев 1979: 70).

За Врачански цикъл легенди заговорва д-р Росен Малчев след анализиране резултатите от теренни проучвания, извършени през 80-те години на XX в. Сведенията се съхраняват в Архива на Института за фолклор към БАН и Архива на Асоциация за антропология, етнология и фолклористика „Онгъл". В редица свои публикации той представя в различни

аспекти записани текстове от селата Стубел и Липен, които са в основата на определения и наречен от него *Врачански цикъл легенди за св. Иван Рилски.*

Изследователският интерес в статията „Фолклор и православно християнство: По наблюдения върху културното пространство на Рилския манастир" (публикувана в сп. „Бълг. фолклор" през 2000 г.) е насочен към северните предели на Риломанастирското културно пространство и е породен от *„няколко важни причини"*:

— Посочените региони (Врачанско, Монтанско, Чипровско, Берковско, Софийско и Самоковско) векове наред влизат в обсега на религиозната, просветната и стопанската дейност на Рилския манастир.

— В посочените региони съществуват православни църкви и манастири, посветени на св. Иван Рилски и на негови свещени християнски съименници — св. Йоан Кръстител и св. Йоан Богослов.

— През Врачанско, Монтанско, Софийско (и вероятно Самоковско) на няколко пъти са пренасяни мощите на св. Иван Рилски.

— „В повечето региони съществуват местни култове към фолклорни хипостази на Рилския светец. Заедно с тях битуват и култове към други местни светци, които се намират под силното влияние на култа към св. Иван Рилски.

Във фолклорната памет на местните жители са съхранени наративни текстове, в които се открива сюжетният тип „Движение (летене) на светец (без глава) за пренасяне на святост". Присъствието му е отличителна черта на неприказната проза на всички фолклорни местни хипостази на св. Иван Рилски на север от Рилския манастир, независимо от тяхната религиозна (християнска или мохамеданска) характеристика... ...Събраните в последните години от районите на Западно Врачанско и Монтанско фолклорни материали дават основание да бъде очертан нов, трети прозаичен цикъл, който може да бъде наречен „Врачански". Той е създаден в селища, разположени от северната страна на Искърския пролом — в западната част

на Врачанско и северната покрайнина на Софийско. Негови центрове са с. Стубел, Западно Врачанско и с. Курило (днес квартал на гр. Нови Искър), Софийско. Жителите на всяко от двете селища вярват, че при тях се намира гробът на Рилския светец (или негова местна хипостаза). В текстовете от цикъла доминира посоченият сюжетен тип „Движение (летене) на светец (без глава) за пренасяне святост" (Малчев 2000). Ще уточним само, че споменатият текст от с. Курило е обнародваната (и нейни варианти) от Ив. Фекелджиев легенда за основаването на Куриловския манастир (позната като Трета курилска легенда, зап. 1930 г. от селата край р. Искър), за която стана дума вече в настоящото изложение (Фекелджиев 1979: 67).

Резултатите от нашите теренни проучвания, проведени в периода 2008-2013 г. сочат Бистрешкия манастир за основен център, свързан с култа към Рилския отшелник във Врачанско, където все още е жива легендата за пребиваването и чудесата на св. Иван в скалния венец до Касината. Това дава основание за преразглеждане на редица научни разработки в светлината на изнесените нови сведения и за едно цялостно регионално проучване на почитта към св. Иван Рилски в Северозападна България.

Легендите за св. Иван Рилски от културното пространство на Бистрешкия манастир „Св. Иван Пусти" и култът към светеца във Врачанско

Публикувани легенди

За първи път в известните ни писмени извори легендата се среща в документ от 1860 г. — „Статистически сведения за църквите и манастирите във Врачанската епархия". Донесението е изготвено по искане на руския вицеконсул в Пловдив Найден Геров от Врачанския владика Доротей и изпратено до Азиатския департамент при Министерството на външните работи в Петербург. Данните се отнасят до състоянието на черковното дело в епархията, в която влизали Врачанска, Плевенска и Оряховска каази.

Втората част (отбелязана под „Б”) на документа е озаглавена „Манастири”. Тя съдържа кратки сведения за Черепишкия, Долно-Бешовишкия, Тържишкия и Бистрешкия манастир „въ округ Вратцы”. За последния е казано следното: „Быстрецкій монастырь Св. Іоанна Рыльскаго, на высокомъ утесс въ горахъ, на разстояній одного часа къ юго-западну отъ Вратцы, близъ селенія Быстреца, отъ котораго и носитъ названіе быстрецкаго, имсетъ старую церковъ. На западъ отъ нея есть пещера, въ которой, по преданію, Св. Іоаннъ Рыльскаій постился. Монастырь этотъ, въ которомъ только двое монаховъ, находится въ крайней бсдности, не имсетъ никакой утвари и нуждается въ богослужебныхъ. Зданіе приходитъ въ разрушеніе.”[3](Документи 1931: 157).

Следващият писмен документ, достигнал до нас, е от първите години след Освобождението и е също тъй лаконичен в частта за обитаването на Постницата. По устно предание (описано през 1891 г. от и.д. предстоятел на манастира — монах Антим в писмо до Врачанския митрополит Константин) „самият свети Йоан е живял в една пещера от издълбан камък над канарата” (Арх. на Врачанска митрополия).

В своя публикация от 1952 г. (след посещение на манастира две години по-рано) археологът Ст. Михайлов споменава за предание, в което се разказва за вероятното пребиваване на св. Иван в манастира: „ Най-старите следи от българската епоха датират вероятно от около X в., когато, както гласи преданието, тук се установил за известно време рилският светец св. Иван, чиято постница се намира в мъчно достъпните скали над пещерата” (Михайлов 1952: 390).

Легендата за пребиваването на св. Иван Рилски в Постницата на Бистрешкия манастир се появява през 70-те години на XX в. в местния периодичен печат във връзка с наименованията на манастира и стенописите в и около Постницата (в. „Отечествен зов”, Враца), съвсем лаконично предадена (в поредна съвместна разработка на вече представените автори - историка Цено Воденичарски и художника Людмил Младенов). Цитираме пасаж от текста, в който се съдържат интересни сведения и за самата Постница,

за стенописната ѝ украса: „Отначало той е бил именуван „Иван Богослов", по-късно името му е „Иван Касинец (по името на местността, в която е разположен, тъй като тя се казва Касината), но винаги тези имена са били съпровождани и от името „Иван Рилски". Това име е свързано с легендата, която говори, че рилският светия е прекарал известни години от живота си на това място. Последното име „Иван Пусти" се явява след едно опустошение на манастира в края на първата половина на миналия (XIX век — б. м.) век. Най-старата част на манастира вероятно е постницата, намираща се в малка, трудно пристъпна пещера високо над манастирската църква, до която може да се стигне само с помощта на две стълби. В преданието се говори, че Иван Рилски е бил пустинник именно тук." Легендата е предадена със следната забележка: „Разбира се, това е само предание" (Воденичарски 1967).

В издадената през 1976 г. „История на град Враца" (БАН) отново само се споменава за легендата, без да бъдат посочени източници. „...Доста често се среща и името Иван Рилски, свързано с легендата, според която рилският светец бил прекарал няколко години от живота си на това място" (История 1976). Изречението е коментар на различните имена, с които е популярен през различни исторически периоди манастирът.

Почти по същото време (1972 г.), като оповестява резултатите от своето проучване на манастира, изкуствоведката Велда Марди-Бабикова (Институт за паметниците на културата) я цитира: „Северозападно от Враца, в ляво от шосето за Михайловград, високо в планината се намира манастирът „Св. Иван Богослов" или „Св. Иван Рилски", наричан още „Св. Иван Пусти" или „Иван Касинец" от местността Касината (така се нарича тази част от Стара планина, разположена между Враца и Берковица). Според преданието, тук се подвизавал Иван Рилски. Още от XV век, според легенда, манастирът наред с името „Иван Богослов" получава името „Иван Рилски". Изследователката се позовава на сведения, получени от отец Инокентий, който живял в манастира „Иван Касинец" от 15 септември 1928 г. до 20 септември 1933 г. и бил очевидец на освещаването

му, състояло се на 16 септември 1928 г. под името „Св. Иван Рилски". В заключение тя изтъква: „Името на манастира „Св. Иван Касинец (Пусти)" е свързано с историята на първия български отшелник, национален светец Иван Рилски, косвено свидетелство за което са сцените от житието му в Постницата над манастира" (Марди-Бабикова 1973).

В крайна сметка в писмените свидетелства, в които се говори за легендата и които ние представихме, тя само се споменава — т.е. действително в едно изречение се изказва твърдение („според предание"), че Постницата е била обитавана от св. Иван Рилски. Споменаването в повечето случаи е във връзка с уточнения за имената на манастира. Самата Постница е описана също най-лаконично в по-старите текстове — „пещера от издълбан камък над канарата". Дори в най-стария текст, който издирихме — този от архива на Найден Геров — липсва подобно описание и от казаното в него се разбира само, че светецът е обитавал някаква пещера, която се е намирала на запад от манастира. Дали става въпрос за Голямата пещера или се говори за Постницата — по подразбиране приемаме второто, поради отбелязаното от автора, че в пещерата светецът е постил. За стенописите се казва едва в по-късните писания и разбираемо — авторите на тези текстове са изкуствоведи и художници. Стенописните сцени са сочени като едно от доказателствата в подкрепа на разпространената легенда за пребиваването в бистрешката постница на Рилския светец.

Очевидно е, че най-ранният текст (с който разполагаме), в който се съдържа легендата, обект на нашите коментари, се оказва късен — от Възраждането. Това обаче по никакъв повод не доказва липсата или наличието на по-стари такива. Можем само да предполагаме (и отчитайки данните от направените от нас теренни записи), че именно в епохата на национално-освободителните борби легендата е създадена или най-малкото „възродена", но безспорен е фактът, че тогава усилено е разпространявана. За отбелязване е също, че я откриваме в текстове на местни свещеници, за разлика от други легенди, свързани с местности около Враца, разказвани от врачани и жители на околните села и записвани

както от възрожденски просветители и събирачи на фолклорни текстове (Цани Гинчев, П. Р. Славейков и др.), така и от чужди пътешественици (Феликс Каниц), посетили града в този период (История 1977; Крал-баир 2000).

Непубликувани легенди

Материалите (разкази, легенди, предания) от теренните експедиции (проведени 2008 — 2011 г., със записи и през 2012, 2013г.), с които разполагаме, са събрани от различни по пол и възраст, както и образование информатори от град Враца, Бистрешкия манастир, кварталите (бивши отделни села) Бистрец и Кулата, село Бели извор, село Горно Озирово, Лопушанския, Германския и Куриловския манастир (Последните не се отнасят пряко до Бистрешкия манастир, но са свързани с изследвани от нас мотиви и развитието на култа към светеца в Северозападна България.).[4]

Тематиката на проведените разговори дава възможност на информаторите да включат в тях различни и предпочитани от всеки индивидуално сюжети и мотиви, да вмъкнат собствени преживявания и случки, чути от трето лице, да преразказват истории и да допълват разказа със свои оценки, очаквания, прогнози и т. н. Някои от тях, в подкрепа на разказите си, успяха да открият и снимки, които публикуваме в настоящата разработка. Така се появяват и т. нар. от нас „разкази по снимка". Освен текстове, събрахме и любопитна колекция с фотографии, която по-сетне допълнихме с такива от частни сбирки и антикварни къщи. С някои от нашите „сладкодумци" се срещахме повече от веднъж през указания период като през времето те си бяха спомнили нови случки или самите те се бяха срещали с други свои близки и преразказваха информацията, получена от тях. Има и такива, които и в момента, когато вече обобщаваме резултатите, за пореден път се обаждат, за да ни кажат какво ново са чули или са си спомнили за манастира. Всички те се включиха в нашето проучване с желание и с любов — да се знае как е тачена светата обител и как са вярвали някога и с надеждата — тя да бъде любимо място и на техните деца и внуци.

В част от текстовете се повтаря най-общо разказваната легенда за това как в Постницата лежал някога не друг монах,

а именно св. Иван (според едни - Рилски, според други - Пусти, според трети - „те са един и същи"). Интересен е вариантът на легендата, който ни разказва 78 годишната информаторка (СФВ) от съседното на манастира село Бели извор, наречен от нас (според възприетата традиция на наименоване на легендите за светеца) *Първа белоизворска легенда за свети Иван Рилски* или *Чудото със св. Иван Рилски при бистрешката постница* (според именуването на легендите, поместени във третата част на настоящия сборник). Според нея Постницата (скалата) сама се отворила, за да излезе св. Иван след четирийсетдневно пустиножителство. В още няколко предания тя дава ценни сведения както за живота на манастира след 1944 г., така и за някои традиции и вярвания, свързани с него — „харизването" на деца „за живот и здраве" на св. Иван, брането на билки за здраве на добитъка на Светлия петък и др. В легендата, разказана от монаха в манастира (дядо Антоний — ИА) се съдържат любопитни допълнения и подробности за живота на светеца — например, че се хранел с трева и живеел в Постницата сред дивите зверове — мечки, вълци, лисици, сърни идвали при него „смирени, смирени...". Отишъл си оттук тайно през нощта, за да не го видят хората. В неговия разказ св. Иван Рилски е смирен постник лечител, който се подвизавал на много места. В легенда от Бистрец (ВДК) също са разказани някои подробности от пребиваването на светеца в Постницата, които самата информаторка научила още като малко момиченце. Един от текстовете, записан от работник, взел участие в последното възстановяване на манастира, съдържа любопитни твърдения за това как около Постницата на св. Иван и днес „се навъртат" диви зверове. Следва разказ за намерен от него млад — тригодишен сръндак. В разказа пък на манастирския пазач се споменава, че след като прекарал четирийсет дни в Постницата, свети Иван заминал оттук на магаре, отбил се в „някаква" църква в Софийско и оттам отишъл в Рилския манастир.

Много от нашите събеседници с нескрита болка и загриженост споделят своите впечатления от това как днес е стопанисван манастирът, за ремонтите, не винаги адекватни според тях, за „изменилата се" заради човека природа, за бавно пресъхващия извор в Голямата пещера,

около буйните, спускащи се през планината води на който някога кипял богат селскостопански живот.

Мотивите, образите и посланията, достигнали до нас в сравнително недългите текстове, заслужават подробен анализ в настоящата разработка, предхождан обаче от някои обобщения, които ни дават възможност да проследим пътищата на зараждане и разпространение на легендите.

Създаване и пътища на разпространение

Публикуваните в различни исторически периоди и записаните от нас текстове (в периода 2008-2013 г.) можем да причислим към по-късните монашески легенди, създадени, за да се прехвърли святост към новоосновани или вече съществуващи, но ограничили (по една или друга причина) своята културна територия манастири. Повод за създаването на подобни текстове откриваме в пътя на процесията с мощите на св. Иван Рилски при последното им пренасяне от Търново в Рилския манастир през 1469 г. В тази връзка от полза за нашето изследване е кратко представяне хипотезата на д-р Росен Малчев, според която пътят на процесията минава през манастира „Иван Пусти" (Малчев 2009).

Хипотеза на д-р Росен Малчев за пътя на процесията с мощите на св. Иван Рилски през 1469 г. и култът към св. Иван Рилски във Врачанско

В свои публикации още през последните десетилетия на XX в. авторът, „изкушен", както сам се изразява, от въпроса за уточняване на онези участъци от пътя на мощите, за които в „Рилската повест" „или липсват сведения, или те могат да бъдат тълкувани двояко от гледна точка на историческата (пък и физическата) география", (който продължава да предизвиква интерес сред медиевистите) формулира и успешно защитава своето становище относно маршрута на процесията с мощите през 1469 г. „Последното пренасяне на свещените мощи на св. Иван Рилски — от столицата Търново в Рилската обител в средата на XV в. — е описано в среднобългарската литературна творба „Разказ за пренасяне мощите на Иван Рилски в Рила" от Владислав

Граматик. В нея е проследен пътят, по който се движи тържествената религиозна процесия. Според написаното, той може да бъде разделен на два участъка: 1. От „царствения български град Търново", през „река Росита" и „град Никопол" до „река Осъм"; 2. От „главния град Средец", през „местността Лешница", „река Герман", „голямата планина Рила", „манастирския метох, наричан Орлица" и „местността, наричана Върбица" до „манастира". Липсва информация за отсечката р. Осъм — гр. Средец, където разстоянието е изразено чрез интервал от време: „Като пътуваха така, славейки Бога, след няколко дни стигнаха в [главния] град Средец ..." (Малчев 2000b). Д-р Малчев пише, че след Никопол тържествената религиозна процесия с мощите на св. Иван Рилски преминава през Врачанския предбалкан, част от историческата област Загоре и т. нар. от Владислав Граматик „европски земи". „Там това знаменателно събитие дава нов живот на вероятната стара религиозна (църковна и фолклорно-християнска) почит към Светеца — възстановяване и развой на Бистрешкия (и евентуално Мътнишкия) манастир, фолклорен местен култ с център селата Стубел и Липен, цикъл легендарни предания с мотив „Движение (летеж) на светец (без глава) за пренасяне на святост и др." (Малчев 2009).

В публикуваната през 2009 г. статия „Сакралност и менталност: процесията с мощите на св. Иван Рилски през 1469 г." авторът търси посочения вече от проф. Ив. Добрев път през Софийско поле. „Ако се вземат за отправна точка с. Стубел и т. нар. „Латински мост" в неговото землище, откъдето минава стар римски път от Дунава, то пътната комуникация в югоизточна посока продължава към Бистрешкия манастир „Св. Иван Пусти (Рилски)" - Враца - Згориград и оттам към Осиковица (дн. Миланово), с вариант от манастира директно за Згориград и отново до Осиковица. В крайна сметка двата пътя се събират на билото на Западна Стара планина, минават покрай с. Зимевица (с изоставеното с. Скрино в землището му - по сведението на В. Кънчов), покрай Искрец и пр. и достигат до Курилския манастир, където се регистрира църковен и фолклорен култ към св. Иван

Рилски и цикъл легендарни предания във фолклорна среда, чието създаване може би предхожда събитията от XV век." И днес някогашните монашески пътеки, посочени от автора, са позната на алпинистите и пещерняците във Врачанско[5].

Тук трябва да спомена и за връзката с т.нар. „Царски места", за които говори Росен Малчев и като такова, свързано с последния български цар Иван Шишман отбелязва близкия Черепишки манастир (Малчев 2009). Ще уточним само, че легендите за Черепишкия манастир са в центъра на голям цикъл фолклорни текстове, посветен на последните царе от династията на Шишмановци, с който са свързани и имената на различни топоними в района, а като такова царско място местната фолклорна традиция сочи и самия Бистрешки манастир.

Вероятността наистина процесията да е минала през манастира и това да е оказало влияние върху култа към светеца във Врачанско и по-конкретно — областите около Бистрешкия манастир и в самия манастир е напълно реална. Подобна хипотеза е подкрепяна и от текстове на историци, краеведи и изкуствоведи, които твърдят, че още през XV век, според предание, манастирът наред с името „Иван Богослов" получава и името „Иван Рилски" както и фактът, че в последвалите десетилетия на XV и особено първата половина на XVI век той не само е възстановен и обновен, но и процъфтява, радвайки се на ктиторска подкрепа (Марди-Бабикова 1973). Тук е мястото да се обърнем и към поредната публикация на д-р Малчев, в която той изказва своето предположение за вероятното начало на култа по тези места: „Култът към Рилския светец (и като Св. Иван Рилски, и като „Свети Еван"/"Ели Буба") на запад от Враца се намира във взаимостабилизираща връзка с четирикратното пренасяне на мощите му през този район от XII до XV в. Съществуването на посветени нему манастири от предосманската епоха, разработването на сюжетния тип „Движение (летене) на светец (без глава) за пренасяне на святост" като фолклорен начин на кодиране на действително пренасяне на мощи и наличието на следи от „Народното (безименното) житие" в местната фолклорна проза показват, че почитането на светеца тук започва още

в старобългарската епоха. Тържествената процесия през 1469 г. преминава през Врачанско именно по тази причина, като същевременно дава нов тласък на този процес." Авторът прави полезно уточнение: „Към това трябва да се прибави и каноничната църковна традиция процесиите с мощите на християнските светци да нощуват в центровете на епископската власт. В случая с мощите на св. Иван Рилски през XV в. по литературно-исторически сведения на Владислав Граматик това са Никопол и Средец, а по посочените фолклорни данни от Западно Врачанско (Монтанско) — Враца" (Малчев 2000: 30-31; 36). Удачно е и сравнение с друг манастир от така нар. „Лъчи на св. Иван Рилски" — Куриловския. И днес е живо в народната памет преданието за това как преминаването на процесията с мощите на светеца става причина новият храм, построен на мястото на разрушената от турците черква на св. Йоан Кръстител, да бъде осветен с името на Рилския светец. Записаният от нас през февруари 2013 г. разказ е на иеромонах Нектарий: *Основан е с името "Св. Йоан Кръстител". Девети век. Бил един от най-големите в Софийско тогава... След разрушаването от турците местните хора правят малък дървен параклис, който е бил тука на самото свето място... Сега преданието е, че именно в него 1469 г. преди да влязат в Средец — мощите остават в Ротондата "Св. Георги" за седем дена — вечерта остават, преспиват в тоя малък параклис. 1593 г. е построен сега храмът. Монасите, братята, вземат решение в чест на това оставане на мощите тука на това свято място храмът от "Св. Йоан Кръстител", както е било старото име, да се преименува на "Св. Йоан Рилски"(ИН).* Напълно възможно е подобно нещо да се е случило и с Бистрешкия манастир. В Курило изключително популярна е и легендата, че селото някога е носило името Скрино и именно в това Скрино е роден и самият светец. Според трети — там е гробът на светеца (легенда, записана от Н. Фекелджиев, цитираният мотив „Движение (летене) на светец (без глава) за пренасяне на святост"). Това са легенди, за които д-р Малчев изказва предположението, че е възможно да са възникнали дори преди XV в. Според цитираните текстове на д-р Малчев, преминаването на процесията с мощите точно по тези места е свързано именно със стария култ към светеца.

Друг повод за създаване на легенди за пренасяне на святост са многобройните възстановявания на светата обител след разрушения и запустявания, включително и това през 20-те и 30-те години на XX век, когато е осветена с името „Св. Иван Рилски". В нашите теренни проучвания голяма част от информаторите се позовават на думите на монаси от манастира (живели тук в различни години), които, водейки ги до Постница, разказвали легендата за това как „лежал" в нея „свети Иван" и после отишъл в Рила. Сведенията ни дават възможност да определим и проследим един от основните пътища на поддържане и разпространение на легендите за Рилския светец — чрез монашеството. Трябва веднага обаче да споделим друга закономерност — през последните години, когато в наше време манастирът е отново запуснат и на практика не е обитаван от духовни лица, легендата е запазена и разпространена от местните жители. Можем да предположим, че този процес се е случвал много пъти преди. Ние за първи път научихме за легендата от кореняк врачанин — планинар. Той ни убеждаваше, че водата в манастира е света и лекува, защото там е живял Иван Рилски. Така първо чухме легендата и тя ни накара да полюбопитстваме и да посетим манастира, който въпреки близостта си с града, по това време беше запустен.

Интересно е предположението за възникването на легендата на сегашния ефимерий на Бистрешкия манастир отец Сашо Стефанов, основано на „свързването на фактите", както той се изразява, от местните: 1) пренасяне на светите мощи на Иван Рилски и 2) обитаването на Постницата от монах отшелник. В научната литература подобно предположение изказва Ив. Фекелджиев по повод възникване на легендите за първите местообиталища на светеца в Кюстендилско и специално Земенския манастир „Св. Иван Богослов", свързани с наличието на постница и манастир на името на св. Иван (Вж: Фекелджиев 1979: 71). Отец Сашо говори и за близостта на манастира до река Искър — описания от Владислав Граматик път на светите мощи.

„1. Вероятно легендата за манастира „Св. Иван Рилски — Пусти" е възникнала след падането на България под турско робство (1396 г.) и именно тя е оказала влияние върху обширното възстановяване на манастира, предприето от Димитър Дубов през 1540 г. Може да се предполага, че наличието на старинна легенда, свързана с името на най-тачения български светец и покровител на българския народ — св. Иван Рилски е била предпоставка за това мащабно и скъпо строителство. Това е първото ми предположение.

2. През периода на българското Възраждане в обстановка на политически, икономически и културен подем на българското общество се появява необходимостта от духовни опори, които да ни свързват с нашето историческо минало, но в същото време да ни дават нужния тласък за развитие. Смятам, че този период е най-благоприятен за търсенето и откриването на духовните стълбове в народната душевност на българина. Родената необходимост дава благоприятна почва за развитието на съчинения с патриотично-легендарен характер и за тяхното безпрепятствено възприемане от народа. Поради това предполагам, че легендата, която свързва св. Иван Рилски с манастир край гр. Враца, посветен на Рилския светец би могла да възникне именно през този период.

3. Съществуват няколко обективни факта за основата на тази история. Най-напред трябва да посочим пренасянето на мощите на св. Иван Рилски от Търнов град до Рилската света обител. Това пренасяне, според описанието, става през Искърския пролом. Разстоянието от манастира до реката е тридесетина километра. Това е историческо събитие, което се случва пред прага на този Божи дом. Вторият факт, който трябва да посочим, е най-вероятното пребиваване на отшелник тук на това място. Името на тази историческа личност е погълнато от времето, но споменът за нейното съществуване и пребиваване в постницата се е запазил и до днес. Свързването на фактите е довело до предаваната и до днес легенда, че св. Иван Рилски

— Великият Чудотворец и покровител на българския народ е осветил с присъствието си това място, а заедно с това близкия град Враца и неговите жители." (о.Сашо Стефанов — Архив РБ, „БМ"-31)

Проследявнето историческата съдба на манастира и процеса на разпространение на легендите за Рилския светец налага извода за взаимното влияние между битуването на фолклорния текст през различни периоди и развитието на Бистрешката света обител. Видно е и от изказаното предположение на о. Сашо Стефанов, че именно култът към св. Иван (жив и запазен сред местните, вероятно чрез легендата) е в основата на голямото негово възстановяване през XVù в. Това важи и за по-сетнешните многократни възстановявания. Разбира се последното пренасяне на мощите на св. Иван Рилски е събитието, което дава първоначален тласък и на двата процеса — подновяване, засилване култа към св. Иван Рилски и възстановяване и укрепване на Бистрешкия манастир. Дори да допуснем, че легендата възниква много по-късно (праз Възраждането — за по-късна дата не говорим, защото във вече цитирания документ през 1860 г. легендата е регистрирана) отново можем да открием посочената закономерност в процесите. За предположението на о.Сашо, че най-вероятно легендата е възникнала (добила широко разпространение) в последните години на робството — през Възраждането, също можем да представим убедителни доказателства:

— Първите сведения — писмени, които съдържат легендата и с които разполагаме до сега са от този период (1860 г.). Трябва обаче да уточним, че в тях се говори за крайната бедност на манастира, липсата на църковна утвар и необходимостта от черковни книги, а самата църковна сграда е започнала да се руши. В ТДА-Враца се съхраняват документи, според които само след четири години (1864 г.) е предприет поредният опит за възстановяване на манастира - дело на йеромонах Йосиф (Свети 2009).

— Тогава (1861 г.) се възстановява църквата на отстоящия само на трийсетина километра Градешки манастир и се строи в него параклисът „Св. Иван Рилски" (1865 г.).

— Действащи, с килийни училища са обители в Северозападна България, свързани с култа към св. Иван — Буковският манастир край Видин (сведение от 1865 г.), Чипровският манастир (монасите се включват в Ломското въстание от 1867-68 г.), както и близкият Мътнишки манастир (сведения от приписки на игумена Антим Иванов, постъпил в манастира в 1864 г.).

— Култът към светеца по всички български земи се засилва, подчинен на националната идея.

От първата половина на XX в. отново е налице пример, според който именно култът към светеца води до поредното възстановяване и подновяване на манастира — това от 1928 г., когато той е преосветен с името „Св. Иван Рилски". Като пример от по-ново време можем да добавим и писмото на възрастния жител от „Коньовица", в което се говори за това как на сън е навестен от белобрад старец със заръката да възстанови Пустия манастир край Враца. Последват отново ремонти в манастира, отделянето му като самостоятелно стопанство от Мътнишкия и т. н. Това са все доказателства за това как през 30-те години на XX в. или да го наречем в „силните години на Нова България" почитта към светеца нараства, както и разнообразието от проявленията й, а „дните на светеца" стават част, освен от празничния църковен и народен календар, и от празничния градски живот, от културния календар на модерна Враца. През 1928 г. на Бистрешкия манастир, както вече посочихме, е отреден официално за патрон Рилския светец, а новопостроената (през 1932, а осветена 1937 г.) църква в (разположеното в подножието на Врачанската планина) с. Паволче (3 км югоизточно от Враца) също приема името на св. Иван Рилски. В този период манастирът е любимо място туристи и планинари. Традиционно врачанското туристическо дружество провежда своите екскурзии до скалния венец и околностите. Врачани организират пищни общоградски тържества в чест на Деня на св. Иван Рилски, определен през 1922 г. и като Ден на

будителите. Провежда се молебен и тържествен парад с участие на всички местни власти, учреждения и организации, училищата. Благотворително дружество „Обнова" урежда безплатни екскурзии до Рилския манастир (напр. през 1935 г. участват 148 членове и гости) (Празничен 2007: 225-226).

В този период Куриловският манастир е в разцвет. През 1922 г. в него било създадено ставропигиално сестринство, носещо името „Бял кръст", като в най-добрите години там се подвизавали около 40 монахини и послушници. Имало и печатница за християнска литература.

По същото време е рисуван и стенописът във Видинската катедрала (1924-1926 г.)!

От друга страна самият манастир, разположението му, наличието на пещера с извор, на друга пещера — постница дава достатъчно основание да се развие култът, а обителта да бъде представяна като умален модел на Рилската обител. Изграждането на тази представа и трайното й битуване сред местното население са обект на нашето внимание в последващата част от настоящото изследване, но редно е тук да спомена за многобройните примери, които съдържат събраните текстове. Нещо повече — от нашите теренни проучвания и от документите, съхранявани в Държавен архив — Враца се установява един изключително интересен факт: дори в моментите, когато в манастира не е имало духовни лица, той е бил „запустен" от църквата, към него потокът от поклонници и туристи не секнал. И не става въпрос за един или два случая, а за десетки... В крайна сметка хората никога не „запустват" святото място. В полуразрушения храм, по олющените стени вярващите лепят запалени свещици и изказват молитва, след което умиват очите си със светата вода в Голямата пещера. Това наблюдавахме преди няколко години. Емоционалният разказ на бивша учителка и фолклористка от с. Бистрец е показателен: „*Сега преди да го реставрират — иманяри разбили го и вътре икони нема — стенописите обезобразени... И после — един ъгъл... В един ъгъл — хората каква жажда за тоа манастир — хората там в ъгъла сложили*

една масичка — сигурно са намерили некакво... некакъв свещник останал. Сложили свещника на масичката и почват да палат свещи... Ако да немаше 200 души...

...те са в двора и влизат на групи, на групи, та палат свещи пред иконата на Богородица... В манастира... И са яви един журналист, ама съм му забраила името, с него говорихме — не знам, мъж беше, вика: „Леле, това е грозна картина, майко, неописуема картина! Гледай — кае — къ са трупа народа и кво става?!"

...Той (манастирът) разрушен, ма това кюше останало... Останало там и хората се трупат като неко пчели кога се трупат около паница мед. Те така се трупат и палат свещи... И са кръстат, и палат свещи... И аз отидох, и аз запалих... И той отиде и той запали... Вика: „Леле, Боже, тоа манастир — вика — требва да се възстанови! Таа картина ще я описвам — вика..." (ПАС)

Легендите за св. Иван Рилски от културното пространство на Бистрешкия манастир „Св. Иван Пусти". Мотиви, образи и послания

Той — творец и чудотворец...

Събраните от нас теренни материали могат най-общо да бъдат обединени около водещите мотиви, сюжети и легендарни персонажи по следния начин: Пребиваването и чудесата на св. Иван в Постницата на Бистрешкия манастир; Бягството в Рила; Произходът на манастира „Иван Пусти"; Именуването на манастирите „Св. Иван Пусти" край Враца и на Рилския манастир „Св. Иван Рилски"; Царските съкровища (монетарницата на Иван Шишман). По-обстойно внимание заслужават и текстовете, в които Бистрешкият манастир е представен като умален образ и подобие на Рилския, където също има пещера-постница и място, през което се провират „за здраве" и за да узнаят дали са грешни, разположени в близост до извор. Друга тема в записаните наративи е тази за „лековитата вода" в Голямата пещера — традиционните

методи за водолечение и климатолечение, практикувани на територията на манастира. И ако сюжетите на Рилския и Софийския цикъл следват обща композиционна линия от три елемента - гонене на светеца; клетви на светеца; благословии и освещавания, а в текстовете от Врачанския цикъл (публикувани от Росен Малчев) основен е сюжетът „Движение (летене) на светец (без глава) за пренасяне на святост", то представените тук легенди образуват ново сюжетно ядро, в центъра на което е темата за пребиваването и чудесата на св. Иван Рилски в Постницата на Бистрешкия манастир.

Народните творби, включени в посочените Рилски, Софийски и Врачански цикъл, ни представят един добил широка популярност образ на Рилския светец. В тях св. Иван носи различни имена и му се приписват свръхестествени способности. Той има важни атрибути: вол (или шарено теле), получен след чиракуване като пастир; аба (абичка, хаба или долама), върху която, когато бяга от гонителите, младият светец винаги минава река. Претърпява различни метаморфози и се превръща в друго същество — животно, хибрид или библейски персонаж: орел (символ на св. Йоан Богослов); в самия св. евангелист Йоан Богослов; св. Йоан Кръстител; човек с крила; човек с крила без глава. Непубликуваните легенди от културното пространство на Бистрешката света обител допълват този образ, като в същото време „изнасят" на преден план чертите на митичния чудотворец и повелител на живата и неживата природа, познат в предхристиянските вярвания с различни имена и роли. Така те налагат образа на св. Иван — маг и лечител.

Тук е живял свети Иван Рилски

В голяма част от текстовете, които са обект на нашето внимание, само се споменава за пребиваването в постницата на св. Иван Рилски, но има легенди, в които се срещаме със светеца — той е лечител и чудотворец, който не само цери хората, но ги съветва и напътства в съдбовни за тях моменти, помага им да преодолеят житейски трудности и изпитания. Желанието му да се отдаде на Бога го кара да ги

напусне тайно и да се усамоти в пост и молитви. Още тук, в Постницата на Бистрешкия манастир, според легендата, той е живял сам сред дивите зверове, които идвали при него смирени и кротки. Твърдението, че в Постницата е пребивавал св. Иван Рилски, а не друг монах, ревностно е поддържана от монашеството: *„...И горе, когато отидохме, да ви кажа, кое е важно — става дума дали тука е идвал свети Иван от манастира ей тама доле некъде нашия, големия — голем, голем, български манастир — Рилския манастир — става дума за него — дали е идвал тука, защото легендата говори, че е тука идвал той (свети Иван Рилски — б. м.). Тогава ние с него (с приятеля Гоцо) се много интересувахме дали е Иван Рилски или некой друг монах е бил с това име. Всеки случай той беше категоричен, че тук в тоя нашия край именно в тая постница там е идвал той (свети Иван Рилски — б.м.). И живял там. Така ни каза калугерът — трийсе и шеста година. Много годинки минаха оттогава..."* (ВПЦ). За това разказват и местните от близките на манастира селища.

„Доста хора смятат — аз съм говорил и с монаси от Троянския манастир — отец Лаврентий, той го няма вече отдавна... ...От много, не само оттука, по манастирите като ходехме — е Троянския, къде ли не, Седемте престола, да не ги изреждам, че Иван Пусти е всъщност този — първо тук е бил този, който Рилския манастир е основал.

- Свети Иван Рилски?

- Да, да, да! Нямам с какво да го докажа, но толко много хора ми го казват..." (ГА)

Личността и култът към светеца дават своето отражение и в това вярване, както и в съставянето и разпространяването на подобни текстове.

Почти толкова популярна е и версията, според която неизвестен монах на име Иван живял в постницата. Наричали го *Иван Пусти* — името на монаха се пренася и върху манастира (среща се в Бистрец и Бели извор, но най-силно застъпена е в Кулата).

В един от текстовете разказвачката изказва съмнение, че св. Иван Пусти и св. Иван Рилски са един и

същи монах, но има и такива, които са категорични, че те са един и същи светец. В голямата си част информаторите (с изключение жителите на Кулата) сочат именно Рилския светец за обитател на Постницата в Бистрешкия манастир.

„Да, чувала съм я от бистречане — че Иван Рилски... Ма аз се чуда дали е тоя Иван Рилски, който е основал Рилския манастир!... Така се говори: че Иван Рилски, който е основал Рилския манастир първо е бил тука в тоя манастир и е живял в Постницата, така наречената „Постница" — горе така..." (ПАС)

В разказа на манастирския пазач отчетливо се забелязва смесване на легендата за Рилския светец и преданията за пребиваването на други монаси, обитавали Постници в годините, когато манастирът е бил действащ: *„За постницата — че свети Иван Рилски е седел там четиресе дена и е постил — без да слиза. Монасите са му носиле храна — хлеб и вода. И там са е молил горе на постницата и там е спал — денонощно. По негово време е имало монаси. Тука е имало манастир, по-натам е имал постройка и за гостуване и за монасите — са стоеле тука, магерницата, от магерницата е останало..."* (ВХ)

Той свят — имал гореща любов към Бога...

На свещенослужителите, живели през различни периоди в Бистрешкия манастир дължим и фолклорния образа на светия Иван - отдаден на Бога светец, лекувал чрез молитвите и силата на словото Божие: *„Той свят — имал гореща любов свети Иван Рилски Пустинножител. Той е пустинножител — от там носи името, щото е постил там. Имал значи гореща любов към Бога. Той не искал повече хора да вижда. ...Той се ранел с трева, идвал ей там — пил вода — тази там (извора в Голямата пещера — б. м.) С тревичка се е хранил... той бил чист — просто като се подвизавал — нищо светско не го интересува: ни богатство, ни такива дарове, злато — нищо. До нищо светско не се е допирал. Това е най-така големият наш светец — свети Иван Рилски..."(*ИА) Според нашия информатор, светецът избягал от Осогово преди да дойде тук поради същите причини:

*„Родителите му имали така богатство много и той те като починали подава всичко на бедните и си тръгва вече — сичко за Бога. И един кожух — нищо повече. Само с това кожухче и тръгва така през цялото време се подвизавал по тоа начин. Тука кат идват да го нападат и хора и демони — отива в пещерата- и там в Осоговска планина в една пещера. Научили го горски — и там отишли при нега и зели да искат личби: „Абе, отче, помогни ин! Кажи кво да праим, бе!" И той квот каже — става! Защото свят! В Осоговската планина, в тая пещера. И хората вече отиват — секи иска... Някой отишъл: „Отче, моя син иска да се ожени. Да се ожени или да не се ожени?" Той вика: „Нема да се ожени. Той ще е без жена." Оня не го послушал — оженили са и жена му починала. И той рекъл: „Отче, ти хубаво каза. Аз съгреших. Кво стана?" — „Ами кат ти кажа — вярвай!" Значи каквото каже — вярвай! Той е свят. Няма блажене — тревичка. Той просто като добиче така се рани и Бог по неговите молитви изцерява. И така хората кат го научили отиват там за съвети и той кат види много народ — напуска. (*ИА)

В двутомното изследване, посветено на църковната история на българското средновековие „Монашество, манастири и манастирски живот в Средновековна България" д-р Бистра Николова представя някои от основните сходства и обекти на сравнение - библейски персонажи, отнасящи се до св. Иван Рилски (в химнографията и агиографията), породени от „типологическата връзка на култа му с този на отшелниците": със старозаветните пророци — Мойсей и Илия (заради алюзията за планината и пустинята), Яков и Авраам (заради чистата вяра и служба на Бог) и от новозаветните Павел и Йоан Кръстител (като него носел кожена дреха)(Николова 2010: 808-809). Народните текстове налагат сравнения както с народно-християнските образи на някои от тези и редица други светци като старозаветните отшелници, св. Йоан Кръстител, св. Атанас и св. Андрей, така и с митологични герои — Орфей и Боян Мага, споменът за които е съхранен във фолклорния Боен. На този етап търсим опорните точки, около които градим сравненията с

пустинножителите (изведени от горния текст на нашия информатор): гореща любов към Бога — душевно пречистване — смирение. В него се съдържа и друг важен момент, който заслужава внимание — служенето на Бога, през погледа на монаха в началото на XXў век. Интересно е тълкуването на разказвача — от една страна св. Иван иска да се отдели от хората, за да служи на Бога, от друга — той не може да стори това пак именно поради служенето на Бога (в случая лекуване на хората по Божия заръка). Отива си тайно от селяните, които научили за неговите способности да лекува, защото искал „да се отдели", защото „по неговата молитва той (Бог) ги излекува — „чист е" и „той не може да ги върне, не мож да обиди хората", защото така щял да обиди самия Бог, към когото в крайна сметка се стремял. Избрал обаче друг път — този на самотата и пустинножителството. Затова дошъл във Врачанския балкан, затова по-сетне отишъл в Рила тайно от хората и те след като го търсили известно време също *„се смирили"*. Смирението става част от действителната връзка между Бога и хората, осъществена чрез молитвите на посредника — светецът, но то е и задължителното условие тя да се състои. Както и душевното пречистване, станало в пещерата. Молитвата се оказва изключително важна, според разказвача, за връзката на светеца с Бога — именно поради невъзможността да се усамоти и да изпълни своята молитва той напуска обиталището си във Врачанската планина: *„Той отива, защото много хора идват, а той не иска при хората. Да се отдели. Научили и отиват и опашка има — просто ги лекувал. Неговата молитва силна. И по неговата молитва той (Бог) ги излекува — чист е. И затова като види, че много... не мож си каже молитвата (от многото хора) и една вечер посред нощ, да не го видат, си отива. Да не го видят хората. Щото той не може да ги върне, не мож да обиди хората — за Бога нема право да обижда, знаеш закона! И си отива там вече в Рила. И тука идват потекло, потекло — го дирили една седмица — обаче нема го и вече се смирили. Какво да праат така...(*ИА). Страхът да не бъде

подмамен от дявола, да не се „възгордее" кара светеца да бяга на пусти и недостъпни места: *„Светийте винаги напускат, защото се страхуват — не може той повече молитви да кара самостоятелно и най-много се страхува да не се възгордее без да иска. Те почват да го хвалят, пари да му дадат, да го възхвалят — ще му напраят най-хубавата къща. Нали така, кат го излекувал, всеки готов да даде сичко. От таа гледна точка светиите, сички светии, щом ги научават, веднага напускат — да не се възгордей, дяволът да не го възгордей. Щом се възгордей, той се отделя от Бога и сатаната го привлича — вече край! И ние днеска требва да се пазим от таа гордост..."* (ИА)

За живота на свети Иван в Постницата на Бистрешкия манастир информаторите са единодушни: хранел се с треви, билки, корени, диви плодове и пиел изворна вода. *„...В Постницата, така наречената „Постница" — горе така... Така в една пещера над една вода — там му е бил живота. Хранил са е с горски плодове, с горски плодове, с кореняци — какво е ял — не знам, но там е бил. Така го говори цел Бистрец — това е от предания..."* (ПАС). В разказа на друг информатор се уточнява — хранел се с корените на билките: *„Ами знаете ли — вика — с какво са е хранил?! Билки е ял — корените на билките. Та са е хранил."* (ВДК). И лекувал с помощта на молитвата и силата Божия. Макар и непоследователно, монахът ни разказва основни моменти от живота на св. Иван — как от Осогово бяга далеч — чак във Врачанския балкан, но и тук е застигнат от същата съдба. В разказа се съдържат и подробности от живота на светеца след като си тръгва от Бистрец и отива в Рила — това са епизодът с дяволите при скалата и този със св. Лука: *„Юноша, да тука е бил... после отива там в Рило-Родопската област... Там върви и там открит от овчари и вече като открит... И там се подвизавал — седем години — на камъка. Седем години на камъка той такива подвизи големи има... И дяволът яростно, който много то е яд и отиват сички демони и го бутат от скалата — хвърга го долу и той с голям труд и Божия помощ оцелява и пак излиза и пак отива на скалата — не можели те да го хващат, толко*

бил силен! Дяволи и демони много го нападат. Дявола най-много нападa монашеството. Той (св. Иван) е монах. Отива в манастир най-напред като излиза от къщи. Имал много благочестиви родители той. Те го изучили с любов към Бога и той от таа любов отива там в Осоговска планина има един манастир — там. Става монах. Обаче силна любов има към Бога — иска да се уедини, да пребивава в молитви. И там отива наблизичко — отделя са. Отива в една пещера. Добре, ама това е накратко легендата му- брат му, братово му син нали Лука, като научил — той малко момченце — че свети Иван Рилски са подвизава, скрива се от родителите и тръгва да го търси. Там в околността, там бил наблизичко. Той от там си — Скрино. Там е роден. В полите на тази Осоговска планина — наблизичко е река Струма. И го търси и го намира. И той иска да се подвизава. (Следва преразказ на случката със змията, ухапала св. Лука и намесата на брат му)" (ИА)

Разказът на дядо Антоний представя характерен образ на монах отшелник и лечител — бягството от светския живот, борбата с Дявола, усамотението в пещерата, лечебната сила на молитвата. Той разкрива основни моменти — може би най-популярните, добили широка известност пасажи както от житията на светеца, така и от фолклорните текстове за него. В този (и останалите наративи, записани от нас) липсва основният мотив, характерен за Рилския и Софийския цикъл легенди — гонението на светеца. Тук той сам си тръгва, „негонен бяга" от хората, за да се отдаде на Бога.

И той се моли за тях и те се изцеряват

Християнството наследява от юдаизма препоръката вярващите да се молят като превръща молитвата в основнотяхно тяхно задължение и я поставя като посредник между християнската душа и Бога. Връзката светски люде—монаси—молитва—Бог е много точно определена от доц. д-р Бистра Николова като „своеобразен договор" между първите: „...Те не спасяват само себе си, или своите родители, както Иван Рилски, те спасяват всички човеци, защото чрез

безпогрешния си, ангелоподобен живот, чрез покаянието и молитвите, чрез лишенията и мъките, които изпитват в борбата с дяволските изкушения, те понасят върху себе си, подобно на Христовите мъчения и пътя му към Голгота, греховете на другите. Поради този своеобразен договор между монасите и светските хора, за последните, молитвата на монаха е много по-свята и по гарантирано достигаща до Бога, тъй като с целия си живот те му служат и изпълняват неговите заповеди" (Николова 2010: 553).

Молитвата като част от лечебния обред е широко разпространена през Средновековието (в това число и апокрифните молитви както за хора, така и за животни) и цели отстраняване на болестта. Средновековните лекари, „признали Бог и свръхестественото измерение на живота", имат понятия за здраве и болест, тясно свързани с идеите за грях, наказание и изкупление, а молитвата, литургията и изповедта са неделима част от лечебния процес. Според християнството с грехопадението се ражда злото, а с него болестите и смъртта. Болестта е зъл демон, който се вселява в тялото на страдащия като наказание от Бога за извършени прегрешения, изкупление на греха или завладяване от дявола поради слаба воля (Георгиев 2011: 13; 87). В народните представи чак до средата на XX в. болестите са невидими същества (или виждани само в определени случаи), които притежават редица човешки качества. При хората те идват като различни животни, птици или жени — говорят, ядат, пият, могат да се подкупят и омилостивят, но могат и да се разсърдят (Георгиева 1993: 168-169). При лечение болестта се умъртвява или изгонва, а болният се освобождава от нея. И до днес съществува вярването, че б*олестите Господ праща на земята като възмездие за сторени грехове.* В народната медицина християнските светци са посредници между хората и отвъдния свят, но и заповедници на определени болести и защитници от тях. Когато говорим за т. нар. „лечение с вяра" изцеряването се представя като преход от състояние на немощ в състояние на телесна и душевна сила, но и от греховно състояние — в състояние на очистване и освобождение от греховете. Чрез

своята молитва към Бога светците дарят здраве на всеки, потърсил с вяра тяхното застъпничество.

Още агиографската литература поставя св. Иван Рилски сред българските светци лечители („лекар на тялото и душата"). Според житията той лекува „бесновати", тежко болни от близки и далечни страни. Красноречив е откъсът из житието на светеца от Георги Скилица, който свидетелства, че още приживе Рилският отшелник има изключителни лечителски способности; нарича го „бързият лекар": „Всички онези, които имаха обични близки, страдащи жестоко от недъзи или измъчвани от лукави духове, ги донасяха при светеца, съпътствайки ги, и след като тези получаваха изцеление, си отиваха. Бог биваше възвеличан от всички, защото хромите свикваха да ходят добре, слепите проглеждаха, слабите процъфтяваха, разслабените се стягаха, а ако някой страдаше от огън... служеше и се изцеряваше, бесните се вразумяваха, глухите почваха да чуват, немите въздаваха заедно със всички благодарствени песни и хваления. И нямаше нито един, който бидейки обладан от недъг, да не се избави..." (Иванов 1936; Мутафов 1999). За лечителската дейност на св. Иван говорят не само житиеописателните творби, но и редица църковни служби, песнопения, молитви, както и известни иконографски сцени. Учени и представители на съвременната алтернативна медицина се обръщат към него като към един от предходниците (дори и основоположници) на диетотерапията у нас, който „съвсем не бил чужд и на другите терапевтични средства на църковно-манастирската медицина, а именно: психотерапията, балнеотерапията, фитотерапията и климатотерапията преди всичко." (Мутафов 1999: 32; Груева 2010), а д-р Минчо Георгиев изтъква изключителната популярност на светец лечител, с която се е ползвал св. Иван Рилски в Средновековна България. Авторът смята, че сведенията в житията на Рилския отшелник, в които той е представен като лекар „са повече достоверни, отколкото легендарни, защото в тях се съобщават различни случаи на лекуване, а не само трафаретно повтаряне на чудесното лечителство". Според него св. Иван, подобно на някои от канонизираните лечители, рисувани със свитък в

ръка, най-вероятно е бил школуван лекар. Като поредно доказателство изброява икони и стенописни изображения, където Чудотворецът е изписан като лечител (Георгиев 2011: 152, 153).

В публикуваните от Ив. Фекелджиев фолклорни текстове за лечителските способности на Рилския светец се споменава само в една легенда от Рилския цикъл — текстът на практика повтаря горния цитат от Скилица като уточнява, че светецът лекува „неизлечимо болни" и така всъщност извършвал чудеса*: „Св. Иван Рилски живял със своя шарен вол в планината край с. Бождово, като лекувал неизцеримо болни и по такъв начин правел разни чудеса"* (от с. Бождово, Сандански).

Разполагаме с интересен разказ, в който се описва как св. Иван лекувал хората от близкото до Бистрешкия манастир село с помощта на молитвата и Божията сила. Освен това, те не само когато боледували отивали при него, а и когато „не им вървяло" — за съвет и за „личби"(като тези в Осогово, за които разказва същият информатор): „*И те отивали при нега да земат некакви съвети кат не им вървяло, нали като сега всеки… „Отче, помоли се, не ми върви: детето ми болно, майка ми - каквото можеш — направи!" Вика: „Добре, ще се помоля! ….Обаче като го научили хората, отиват при нега за съвети, за личби. И той се моли за тях и те се изцеряват."* (ИА)

По-сетне дядо Антоний разказва с подробности как точно се извършва лечебният обред: *„Изцерявал чрез неговите молитви. Те кат идат кажат на него: „Отче, помоли се! Не ми върви! Майка ми болна, детето ми болно!" Той се помоли и за три дена оздравява чрез неговите молитви към Бога хората, дето отиват при него. В Постницата като е бил…*" Както всички светци лечители, така и св. Иван действа в съответствие с Божията воля. Информаторът споменава, че тази своя лечителска дейност той продължил и когато отишъл в Рила: „*Лекувал ги — лекува очите — той творец и чудотворец… Така, правел някои неща…"* В текста на няколко пъти се споменава за молитвата като средство

за лечение и връзка с Бога: *„изцерявал чрез неговите молитви"; „оздравява чрез неговите молитви към Бога"; „иска да се уедини, да пребивава в молитви"; „неговата молитва силна и по неговата молитва (Бог) ги излекува - чист е".*

Пак според д-р Минчо Георгиев чудесните изцеления са медицински метафори на всесилието на Христовото слово, които „масовият" читател и слушател през Средновековието възприемал буквално и затова търсел лек не при медиците, а при духовните лица и светците, свещените предмети и тайнства (Георгиев 2011: 151). Така могат да се обяснят тълпите от недъгави и болни, които се стичат към светците лечители, свещените предмети и свещените места както през Средновековието, така и в по-нови времена. Днес отново е „преоткрита" силата на „лечението с вяра" у нас, която в годините на социалистическа България е заклеймена и преследвана, но въпреки това практикувана. Не е за пренебрегване и фактът, че не само светият старец от Рила е видян във фолклорните текстове като лечител и избавител от злото, но и неговите сподвижници или „братята му", като ги представят някои легенди — св. Прохор Пчински, св. Гаврил Лесновски и св. Йоаким Осоговски също са сочени за лечители и главно поради своите лечителски способности в народните текстове са представяни като чудотворци и Божии посредници, отново чрез молитвата. „Посредството се осъществява главно преку молитви на овие испосници кон Господ или св. Богородица" (Вражиновски 2000: 87).

Разбира се ние тук разгледахме един аспект от лечителската роля, в която е видян в народните легенди и предания св. Иван Рилски — „лечение чрез молитва", но в последващ наш текст подробно е застъпена темата за чудотворните извори, водо- и климатолечението в Бистрешкия манастир.

И животни... при него са отивали, се едно хора... смирени, смирени...

Първият текст, в който нашите информатори разказват за живота на светеца в Постницата сред дивите зверове е отново този на дядо Антоний: *Той е пустинножител — от там носи името, щото е постил там. Имал значи гореща любов към Бога. Той не искал повече хора да вижда. Неговите приятели, близки били вълците, мечките, лисиците, сърните — това му са били приятелите. Той ги защитавал, защото давал им храна, тука хляб кат им давал те идват смирени, смирени... Тука е било, да! И където да иде.*

...Той не искал нищо друго. Сам — да се моли — толко. И животни — мечки, вълци, той се е грижел, при него са отивали се едно хора, приятели са..." (ИА)

Вторият текст потвърждава разказите на местните, че около Постницата и днес не само расте здравец и лековити билки, но се навъртат и диви зверове: „*Горе така високо в скалите има издълбано в скалите нали там дето е лежал, фактически дето са е помещавал свети Иван... (Какво намери при тая Постицата? По кое време беше това? — К. Т.) Било е това време предполагам — февруари, март, немоа си спомна точно... (По това време диви зверове се навъртат значи? — К. Т.) Па вълци, чакали и вълци... (Какво намери? — К. Т.) Сърна. Даже то беше мъжко сърне, защото имаше роги. Ние земахме рогите. Беше на две-три години, що имаше три рогчета. Знам че на година по рогче излиза. Значи на три години. (Ти като ходи нагоре го намери? — К. Т.) Аз обикалях нагоре, одех, че ми е интересно. Аз пръв отидох горе, та се качих, правих стълба... И после другите там, колегите додоа с мене... Та втория път фактически като отидох горе — не самичък — с едно момче и намериаме сърнето... Ама то беше изядено..."* (ДДИ)

Разказът на строителния работник ни връща към Народното житие на св. Иван Рилски, където се говори за това как след смъртта му в Рила неговото тяло е било пазено от дивите зверове, които „не се отделяха от светеца, понеже искаха да получат милост от него", докато не го намерили

ловците на цар Петър и не го пренесли в Средец; към популярната легенда от Владая за доброволната жертва на елен, идвал всяка година на Голяма Богородица при камъка на свети Иван[6] (Фекелджиев 1979: 61). Дядо Антоний споменава, че не само в бистрешката постница, ами и „където и да иде" животните идвали смирени при него „се едно хора". В своя „Завет" светецът изповяда: „Аз, смиреният и грешен Иван, който не съм извършил никакво добро на земята, когато дойдох в тази Рилска пустиня, не намерих човек в нея, но само диви зверове и непроходими дебри. И поселих се в нея самин със зверовете..." (Иван 1994).

Отново можем да се позовем на примерите и моделите за подражание в Светото писание и в народно-християнската традиция на българите. Св. Артемон улавял диви зверове с Христовото слово, а след него вървели два елена и шест диви магарета. Св. Герасим Йордански извадил трън от лапата на лъв и звярът останал да живее при него, като получил името Йордан. Св. мъченик Мамант, който хвърлен в морето от императора е изнесен от ангел в пустинята около Кесария, където бил запазен по чуден начин: „Диви кози идвали при него като питомни. Зверовете не му пакостели. В продължение на няколко години светият отшелник бил наставник и помощник на околните жители." Св. Власий се оттеглил в една пещера на планината Аргеос. Там само дивите зверове го навестявали. „Те се приближавали до него, спирали при входа на пещерата, когато той стоял на молитва; и Власий, като излизал, милвал ги, турял върху тях ръцете си и дори лекувал техните болести и рани" (Жития 1991).

Интересни са образите на св. Атанасий и св. Андрей в народните вярвания. Св. Атанасий е повелител и на дивите зверове, той е „вълчи", „мечи" пастир, господар на змиите. В Северна България деня на св. Андрей празнуват в чест на мечките, като се вярва, че светецът е техен господар. Според народното предание той победил мечката, впрегнал я в рало и изорал земята (в друг вариант - яхнал я като кон). По тази причина от сварената царевица се хвърля в комина с думите:

“На ти, мечко, варен кукуруз, да не ядеш суровия и да не ядеш човеците и стоката!” Във Врачанско е разпространена приказка, в която св. Андрей се появил на слънчовата сватба яхнал медун, с юзди — два смока и като слязъл от медуна, дал му да яде камъни с думите: „Нека да се учи — като се ожени слънцето и се народят много слънца, всичко ще изгори — само камъни ще останат.” Така била прекратена слънчовата сватба. В тези вярвания се откриват следи от предхристиянските представи за света и космоса, свързани с култа към слънцето (От Дунав 2005: 87-88).

Горните текстове налагат и сравнението с дохристиянски митологични персонажи, чиито черти, качества и функции се трансформират, но съхраняват във вярванията и фолклора на българите чак до средата на XX в. „Няма съмнение, че почти всички легенди за преп. Иван Рилски датират от сравнителна късна епоха — османското иго, и развиват само отчасти събитията и темите, за които разказват каноничните жития. Те черпят отделни чудотворни мотиви от Библията като преминаването на река или умножаването на храна. Но в основната си част легендите са основани на древни общочовешки мотиви за борбата на епически герой (антроподаймон) срещу враговете и стихиите, понякога олицетворени от грабливи и хищни животни или зооморфни чудовища (срв. фолклорния св. Георги). В това отношение те заслужават по-задълбочено изследване, отколкото етнокласификацията на Иван Фекелджиев.” — констатира проф. Павел Стефанов за Рилския и Софийския цикъл. И ако професорът прави своя коментар само на базата на известните нему легенди (публикуваните от Фекелджиев), то интерпретацията на древните мотиви и образи, достигнали до нас, които се откриват в записаните в края на XX и началото на XXI в. текстове, посветени на Рилския светец, е не по-малко любопитна.

Следвайки нишката, която се начева от бистрешката постница в скалите и пещерата с аязмото като митологично гранично място между пространство и време, неминуемо ще стигнем до свещената за траките пещера утроба и свещените извори, свещения скален кът и свещеното дърво, а с тях — и

до най-популярния тракийски жрец, лечител и учител Орфей. В митологичните представи Орфей е сложен образ с многофункционална същност, която се изразява в редица роли. Най-прочутият певец, поет и музикант на цялата античност, лечител и прорицател, един от седемте мъдреци на света, създател на тракийския орфизъм е известен и като тракийски владетел, въплъщение на идеята за царя-жрец, за царя-бог и за неговото обкръжение от последователи. В тракийската митология Орфей по-скоро е жрец и магьосник, надарен със свръхестествени възможности. Той често се изобразява с китара или лира, от чиито струни изтръгвал вълшебни звуци, карящи горските животни да вървят подир него; скали и планини да се движат; дивите зверове да лягат в краката му. „През раннохристиянската епоха самият Орфей се превръща в кротък, мирен пастир, носител на представата на т. нар. Божи човек — демонстрация на новия антиезически морал („Разпънатият Orpheos Bacchicos в позата на страдащия Христос е най-пълното сближаване на орфическата вяра с ранното християнство" (Фол 2003: 27)). Но в балканския и в българския фолклор Орфей е още и овчар, и певец, и поет и герой закрилник — аспекти, които са най-трайно съхранени в устната традиционна народна култура на родопското население, а и направо се доказват чрез епическите песни, събрани от Стефан Веркович в сборника „Веда Словена" или публикувани самостоятелно" (Българска 1994: 251-252).

Следите на тракиеца Орфей изследователи откриват в срещащите се и днес в Родопите лични имена Орфен, Орфан, Орфенка, както и в другото название на билката *Родопски силивряк - Орфеево цвете* и легендата за неговото чудно сътворение, но най-вече в образа на красивия царски син Боен. В легенда, предадена от етнографа Димитър Маринов, царският син Боен свирел толкова омайно, че „като засвирел или запойвал, птиците, дивяча, дори листьето на гората спирали да го слушат". Разбирал езика на птиците и на животните — научил го от змийския цар. Самодивите залюбили Боен и го отвели в тяхното царство, където го оженили за най-младата и хубава самодива. За да не го забравят, момите почнали всяка година праз пролетта да играят Боенец. Така

авторът обяснява възникването на обичая Боенец (Буенек). Според Ив. Георгиева „в образа на царския син Боен са оставили следи Боян и Орфей — славянският и тракийският певец" (Георгиева 1993: 239). Извън нескончаемите спорове относно автентичността на „Веда Словена" (носеща фолклорния Орфей) и записаните от Раковски и Д.Маринов текстове за *Боян Магьосник/Боен*[7], трябва да признаем, че посредническата функция на шамана, владеещ митологичното пространство между световете е най-силното общо поле между тримата. Но образът на лечителя и в българския фолклор е характерен с „тайното познание", което носи и с чудодейството си (в приказките са познати мотивите: „момчето с вълшебната свирка",„езикът на животните", „жива вода" и др.). Иначе „общите полета" образуват цяла редица (и на базата на записаните от нас фолклорни текстове) от: обредни предмети и вещи — кожената дреха (св. Иван и Боян Магьосник са облечени с нея); място — планината, пещерата, извън социума — живеят сред дивите зверове, „разговарят" с тях — свръхестествени способности — лекуват чрез силата на словото — връзката с живата природа — водата, тревите и билките, цветята (От кръвта на Орфей пониква цвете, здравецът за първи път се появява в Рила на Царев връх, откъдето се „разнася" по цялата ни земя по-късно и т.н. Скалите около постницата на св. Иван във Врачанския Балкан са обрасли със здравец, а по разказите на местните около нея растат и много билки, с които се лекуват заболявания при хора и животни.) и с неживата (скали и канари се движат и в легендите за Орфей и в тези за св. Иван (и записани от нас, и вече публикувани) — все близости и допирни точки в хода на съпоставката, не само доказващи древното наследство в образа на обичания български светец, но даващи ни възможност зад външното уподобяване да потърсим конкретни трансформации на семантично равнище в рамките на настоящото проблематизиране цикъла легенди за Рилския светец. Можем да допълним поредицата с едно интересно превъплъщение на култа към християнския светец в Чипровско и Берковско, родило своеобразен демонологичен персонаж, израз на „предхристиянския светоглед, материализиран в архаични

културни практики", за което съобщава д-р Малчев. *Самодиван Йован*, който живее „у един брест", а т.нар. „йованска трева" е билка, която лекува очни заболявания (Малчев 2000: 57-58).

По-обстойно внимание заслужава поредното „препознаване" в образа на св. Иван — в това не само на изпълнител на Божията воля, но и на „творец и чудотворец". В тази роля се явява в тълкувани текстове — разказите на две жени от Самоков (зап. 1995 г. от д-р М. Николова и Сн. Йовева), където „...той се схваща не само като Божи посредник, но и като самостоен регулатор на света" (Димитрова 2000: 74). В представения от нас цикъл думите са на дядо Антоний, който нарича св. Иван „творец и чудотворец", но откриваме истински любопитен момент на чудотворство в *Чудото със св. Иван Рилски при бистрешката постница*, където информаторката говори за чудото, повтаря дори информацията, свързана с него, но нито веднъж в своя разказ не споменава Бог или Божията воля.

Чудото със св. Иван Рилски при Постницата на манастира "Св. Иван Пусти" край Враца в контекста на легендите за чудеса на Рилския чудотворец

Съществена част от фолклорните легенди за Рилския светец (и в Рилския, и в Софийския, и във Врачанския цикъл) са извършените от него чудеса. Някои от тях възпроизвеждат познати теми от Стария и Новия завет, а други са фантастични: преминаването на река върху вълшебен предмет (дреха), но се среща и преминаване на реката като по сухо. Друго чудо с паралел в Светото писание е нахранването на гости с несвършващ се хляб (просфора), както и лекуването на неизлечимо болни. Много са и извършените от светеца т. нар. „фолклорни чудеса". „Във всеки случай за един вярващ човек чудото е знак на непосредствена намеса на Божествената благодатна сила в човешкия живот" — пише архимандрит Климент Рилиц в предговора към първото издание на книгата за чудесата на светеца — „Когато узнаем за някое чудо, когато чуем за това чудо от достоверни свидетели, още повече от непосредствени очевидци, у нас самите се закрепва вярата, а невярващите неволно се размислят и започват да вярват"

(Архимандрит Климент: 1940). Защото чудото е „разкриването на Божията тайна", но и „видимата връзка между твореца и творението му, между небесата и земната ерархия" — „видимо даряване на знаци" за вярващия по пътя му към Бога, „дава уверение на своето творение не само, че го има, но и че то, творението му, трябва да върви по предначертания от Бога път" (Стойнев 1991: 113), а в народния разказ за света и човека — по пътя му към Оня свят, света на предци и мъдреци, на „дедо Боже и светците".

Чудото присъства и в записаните от нас текстове. В два от тях се разказва подробно за конкретни извършени приживе от светеца чудеса — случките са предадени от информаторите, убедени в истинността на разказите си. И докато чудото, за което разказва монахът, е типично за светеца — изцеряване на болни, то в разказа на възрастна жителка на с. Бели извор чудото е без аналог в известните ни до момента народни легенди за св. Иван Рилски, макар да се срещат близки или сходни нему по конкретни белези (и такива, свързани с други светци и митологични персонажи както във фолклорни, така и в религиозни) текстове.

В съдържанието на записаната през 2009 г. така нар. *Чудото със св. Иван Рилски при бистрешката постница* се наблюдават няколко съществени момента: чудото с Постницата, след 40-дневно пребиваване в нея на свети Иван; именуването (според народната етимология) на манастирите „Св. Иван Пусти" край Враца и „Св. Иван Рилски" в Рила; връзката между съграждането на манастирската църква, основаването на манастира и престоя по тези места на св. Иван.

Централно място в легендата заема *чудото* — скалата сама се отворила, за да излезе след 40-дневен пост светецът. Информаторката го извежда на преден план като в краткия текст го повтаря два пъти:

„...И казват, че кога е излезнал, постницата са е отворила, та е излезнал."

„...А поповете (казват — К. Т.), че са е отворила скалата и свети Иван излезнал..."

Тя не уточнява с помощта на каква сила и как, само съобщава за чудото — скалата „са е отворила", за да излезе св. Иван.

Когато говорим за разказа от Бели извор, в който скалата постница сама „са е отворила", за да излезе светецът, най-близкия паралел, който бихме могли да направим, е с легендата от Старозагорско, записана през 1891 г., в която се обяснява с чудо появата на отвора и теснината в пещерата на св. Иван в Рила: веднъж, уморен светецът заспал на скалата, а дяволът го изкушил, та паднал от нея. Поломил се на Господ да излезе пак на върха на камъка, откъдето бил паднал. „Тогава хукнал пак по него и с Божия сила пробил камъка изотдолу, минал през него, изкачил се пак на върха му и седнал отгоре... ...Мястото, което пробил св. Иван и се проврял, и досега стои, щото всички, които ходят сега на св. Иван, се провират през него — едно за здраве, друго — да познаят грешни ли са или праведни..." (Фекелджиев 1979: с. 55). Аналогично място, теснина между скалите, през която „се провират" за здраве и да разберат дали са грешни има над извора в Голямата пещера на Бистрешкия манастир. Съществена разлика е, че в белоизворската легенда не се споменават нито Бог, нито дявол като основни движещи сили на случващото се. Подразбира се, че някаква неназована висша *сила* твори чудото. Но като двигател на действието може да бъде посочен и самият светец, в образа на „творец и чудотворец", където е не само наблюдател и посредник, изпълнител на Божията воля, какъвто го виждаме в някои текстове от нашия цикъл (основно разказа на дядо Антоний), но и на съ-създател. Ако трябва да бъдем съвсем точни, авторката, така като не споменава намесата на Бог, не споменава и св. Иван като извършител на действието — не той отваря скалата, а скалата „се отворила" и той излиза от нея. В контекста на цялостния разказ за светеца, който е съставен от всички регистрирани от нас текстове, *силата чудотворна* е по-скоро резултат от връзката на жадния за Богослужене човек и първосъздателя, отколкото на конкретни качества и способности. Силата е част от самото чудотворчество, тя е по-скоро толкова придобита, изградена благодарение на конкретни обстоятелства и действия, свързани с духовни и мистични състояния, колкото и предопределена.

В повечето варианти на легендата — и публикувани, и записани от нас — не се посочва точно времето, което

престоява в Постницата край Враца св. Иван — периодът варира от „няколко години" и „няколко месеца" до 40 дни. Интересното в *Чудото със св. Иван Рилски при бистрешката постница* е, че информаторката уточнява и значително намалява престоя от „няколко години" на емблематичните за народното съзнание „четиресе дена": „*На постницата — вика — свети Иван е седел вътре. Четиресе дена...*"

Периодът е изключително наситен като семантика и символика в Старозаветните и Новозаветните текстове на Библията. Според тях числото 40 е число на наказанието, но заедно с това и число на поста и молитвата, разкаянието, надеждата за очистване от греховете и живот. Важни в случая са „примерите" за служене на Бога, стоящи пред Иван: Мойсей постил 40 дни на Синайската планина, Илия — 40 дни на Хореб, а Исус останал 40 дни в пустинята, изкушаван от Сатаната. И още: в апокрифните текстове числото 40 е едно от най-често срещаните, включително и в интересуващия ни контекст (старозаветен сюжет): в отговор на разкаянието и молбата на Ева, след грехопадението, Адам я насърчава: „О, Ево, понеже се разкайваш за греха, сърцето ми ще те чуе, защото Господ те създаде от моите ребра. Да постим 40 дена, та дано Господ се смили над нас и да ни даде разум и живот." (Стара 1982: 39). Още по-важна, според нас, е народно-християнската представа за 40-дневния период като Гранична ситуация между Тоя и Оня свят, между „човешкия" и света на предците, на Господ и ангелите. В рамките на тази Гранична ситуация, която образува мъртвият до четирийсетия ден след смъртта и родилката, новородено до четирийсетия ден след раждането се осъществява контакт между иначе отделените светове, контакт между същества, населяващи ги, посредством мъртвеца-посредник, родилката-посредник, младенеца-посредник (Георгиева 1993: 72-74, 81). Отдавайки се на пост и молитва постникът-пустинник придобива екзистенциалния статус на жив-мъртвец — 40 дни той е в допир с Бога и Оня свят. Нещо повече — Постницата е била „затворена" — следва от думите на разказвачката и после „се отворила". Постещият Иван е бил напълно отделен като допир и контакт от заобикалящите го подобно младенец преди да се появи на Този свят. Не бива да забравяме: основното

значение на постите, според християните, е „смирение, скърбене, прозрение и търсене на Бога" — духовно пречистване. „Тя е мястото на преображението на отшелническата душа — пише Анани Стойнев — мястото на превръщението, на изгарянето на страстите на плътта, докато тя стигне до нетление. В този символичен смисъл стоенето в пещерата е аналогично на стоенето на кваса в брашното, което го преобразява в хляб — една от основните притчи на Христос" (Стойнев 1991: 69). Но и „божествената намеса е общ знаменател за ключовите моменти в човешкия живот — твърди д-р Минчо Георгиев — и по силата на това всички тези моменти (зачатие, раждане, кръщене, възкресение) се означават като „раждане"". Авторът цитира Шестоднева, където физическото раждане е „рождение по плът", кръщението — „рождения по дух", а възкресението — „ново раждане" (Георгиев 2011: 41). Освен всичко това, текстът на информаторката от Бели извор е и директна отправка към предхристиянските вярвания, характерни за древните народи, населяващи земите около Врачанската планина — отново към свещената за трибалите пещера-утроба и нейните извори.

Четирийсетдневният период присъства и в житието на св. Иван като гранична ситуация — от смъртта до полагането гроба. Св. Иван Рилски умира на 18 август 946 г. по времето на цар Петър. Според летописеца Георги Скилица, след като светецът разбрал, че идва краят на неговия земен път при смъртния му одър се явил св. Йоан Богослов, за да съобщи, че Господ му е приготвил венец и го вика при себе си, призовал учениците си и им предал своя завет, простил се с всички, разцелувал ги и като приел свето причастие, легнал на земята и с вдигнати към небето ръце промълвил „Господи, в твойте ръце предавам духа си!". Отнякъде прелетяла бяла пчела, влязла в устата му и отшелникът полетял „духом по въздуха като орел из горите, като златогърдест гълъб". Учениците, проливайки безутешно сълзи, го обвили с плащаница и го положили в дървен ковчег. Така той бил сред тях до 40-ия ден, без да бъде положен в гроб. Тялото му не се променило през тези дни — сякаш бил заспал! След 40-ия ден се явил на сън на своя ученик Григорий и му заповядал да погребат тялото в земята. Полагат го в гроб в църквата до скалата и пещерата, в която живял,

от който започнало да излиза неописуемо благоухание. Оттогава този гроб „се превръща в извор на чудеса за вярващите" (Иванов 1936).

Ако разгледаме литературните източници на сведения за личността и делото на св. Иван Рилски (жития, служби, похвали, неговия „Завет" и народни легенди) в тяхното единство, отриваме изключително любопитна закономерност — четирийсетдневният период присъства в началото на духовния път на младия Иван и в самия край на земните му дела като Гранична ситуация и преход от едно състояние в друго. Според записаните от нас легенди в началото на неговото духовно посвещение, когато избира да се отдели от хората в името на служенето на Бога, той пребивава в Постницата на Бистрешкия манастир 40 дни „затворен", след което скалата се отваря и прероденият Иван тръгва към Рила в изключително силното си желание за пустинножителство и уединение. Духовното прераждане е факт. „Отварянето" на пещерата е „раждането" на отшелника. Четирийсетдневният период е граничен — след него той се отдава само на духовен живот на този свят, посветен единствено на Бог и се отделя от всичко земно, плътско и грешно. Нашите информатори твърдят, че пребивавал тук, в Бистрешкия манастир съвсем млад, юноша, преди да отиде в Рила. *„Той се подвизавал там! Точно така! Там се подвизавал той като е бил още към 18-20 години. Тука е дошъл и се подвизавал свети Иван Рилски. А по-късно започва да се строи този манастир. ...Юноша, да тука е бил... после отива там в Рило-Родопската област... Там върви и там открит от овчари и вече като открит... И там се подвизавал — седем години — на камъка" (ИА)*

В самия край на земния път на светеца — 40 дни след предизвестената смърт, докато духът му се рее „по въздуха като орел из горите, като златогърдест гълъб", учениците му оплакват бездиханното тяло, което не е погребано през целия период. Границата между световете в тези 40 дни е заличена — той е и тук, и там. Отново смърт (само като преход) и продължаване на живота под друга форма — светецът е вече „небесен покровител на българите", а изграденият от него манастир в Рила — „обител над българските съдбини".

За възникването и името на манастира „Св. Иван Пусти”

В легендите и преданията *Божията поличба* е в основата на „откриването” пред/от простосмъртните на едно или друго свещено място, на което да се гради света обител. Тя се проявява по различни начини: видения в сън, поличби чрез животни, чудотворни премествания, на мястото на стари обороци и аязма, на места, където се излъчва странна светлина от земята — т. нар. „Божи кандила”, отшелническите обители и древните светилища (Андреев 1993: 45).

Подобни легенди за свещени места и чудновати случки, довели до тяхното „разкриване” пред хората и съграждането на Божи храмове се разказват и днес във Врачанско. За Струпешкия и Долнобешовишкия манастир се знае, че са построени около стари църкви, за Черепишкия край Искър се помнят легендите и преданията за българския цар Иван Шишман и последните му, отчаяни битки с турските нашественици. За основаването на Градешкия манастир е останало предание, че е станал по „Божия поличба”: когато брат и сестра решили да възстановят манастира след кърджалийско нападение, в небето закръжил орел, взел една шинда, отново се вдигнал високо и я пуснал — там където паднала шиндата, там хората изградили новия манастир, защо вярвали, че това е Божията воля (Крал баир 2000).

Няколко са предположенията за възникването на Бистрешкия манастир на това място. Археолозите смятат, че той наследява древно езическо светилище, разположено в Голямата пещера при извора: „Откритата в и около пещерата тракийска керамика обаче свидетелства, че тук вероятно е имало светилище в предримската епоха (IV-I в. пр. Хр.), а може би и по-рано… … Съществуването на тракийско светилище в пещерата, а вероятно и на поселение близо до нея се подкрепя и от регистрираните в близката околност други паметници и отделни находки” (Иванов 2011: 9-10).

Преданията (цитирани от историци и изкуствоведи!) сочат, че първоначално манастирът бил пещерен и монасите обитавали пещерите наоколо. За това разказва и един от последните монаси, живели в него.

В основата на записаните от нас легенди и предания са три мотива:

1. *„Скален манастир — творение Божие"*

Скалният манастир е сътворен от Бога (Голямата пещера) — сакрално място — едната скала наподобява олтар, а входът на пещерата — арка.

„Извира там... си извира от скалата. Извира от скалата. Това е сичко Божие. Това е скалния манастир — творение Божие. Господ го сътворил — като арка виждате, а това се едно като олтар (в скалите — КТ). Нали виждате олтара как е направен?..." (ИА)

2. Манастирът е възникнал на/до мястото на „отшелническа обител" — Постницата, там където е живял св. Иван Рилски.

В т. нар. от нас *Чудото със св. Иван Рилски при бистрешката постница* информаторката, след като разказва за пребиваването на св. Иван в Постницата и отиването му в Рила, завършва своя разказ: *„Стареца го не е имало вече, ама църквата доле си е траяла. От тогава е таа църква, дек сега я разбия и я преправия."* (СФВ)

Трябва веднага да отбележим, че монасите пустинници не са избирали случайни места за уединение. Те обитавали места далеч от хората, труднодостъпни и „скрити", места с най-добри условия за достигане до Бога. И както редица автори сочат — „това са били места, където вече е била достигната връзката с Бога" (Андреев 1993: 57).

3. „Божия поличба" — мястото е посочено от Бог чрез видение на неизвестен светец.

Според разказа на дядо Антоний манастирът възникнал по-късно: *„Той се подвизавал там! Точно така! Там се подвизавал той като е бил още към 18-20 години. Тука е дошъл и се подвизавал свети Иван Рилски. А по-късно започва да се строи този манастир."* (ИА)

Святото място е посочено чрез „Божията промисъл" от неизвестен светец по-късно и след като дошли свещениците и хората, открили Постницата, в която е пребивавал св. Иван: „*И дванайсти век значи по-късно вече братството идва тука.*

...Те тогава като искат по това време — те сега не правят манастири, направени са вече — само реставрират...

Тогава, за да направат манастир ... в тия години след покръстването на цар Борис — почват, строят манастири и църкви — Тогава нема — било към 800 и некоя 900 година тогава покръства и след като се покръства цар Борис Михаил той вече поема монашеството. Той покръства цела България — не е малка работа: Покръстител — и строи манастири, църкви...

И хората тогава (вече през дванадесети век) трябвало да построят — как, на какво място — не знаят. И тогава имало един, който е така като свети Иван Рилски — бил е светия — отива при тях и викат: „Искаме да построим манастир, ама къде да го построим?" И той казал: Ше се молим на Богу, чрез Божия промисъл — той ще ни каже!" — „Е, как, бе?" — „Ами ще се молите до тогава, докато Бог ви въздаде." Те почнали епископите там, свещениците — молили се, молили се — петнайсе-двайсе-двайсе и пет дена се молили и промисъла казва — тука някъде натяга, таа местност. Тръгват, идват тука шествието и виждат — тука трябва да е. Също и с този светия — и той с тях. И казва: „Тука ще бъде!" Прайят, копат и почват — Хӳ век, манастира, църквата... (А те разбрали ли са, че тука е живял свети Иван Рилски?) После вече са разбрали. Открили. По-късно. И тука вече XVӳ век манастира вече бил направен, изписан — ето свети Димитър (показва стенописите в Голямата пещера и разказва за работата на реставраторите)" (ИА)

Мотивът за чудния сън е част от историята на манастира, макар и да е свързан с по-късни години от неговото съществуване — при едно от поредните му запустявания в началото на XX век. В архива на Врачанска митрополия се пази писмото на Ставри Георгиев, жител на кв. „Коньовица"

край София, адресирано до Митрополията (вече упомената от нас). През 1937 г. в него той описва чудодеен сън: заръка на тайнствен старец, който насън му се явил и повелил да се заеме с възстановяването на неизвестния нему манастир на „пустия Иван" край град Враца: „*Ваше Високопреподобие, от известно време на няколко пъти на сън ми се явява един старец, който просто ми заповяда и заклина да направя всичко възможно за направата, т.е. възобновяването на някой си манастир във Врачанско, наречен „Пустия Св. Иван".* За съжаление заръката останала неизпълнена. Преклонната възраст и разклатеното здраве на човека не му позволили да се заеме с тази нелека задача. Неизвестен остава и тайнственият старец, отправил заръката и добавил нова загадка към тайните на светата обител, но от съхранените документи става ясно, че ремонтни дейности в следващите години наистина са предприети (Свети 2009: 30).

Чудото със св. Иван Рилски при бистрешката постница дава и обяснение за името на манастира „Иван П`усти" и името на Рилския манастир „Св. Иван Рилски": името „Иван П`усти" е останало, след като св. Иван отишъл в Рила, т.е. след него е „опустял" манастирът край Враца, но и от „п`остница - п`ости", погрешка, твърди информаторката, наричан „пусти": *„Знаеш ли — вика — защо? Горе, ше ви заведа сега, постница има. На постницата — вика — свети Иван е седел вътре. Четиресе дена... Не е „пусти", ми е „постница", а тия му викат „пусти".* Оттогава е останало и името на манастира в Рила — „Св. Иван Рилски". *„А поповете (казват), че са е отворила скалата и свети Иван излезнал и тогава е отишъл къде Рилския манастир. От тука е заминал. Той там е „Свети Иван Рилски", а тука е останало „Свети Иван Пусти"."* Второто становище е застъпено в разказа на манастирския пазач, който се позовава на местните представители на църквата*: „Те тия ми го казват, от митрополията, нали к'во да разправям и нали и от предания, щото те викат и „Св. Иван П`усти" — ни казват, че това „Св. Иван П`ости" — **Иван е пост`ил, затова му казват „Иван П`ости"** — после **по народному е преминало***

като „П`усти”****. Други казват, че като пустинножител обичал да се усамотява така такива неща — да живее сам —* ***пустинн`ожител „П`усти” — „Св. Иван П`усти”*.* Тезата потвърждава и дядо Антоний: *„Не си е променял името* ***— „Свети Иван П`усти” — от п`остница****. П`остницата я има... където постял. Той е постял тука — в самата постница. (Той сам ли е живял там?”) Той не искал нищо друго. Сам — да се моли — толко... ...За Бога, сичко е за Бога. Високо се качил да не го открият, но те пак го открили”* (ИА)

Многото „запустявания” на манастира обаче, според повечето информатори, са причина той да бъде наречен „Св. Иван Пусти”: *„Да. „Иван Пусти” са казва, защото манастира е разрушаван. Манастира през време на турското робство три пъти е изгаран и по едно време вече нема нищо от манастира* ***— значи той запустява вече и му викат „Иван П`усти”****. И така неколко години е бил „Иван Пусти”, после се възстановява манастира и се развива вече дейност... Там е имало щампарница...*(ПАС) *Защо е „Иван Пусти”? Защо има една версия такава — че е запустван. Но беше пустиняк тука, ма послем са опраи, реставрира са. Беха го опустошили — беше направо пустош — 90-те години* (ТП).

Трябва да кажем, че в Кулата е широко разпространена легендата за обитаването на Постницата от някакъв монах на име Иван, когото наричали Иван Пусти и който нямал нищо общо със св. Иван Рилски. И именно от свързването на фактите, за което говори и о.Сашо — пребиваването на монах Иван и запустяването на манастира, той е наричан от местните „Иван Пусти” (ЛГА). Този св. Иван Пусти се среща и в разказите и на информатори от други околни села.

В иманярския фолклор различни манастири (повечето незапазени до днес) в района на Касината са наречени „Св. Иван Пусти”. Техният брой, твърдят някои, достига цифрата 7. Разпространена е дори карта (която успяхме да разгледаме, но не и да преснимаме), на която наистина е отбелязан като „Св. Иван Пусти” манастир от другата страна на Касината. *„Иманярите казват, че това тука е „Иван Рилски”, а не е „Иван*

Пусти". А „Иван Пусти" е от другата страна на Балкана, откъм Горно Озирово. И там имало „Иван Пусти", имало е „Възнесение Господно" ли е, така ми казват иманярите — имало е в скалите пак още един (манастир), къде Мътница има още един и долу, където е Резиденцията. Този е „Иван Рилски", а от другата страна е „Иван Пусти". /Защо единият се казва „Иван Рилски", а другият - „Иван Пусти" (КТ)/ Защото тука (В Бистрешкия манастир) е живял Иван Рилски — баш този, където е светец — свети Иван Рилски. А от другата страна — случайно съвпадение на името е живял някакъв отшелник в тоа манастир — пак Иван. И заради него е „Иван Пусти" — стои само като основи на зид... От другата страна, откъм Озирово — там ако сте минавали, скалите са пак така, ама са по-полегати и стена и отдолу има извори и се предполага тия основи не са на кошари..." (*ЕЙФ*)

За двата стари оцелели до днес манастира - Бистрешкия и Мътнишкия се знае и друга легенда. Те носят имената на два балкански извора или както разказват преданията, изворът е един, но още горе високо под земята се дели на две — част от водата тръгва бистра надолу: това е изворът Бистрец до село Бистрец, водата му никога не помътнява, дори и в най-големите бурии. Тук е Бистрешкият манастир. От другата страна пък е Мътнишкият манастир — той се намира до пещерата и извора Мътница, откъдето потичат винаги мътните води на планинския ручей в местността Мътница... Мотивът кореспондира с друг популярен мотив в нашия фолклор и е свързан с цветовата символика в хидронимията, където черният и белият цвят „се прикрепят" към имената на почти всички по-големи реки, когато те се „раздвояват" някъде към средното или горното си течение или когато два притока се съберат, за да образуват основното русло на реката (Бяла и Черна Места, Бели и Черни Искър, Бели и Черни Вит, Бели и Черни Лом, Бели и Черни Осъм, Бели и Черни Тимок, Бели и Черни Дрин и др.). Опозицията черно-бяло тук се трансформира в мътно-бистро, където в повечето случаи вторият член е положителен. Конкретно за тези два водоизточника във Врачанския балкан,

наименованията идват от физическите качества на вода, но в изградената от местните представа за „манастирите-братя" (както са виждани и в записаните от нас разкази Бистрешкият и Мътнишкият манастир) общият извор е поредният значим символ.

Бистрешкият манастир — „образ и подобие" на Рилския манастир

В краеведската литература тезата за Бистрешкия манастир като умален „образ и подобие" на Рилския е застъпена от историка Васил Харизанов: „Манастирът (Бистрешкият — б. м.) нямал величината на архитектурното изграждане на църквата, каквато е била в Рилския манастир, но по негово подражание е била построена манастирската църква и жилищни сгради. Високо горе в скалите била съградена малка постница, каквато нито един манастир от този край няма. По стените на постницата са били изобразени сцени от живота на Иван Рилски." (Харизанов 2004: 76). Текстът загатва само за два от елементите, на които се гради близостта:

- църквата,

- постница със стенописи, посветени на св. Иван Рилски.

Уподобяването в записаните от нас разкази ни дава възможност към тези, да добавим още общи места:

- пещера с извор,

- лековита вода,

- чудодейна ябълка,

- отвор, теснина в скала,

през която се провират за здраве и да проверят грешни ли са или праведни.

***

„Я един път одих и минах некога — кой е пълен не можа да мине там — кой е грешен... В планината изсечена това (постницата)...

- На Рилския манастир ли?(КТ)

- Тука, тука на „Иван Пусти" — имаше там такова едно място — манко едно цепнатина, теснина — после моа да са я разрушиле, ма я коги съм минал преди 60-70 години там — имаше... Преди девети съм одил...

...- Там, къде е скалата, там ли оди? (КТ)

- Там съм одил, горе у планината.

- А там къде е скалата (с постницата) е имало и тесна скала и трябвало да се провреш, така ли? (КТ)

- Не, само едно е за провиране — най-накрая и ако минеш — не си грешен, кой не може да мене е грешен — такава беше легендата..."(СИЛ)

*****

„- И какво казват за Постицата? Тогава разказвали ли са ти нещо? (КТ)

- Да, за постницата — за Иван Рилски, че там е бил отшелник. И се е крил в даден момент от времето Иван Рилски. Като легенда — дали е било верно, но така се говореше и така ми го казваа...

- Че се е крил горе? (КТ)

- Да. По една дървена стълбичка се минаваше по пътеката и който е грешен, казваха, не може да мине там през една тесна работа, през , през едни камънаци — едни скалички. Ако сте ходили горе и сте минали — има камъни два и който е грешен, не мож да мине през тия двата, за да влезне в пещерата. То е малка такава нисша, не е кой знае какво голема...(- А ти ходил ли си на Рилския манастир)- Ами ходил съм поне 5-6 пъти.

- Имаш ли някаква представа,(усещане), че този има някаква връзка с Рилския манастир? (КТ)

- Ами връзката е, че и там има пещера, в която Иван се е подвизавал в даден момент. Това си е факт..." (ХСВ)

*****

„А той се смирява и оттам отива в пещера една... Така се подвизавал, подвизавал, въпреки гонен от тия демони — с Божия любов... И там (в Рила — К. Т.) има постница, извор... също като тука, ама там по-големо вече..." (ИА)

Ако се върнем към фолклорните текстове от Рилския и Софийския цикъл, ще открием, че „по образ и подобие" на Рилския са изградени почти всички манастири, посветени на светеца или свързани с него. Всъщност действително наличието на някои от елементите са и повод за създаване на легенди за прехвърляне на святост. Например сочените за първи покоища на светеца — пещерата при с. Гърбино, Кюстендилско, околностите на Ръжадавица, след това в скалите при Перник — селата са в близост до Земенския манастир „Св. Иван Богослов". „При с. Гърбино — уточнява Ив. Фекелджиев — се намира и пещера, в която според легендата се криел светията. Вероятно някога тя е била обитавана от отшелници. При наличието на манастир „Св. Иван" с близка пещера вече не е трудно да се прехвърлят тук легенди за пребиваването на Иван Рилски. Това несъмнено е дало на някои монаси, и то с цел да се пренесе „благодат" в този край" (Фекелджиев 1979: 71). За Куриловския манастир: „За по-лесното убеждение в светостта на това място се намерили и някои допълнителни неща за манастира, които имало и в Рила: тясна пещера и дупка, през която да се провират поклонниците, за да проверят дали са грешни, изворче със светена вода и пр. Така манастирът става здрава опора на представата у народа, че е истинското първоначално обиталище на светията, както и на почитта към него" (Фекелджиев 1979: 80).

Интересна е съпоставката, която прави Димитър Осинин между Мъгнишкия манастир (също някога посветен на св. Иван Рилски) и Рилския манастир. Разбира се, авторът се спира на природните дадености, но и това описание е достатъчно, за да внуши усещането за близост между двете светилища, особено емоционално предадено: „Аз не знам в българско друг манастир, като се изключи Рилският, който да е така сполучливо поставен в природна пазва, та изведнъж да откъсва съзнанието от „света" и да го насочва към вечния живот на битието. Но докато Рилският манастир, сам богат и величав, потиска със своята архитектурна сложност и свързаните с тая сложност потайни кътчета — при Мъгнишкия

манастир всичко е докрай опростено, сведено до най-необходимото, до елементарната схема на манастир. Той дори няма ограда, ако се не смятат струпаните отпред камъни с отвор за влизане и величествените скали с гората наоколо. Тук нищо скрито не потиска, защото всичко е открито като на длан, безпретенциозно и велико в простотата си. Това е място, което веднага разтоварва душата и я кани на трапезата на такъв богат отдих, какъвто тя никога и никъде, особено в днешното бурно време, не може да намери." (Осинин 1955: 137-138)

Пещера с извор. Лековитата вода

Сакрализацията на изворите е универсална — те представляват началото на живата вода, която е като дъжда, божествената кръв, семенната небесна течност. Те са и символ на майчинството. Изворната вода е бистрата, девствена вода, самата същност на чистотата. Обяснимо е участието й в ритуали с подобни цели: тя очиства и лекува не само тялото, но и душата. Горските и планинските извори, тези до параклиси, църкви или манастири се смятат за свещени и лековити. Божествената закрила на мястото и лечебната сила на водата, известна у нас още от древността обуславят редица обреди и обредни практики, които включват пиене, миене (обливане, къпане) и наливане (вземане на вода за в къщи) от свещения извор, аязмото. При такива лековити извори и чешми често преспиват болни (актуализира се функцията на съня като посредник между човешкия и небесния свят), а във водата пускат сребърни монети, събирани от специално определен човек, който се грижи за мястото; оставят конци, парцалчета, дрехи, които също не се пипат от друг, за да не се „пипне" болестта (до голяма степен свързвано с езическия култ към стопанина покровител на водоизточника и представите за болестта) (Българска 1999: 158). Аязмото е възприемано като чудотворен обект с висока степен на сакралност — материален символ на божественото (подобно на чудотворните икони, кръста, светената вода).

Темата за лековитите извори е застъпена във фолклорния цикъл, посветен на св. Иван Рилски като част

от чудесата, дело на светеца и сакрални действия (благословия) от негова страна. Според записана от Й. Иванов легенда от Скрино, Дупнишко на около един километър над селото е пещерата, в която първо е живял св. Иван. „Под пещерата, нещо на стотина метра, е равнище, на което имало манастир... ...На запад от манастира е големият извор, наричан досега „Света гора". Тук на „Очевден" (денят на отеца св. Иван Рилски 19 октомври) идват почитатели на светеца от околното население, колят курбан, а недъгави и болни се мият на светата вода за здраве" (Фекелджиев 1979: 42-43).

За извора край скалата Кръста в Рила разказва легендата от с. Рила: „Един пат, куа св. Иван се преселил по Рилскио край и пошел на скала Кръсто, он минал през местността Памуко. На едно место се сорлел да си почине. Он ногу бил жаден за водичка и поискал да пие. У тоа време изврела вода пред него. Он пил и я благословил. И днес под Кръсто на пътечката има кладенче със светена вода. На нея се иде сека събота и цялата неделя пред Великден, преди слънце да огрее, за здраве. Жените водят болните си близки, носат пари и свеки. Чудотворно е действието на тая вода" (Фекелджиев 1979: 46).

Чудотворните извори, свързани със светеца, в публикуваните от Ив. Фекелджиев легенди са: „Света вода" под пещерата над с. Скрино; над камъка (скалата) над Владая; чудотворен извор: извор в местността Кръста край гр. Рила, появил се, за да утоли жаждата на светеца и извор в местността Кръста край гр Рила, на който се измил св. Йоан, когато пристигнал в Рила (Иван Фекелджиев 1979: 24-43; 60-61; 46).

Записана от нас легенда от Германския манастир „Св. Иван Рилски" (разположен до с. Герман, Софийско) разказва за избликване по чуден начин на такъв извор: „*...Той (свети Иван Рилски) е родом от Скрино. Там е манастира „Св. Иван Рилски", възстановен от няколко години, десетина години, повече ли са... И от там идва тук — и от тук пак е станал много популярен сред местното население, а той е избягвал популярност... Даже, според преданието, когато станал толко популярен, че цар Петър му направило впечатление, че някой си отшелник, монах или постник да го наречеме — то се*

препокрива по значение, изпратил конен отряд да го заберат при него да го водят да го види що за човек е, щом е добил такава популярност сред населението... И той (св. Иван) тръгнал по тази гънка на планината от тука се вижда (от прозореца на манастирската църква) — ето точно зад прозореца, там на границата има нещо като ... (- Длапчинка. — К. Т) Да, там е тази рекичка, която на този връх... На около 700 метра оттука, на левия бряг — за нас е десния по посока на водата, ако можем така да кажем, се е изморил (св. Иван) и е промълвил: „Боже, водица!....” и там е рукнал извор, така нареченото ***аязмо****, което десетки години е било функциониращо, след това са го каптирали, в тази сграда са вкарали водата — долу има една, която се руши...(- Това като е тръгнал? — К.Т.) Като бягал от конния отряд. И аз със един мой съсед беше дошъл тука, почистихме, оправихме, намерихме едно каменно корито малко такова 30 на 40 в реката и го дигнахме горе, но водата дебита е толкова малко, че не мож да захрани. Но сега имам обещанието, уверението на двама по-млади, здрави — ще дойдат да помогнат да възстановим дебита... Защото то е невероятно — един скалист скат — откъде идва тая вода между скалите?!*” (АЖ)

Свещеният извор на Бистешкия манастир се намира в Голямата пещера. За водата му се вярва, че е лековита. Тя минава покрай църковната сграда и пада от скалите, като образува малък водопад. В близост до него има скална ниша — подобно на малка пещера, където с традиционни водолечебни и климатолечебни способи в миналото се лекували душевно болни. В спомените на монаси, живели в манастира, се разказва за това специално място, където се настанявали болните. И до ден днешен хората от близките селища вярват, че водата цери: *И оттатъка, нали, имаше така пещеричка, къде излиза вода и там вече... Извира вода - то е малко изворче, не е нещо... Имало некакво предание, че там свети Иван Рилски оттам е минал, там е седел, живел... Не знам с точност — това съм го чул от хората. Казват, че е била лековите (водата) — като си намажеш*

лицето — това-онова... Това съм го чул — това го казвам. И съм я видел де...(КВМ)

Местни и посетители пият, мият се и си наливат „за здраве": *„...Разказват, че таа вода е лековита. И аз им донасях тука (на домашните — б. м.) ако не секи ден, те през ден. И сичките си носехме. Пиле сме си, миле сме се - чиста, убава, балканска вода!..." (ДДИ)*

Любопитен е разказът на информаторка от Бистрец, която съобщава, че водата помага при очни заболявания: *„Одехме да си миеме очите... Тва баба ми Митра ми е казвала: „Като идете горе, ще си измиете очите: кой не види и като са измие, он ша прогледне! От водата там у кладенеца..."* (ВДК). В Югозападна България денят на св. Иван Рилски - 19 октомври - се празнува като „Отчовден". Етимологията на думата отвежда към дълбокия духовен смисъл на празника - Денят на Отеца, Денят на Бащата - така, както църквата почита Св. Иван - като всебългарски небесен закрилник. Поради звуковата близост, смятат някои етнолози, за повечето хора празникът се нарича „Очовден" и се свързва с представата, че Св. Иван Рилски има чудотворната способност да лекува очни болести.

Според археолози най-вероятно е култовото почитане на извора в Голямата пещера да носи своето начало хилядолетия преди Христа - в дълбока древност пещерите са използвани не само за временни убежища, но са били и обект на почитание и култови обреди, особено когато са съчетани с водоизточник, както е в случая. Обредни действия в пещера водоизточник са засвидетелствани и в българската традиционна култура. „В пещера до с. Сливарово в Странджа, в чест на св. Марина (17 юли) хората от околните села идвали през нощта, измивали се за здраве и оставяли някоя от дрехите си. В този и други подобни обичаи се разкрива връзката на култа към св. Марина с този към Артемида-Бендида от древността. Такава преживелица вероятно е и съществувалият обичай край водопада, намиращ се до манастира „Св. Иван Касинец", да се лекуват душевно болни (за това виж по-долу - КТ). Разбира се, подобно

почитане на водата, свързано и с култови обреди към нея или обитаващите я демонични сили, е разпространено сред повечето индоевропейски народи, което говори за дълбоките исторически корени на тези вярвания" (Иванов 2011: 10).

В цитираното от нас изследване „Старобългарската медицина" д-р Минчо Георгиев определя като „далечен спомен" от средновековните манастирски болници сведенията за лечебни практики на тяхна територия чак до средата на XX в. — преспиването в храмове и обездвижването на душевно болни там, четенето на молитви над тях, къпането им в морето, минерални бани и извори. Като пример авторът, заедно с Рилския, Кукленския манастир, редица църкви в Пловдив, Ямбол, Мелник, Варна и мн. др., споменава и имената на Черепишкия и Бистрешкия манастир (Георгиев 2011: 148). „В литературната основа на Народното житие на Иван Рилски, създадено през X-Xỳ в. и утвърдено през XIIв., са включени много стари митологеми. Те насочват към култове на стари върховни божества, към лечебните свойства на водите и на пръстта." (Петканова 1992: 184). Темата за лечебните свойства на манастирската вода на Бистрешкия манастир не убягва на специалисти и журналисти. В своята разработка „Исторически корени на народната медицина във Врачанския край" етнографът от РИМ — гр. Враца доц. д-р Йорданка Манкова дава интересни сведения за наличието на специално място за лекуване на болни с психическо разстройство: „По данни, почерпени от местни предания и потвърдени от духовни лица, познаващи дейността на манастирите във Врачанската епархия, научаваме за съществуването в манастира „Св. Иван Пусти", в близост до водопада при него, на своеобразна скална ниша, наричана „стая за луди". Като имаме предвид избора на мястото за това помещение, както и географската среда на манастира, можем да допуснем, че в случая става дума за традиционни методи на водолечение и климатолечение на болни с разстроена нервна система" (Манкова 1987: 104).

Журналистът Кирил Андровски в статията „Свещени извори... и здраве" (Андровски 1983) разглежда традиционните методи за водолечение и се спира по-подробно на *свещените*

извори във Врачанско, като за Бистрешкия манастир пише: „Като „лечебен център" слава имал и манастирът „Иван Богослов" край Враца. Тук, в подножието на водопада, имало специално място, където се настанявали болните с психически разстройства, душевно болните. Водата скачала край тях и леки пръски оросявали телата им. После духовно лице в специални одежди и кръст в ръка ги повежда към една скала с малка пещера във вид на буквата „Г". Изяждали по една ябълка от близкото дърво, а плодове то имало до късна зима, и преминавали през тайнствения вход. В пещерата имало специално място като паничка, където се поставяли сребърни монети. Преминавайки покрай нея, те оставяли „за здраве" монетата, която носели със себе си." При личен разговор с нас, журналистът уточни, че данните е записал от планинарите Николай Петков (бай Кольо) и Павел Ракьовски, с които обикалял местата около манастира през 70-те години на XX в. Паралелът, който правим с дървото до параклиса в Рилския манастир, от плодовете на което по чуден начин зачевали бездетни жени е факт, благодарение записките на архимандрит Климент Рилец. „Слушал съм, още като послушник, от стареца си йеромонах Софроний (починал на 80-годишна възраст, през 1927 г.) за чудесата, станали от ябълката, която расте при параклиса на св. Иван Рилски до главната монастирска църква, и корените на което дърво се намират под олтаря на този параклис. — пише архимандрит Климент — Според думите на стареца ми неплодни жени, които са яли от тази ябълка с вяра и молитва, са имали деца" (Климент 1946: 20-21). Тук е мястото да представим един интересен текст на информаторка от Кулата. Жената е дъщеря на местния свещеник, който дълги години служел служби на големи празници в Бистрешкия манастир. *„...Имаше една жена от с. Згориград с голяма вяра в Бога. Но тя нямаше деца. Срещу празника метяла църквата и без да иска бутнала свещника и за нейно изумление свещникът се изправил сам. През нощта срещу празника тя сънувала св. Иван Рилски да води едно хубаво русо момченце и й казал, че това е нейното дете. Тя роди син — рус, бял и го кръсти Иван."* (ИПН) Освен че този текст е типичен пример за създаване на легенди (или

варианти) за пренасяне на святост (В публикувания в „Православния молитвеник" вариант действието се развива в Рилския манастир, в записания в Кулата разказ — в църквата на Бистрешкия. Разбира се, има и разлики в отделните моменти.), той в случая е цитиран от нас като пример за представянето на Бистрешкия манастир като умален модел на Рилския и в посока плодовитост — *„рожбица — дар от Бога"*. Редно е да добавим и думите на друга информаторка от Кулата, която си спомня, че на Богородица в черквата на Бистрешкия манастир преспивали булки „за рожби", където свещеника няколко пъти „им четял", след което ги „пречестявал": *„Преди да се празника сутринта открие, вечерта требва да пренощуват там — попа чете един път, сутринта — още един път и чък после на това требва да се пречести сама. Нещо там я вкарва да се пречести. (Това на манастира. Така ли? - КТ) Да. (За какво се прави това? - КТ) За дечорлия. За рожби. (Значи за това се прави... КТ) Затова — за рожбици!(ХНИ)*

Ябълката — лек (най-вече срещу безплодие и за любов, за „мерак") присъства осезаемо в митологичните представи на българите, в обредните и обичаите, в легенди, предания, приказки и народни песни. Текстовете, изградени върху универсалния мотив „Зачеване на бездетка чрез изяждане на ябълка" намират своите успоредници в българските народни приказки. Лекуването на душевноболни и обсебени от дяволи и бесове пък е добре позната практика по българските земи още от Средновековието. В намиращия се във Врачанска епархия Черепишки манастир, разположен на река Искър (където е била, според записките на монах Дамаскин една от „първите болници (в страната ни), изградени към манастирите") все още се предава легендата за дъщерята на турския първенец Рушид бей, изцерена там и вдигнатата в знак на благодарност от влиятелния баща Рушидова къща.

В описанията, достигнали до нас при лекуването на душевноболни в Бистрешкия манастир се използвала по интересен начин водата от свещения извор. Това е същата вода, която извира в Голямата пещера, минава покрай манастирските

сгради и църквата и „рипа доле" върху голям камък, разположен в подножието на отвесна, обрасла с бръшлян скала, в която се намират скалните ниши за болните. Още Братя Шкорпил пишат за извора „до манастирът св. Иван Рилски", че е от тези водоизточници, водата на които „силно приидва във времето на пролетни дъждове"(Шкорпил 1900: 21). Той наистина е с непостоянен дебит и в крайна сметка водолечебните процедури на практика тук са били възможни най-вече когато водите през пролетта се увеличат и образуват споменатия вече водопад. Трябва веднага да отбележим обаче, че ако днес можем да видим водопада рано напролет — около Великден, то вероятно преди години, когато — твърдят информатори — водата е била значително „по-силна", това е ставало и до по-късна пролет. Записаните легенди и предания съдържат любопитни обяснения за причините, „направили" водата „света" и „лековита". Според Божия служител (дядо Антоний) в манастира, водата извира на свято място „щото от Бог": *„Тази вода е като аязмо тука и е хубава — тя е светена вода. Свята вода — щото от Бог така това е свято, осветено. Тука е манастира, сичко е осветено. Тука се води служба, щом се води служба — това е свято. Ей там извира за пиене... (Оттогава ли откогато е живял свети Иван е лековита?) Оттогава си е. Лековита вода." (ИА)* Според друг информатор при лекуването на душевно болни от значение е допирът на пръските вода със слънчевите лъчи („пречупването" на светлината, за което говори и журналистът Андровски): *„Знаеш ли, за таа вода тука отдолу дето е водопада е имало некакъв камик, некакъв по-голем камик. Малко така напреде е бил и водата е била... е текло повече вода, много вода е текло и хората са вярвали, че била лековита и може би да е била действително лековита. И там ни разказва един, що водата като е падала, тя е падала така върху камъка. Как е камъка — тука скалата (има разстояние между тях — б. м.), а водата е падала така — тука е имало място, дека могат да минават хора... (Минавали са между скалата и падащата върху камъка вода — т.е. под „моста", който образувала водата на самия водопад.) Просто тук е имало място, дек са минували хора и той ни обяснява, че от тия пръски от водата като минаваш там и*

дишаш това нещо, нещо ти дава, лекува та... Така са минувале хората. Ние като отидохме пролетта много вода течеше... Извира от езерото, от пещерата...” (ДДИ)

За извора до близкия Мътнишки манастир също се вярва, че е свещен и макар да нямаме данни за извършвани там водолечебни дейности, водата му е била почитана от местните.[8]

Съкровището на цар Иван Шишман и манастирското подземие

В цитираната разработка „Сакралност и менталност: процесията с мощите на св. Иван Рилски през 1469 г.” д-р Малчев търси и връзка между пътя на процесията с мощите и „царските места”, която според него е част от стремежа на рилските монаси към „закодирано пренасяне във времето на паметта за българската държавност чрез християнско-митологическото обхождане със скъпоценните мощи на св. Иван Рилски на местата, които пазят политическия и фолклорно-историческия спомен за Последния владетел на свободна България с неговия държавно-творчески потенцил — цар Иван Шишман Търновски” (Малчев 2009). Едно от популярните „царски места” във Врачанско, което посочва и авторът, е Черепишкият манастир на река Искър. Местната фолклорна традиция обаче обвързва Бистрешкия манастир с последните български царе. Многобройни са преданията и легендите, в които се разказва за скритите съкровища в манастира и пещерите наоколо. Особено популярни през 30-те и 40-те години на XX в. са преданията за скритото тук съкровище на цар Иван Шишман, което е „шест товара имане”(в. „Читал. дело”, 1937). Казват, че то и до днес не е намерено. В записан от нас текст се говори за открит през 70-те год. на XX в. златен змей в манастира: *Разчу се, че е открит златен змей — змей, облепен със златни монети при манастира Иван Касинец при Бистрец — шосето за Бели Извор и Монтана. (Организирахме — б.м.) експедиция с Яко (Челебонов — председател на пещерен клуб — б. м.) и Архангел. Има колиба — постница, измазана с кал и изографисана със златни окраски. Използвана прегрешили*

монаси да се молят за опрощение (ВМХ — гр. Враца). Други легенди разказват, че наблизо била монетарницата (тарпаната) на последния български цар, а самият манастир „е от края на Второто българско царство — царски манастир, вероятно на Шишмана" (в. „Читал. дело", 1941, 1942). Те са част от изключително богат цикъл с предания и легенди от Врачанско, в които се проследява съдбата на царската съкровищница на Шишмановци и техните последни, отчаяни битки с турците в центъра на който стоят текстовете, отнасящи се до Черепишкия манастир.

В продължение на цял век съдбата на Вратица, както и селищата по Искърското дефиле, са свързани с династията на Шишмановци, а в последните две десетилетия преди падането на България под турско робство - и с непрекъснатата борба между последните царе от тази династия. Може би затова имената на Иван Шишман и Иван Срацимир се срещат в легендите и преданията от Врачанско, в названията на много местности. (*Шишманец*, извор, намиращ се в землището на Старо село и *Шишмановец*, извор в землището на Люти брод, *Шишманица, Шишманова дупка* — пещери в землището на Люти брод, в близост до тях е и *Шишманово градище* — развалини от крепост, *Шишманово градище* — останки от старо укрепление, южно от град Враца, също и *Шишманово поле* — в землището на Враца и др. (Николов 1997: 455).

Предполага се, че Черепишкият манастир е възникнал едновременно със средновековния Коритенград, който се намирал при Ритлите край село Люти брод. В типик на манастира от 1396 г., съхраняван в Църковния музей в София, се съдържа сведение за неговото възстановяване през същата година след разрушаването му от турците, завоювали Видинското царство, управлявано от цар Иван Срацимир.

„Между Черепишкия манастир и село Люти брод има една местност, която се казва Шишманец. И сега там има останки от укрепления, но тези останки са на отсрещния бряг на реката. Във Врачанския край има легенда, че след като загубва всякаква надежда да отблъсне турците, цар Шишман се скрива в една пещера (Шишмановите пещери се казват така и сега),

като взема със себе си цялото си богатство. В тази пещера той и царицата намират своята смърт" (Йоцов1945: 415-416).

Според народната етимология името на самия манастир — „Черепишки", станало от многото черепи, които останали след последната битка на Иван Шишман с поробителите. Това се знае и до днес — и от монасите в манастира, и от хората в съседните села.

В една от легендите, които публикува Иван Фекелджиев — от с. Драговищица, Кюстендилско, се разказва за това как по времето на цар Петър болярите взели надмощие и се разпореждали с народа, като го товарели с непосилни данъци. Тогава Иван Рилски, който бил „учен човек" предупредил царя за опасност от бунт на бедните, а болярите подучили царя да го убие. Две години Иван се крил в Черепишкия манастир и после заминал за Рила (Фекелджиев 1979: 56-57). Легендата можехме и да „подминем", но в нашия архив се съдържа и друг текст, в който се твърди, че св. Иван Рилски е „престоял" в Черепишката света обител на р. Искър. Историкът и краевед Васил Харизанов, няколко пъти цитиран от нас вече, е провел редица експедиции. Някои са съвместно с представители на пещерния клуб и във връзка с популярни легенди. Три от тях през 2010 г. разказва на своя приятел Недко Дамяновски, който ги записва по наша поръка и ги оставя в архива на Регионална библиотека „Христо Ботев" — Враца. Едната — тази за златния змей в Бистрешкия манастир вече представихме. Другата е отново свързана със скрито съкровище — златен креват в пещерите около Черепиш. Цитираме краткия запис: *„Златния креват — скрит в пещерите около Черепишкия манастир. Там престоявал и свети Иван Рилски. Споделено пред Яко Челебонов — председател на пещерния клуб. Архангел организирал група пещерняци, претърсили целия район, но не открили златен креват".* Дали възрастният тогава краевед, който вече не е между живите, не е направил неволна грешка, говорейки за св. Иван Рилски, а всъщност е имал предвид — Софроний Врачански, само можем да гадаем. Но монаси в манастира и свещеници в различни врачански църкви са споделяли с нас вероятността процесията с мощите от 1469 г. да е минала „по Искъра" именно през Черепишкия манастир.

Друга много популярна местност е Крал-баир, която се намира при скалния пролом Вратцата край град Враца — скалите са наречени така от местното население, което ги свързва с позорното бягство на Иван Срацимир при турското нашествие. (Легендата за Крал-баир е предадена от австроунгарския пътешественик Феликс Каниц. Вж: Крал-баир 2000.)

Благодарение на вече цитирания врачански вестник „Читалищно дело" научаваме за интересната съдба на една от иконите, рисувани от тревненския майстор Петър Миньов, подарена някога на Димитраки Хаджитошев от манастира и съхранявана днес в РИМ — Враца. Текстът на съобщението е следният: „Нашият съгражданин господин Ангел М. Орозов е направил един ценен дар на близкия до Враца манастир „Св. Иван". Той, заедно с игумена на манастира са намерили в едно подземие на манастира стара, ценна икона от 1824 г. „Света Богородица Акатис, рисувана от свещеник Миню от Трявна. Г-н Ангел Орозов е грижливо почистил иконата, поставил я е в една голяма рамка и с едно художествено изработено кандило я е предал като дар на манастира"(в.„Читал. дело", 1 дек. 1943). Дописката представлява интерес и поради още един интересен факт, който се съобщава в нея — за съществуването на подземие в Бистрешкия манастир, за което се говори и в много предания. В записаните от нас текстове се споменава за иманярския фолклор и неговите тайни: *„от там (църквата на манастира — б. м.) има тунели, които отиват до Искъра чак — от „Иван Пусти", че отиват до Искъра..."*, както и подробен разказ за подземието (на един от изявените пещерняци и планинари): „*А иначе по принцип стареца (монахът, живеещ в манастира тогава) като ми разказваше — в църквата на „Иван Пусти" точно пред трона, където е — значи всъщност трона му казват, това, креслото, което са седи имаше един камък, който се дигаше и долу имаше една стая. Имаше една полу-затрупана, полу-срината като мазе, като избичка и си личеха така... Той казваше, че навремето е имало проходи, които са отивали и към Калето, и към водопада, които са служели за бягство и за връзка. Но те бяха тогава, когато на нас са ни ги*

показвали — бяха затрупани" (ПЙП). При разкопките на Буковския манастир през 1994 г. археолозите откриват подземни килии от XVI-XVII в., в които вероятно монасите са се укривали по време на пожари и опустошителни набези на турците. Описанието на подземието от нашия информатор ни дава основание да смятаме, че освен тайни тунели, в Бистрешкия манастир е имало и килии с подобно предназначение, които местни и иманяри свързват със скрити съкровища. И наистина — в подземните тайници явно е била укрита и ценна църковна утвар, книги и икони (доказва цитатът от в. „Читалищно дело").

Народна летопис за манастира

Фолклорният цикъл, който тук публикуваме за първи път, съдържа ценни сведения за един така наречен от нас „недокументиран" период от съществуването на манастира. За него в официалните документи и краеведската литература се откриват ограничен брой материали. Това е периодът от 1944 г. до края на XX в. В този период за манастира се пише като за туристически обект. Нещо повече. „Враца — манастира Иван Пусти" е сред основните шест туристически маршрута с начална точка Враца, препоръчвани във всички пътеводители и туристически справочници от 70-80-те години на XX в. (заедно с Околчица, Плакалница, хижа „Пършевица", пещерата Леденика и Вратцата), с презумцията, че „едва ли някъде ще се намери по-голям прохлад и по-уютно място за почивка като тази манастирска поляна в цялата Врачанска планина" (Харизанов 1971: 37-39).

В текстовете на нашите информатори се проследява „другия живот на манастира" — като място, дълбоко и трайно свързано с духовния живот на местните. В тях жителите на близките села разказват, че и след 1944 г. всяка година на Голяма Богородица в манастира се събират хора от цялата околия — Враца, Бистрец, Бели извор, Кулата, Нефела, Власатица, Лютаджик и селата Долно и Горно Озирово, община Вършец. Неспираща върволица от поклонници и туристи прииждат по стръмните пътеки откъм селата Бистрец и Бели извор. Билкари и лечители ходят и в петък след Великден — Светлия петък.

Тогава берат билки, които растат в местностите наоколо, „за здраве на добитъка". Не прекъсва и традицията хората да „(х)аризват" на свети Иван „за здраве и сила" болнави деца, които „откупват" щом „станат за женене". Любимо място за отмора и разходка в планината на старите врачани през 30-те и 40-те години на XX в., половин век по-късно манастирът ще трябва да премине през изпитанията на „демокрацията" и за пореден път да бъде възстановен в началото на XXI век.

Стопанството и монасите

За богатото стопанство на Бистрешкия и Мъгнишкия манастир си спомнят по-възрастните наши информатори, които като деца били отглеждани в близост до манастирските имоти или пък били пастирчета в този район. В техните разкази манастирските градини са „градини на изобилието", а стопанството е от богато по-богато: „*Я съм са отчувала тука на тоа манастир... Тука имах баба — живееше тука отдолу... На Пановци съм я — я съм са отчувала тука на тоа манастир. Тука беше страшилище хубаво... ...Имаше много сгради тука. През време на социализма беше — имаше си сгради, имаше си хора къде да спът. Кога съм била на 15-16 години. И на манастиро сградата, къде е сега резиденцията... Имаше свето нещо народ, работилници. Чуваа крави, овци, телета и сичко живо — секакви животни. И градина зеленчукова...*

...Отглеждаа сичко живо. Имаа овощна градина. Имаше един поп Козма — такъв, руснак и он са не е женел. Не е на Мъгнишкия — тука. После го преместия на Мъгнишкия. Тука беше на ливадите — поп Козма... ... И тука я съм доваждала с овци, с кози тука — под манастиро. И дойда при дедо Кольо, напия са с вода, поприказваме си с него. Градината после стана овошна градина на Бистрец. Садеа череши, садеа секаква друга овошка и вече го замаанаа Манастирското — напуснаа... Уни измреа къде старите попове..."(ЛЛВ).

Разбира се, това богато стопанство е било поддържано основно от обитателите на манастира. „Горе" (самият манастир) и „долу" (където е сега „резиденцията", както местните я наричат, на Врачанския митрополит) през различните периоди са живели различни духовни лица, помощен персонал и пазачи. Мнозина от тях присъстват в

разказите. Особено популярни са бившите белогвардейци отец Козма и Гаврил, както и пазачът „дедо Кольо", „попът Филорет", който на бял кон обикалял селата, поп Тошо, дякона Василий. Разказва се и една истинска приключенска история за някакъв грък пират, пребивавал в манастира.

Информатор от Бели извор е бил личен приятел през годините с монаси от двата близки манастира — с руснака отец Козма, живял в Бистрешкия манастир и отец Пахомий, поддържал богатото стопанство на Мътнишкия манастир. За отец Козма знае, че е бивш белогвардеец, който след революцията през 1917 г. намерил подслон в България, в този манастир. Седемдесет декара градина обработвал той. Сприятелил се и с отец Пахомий. Информаторът бил кръчмар в селото, а отецът ръководел богато стопанство — овце, кози, птици се отглеждали в манастира и му продавал яйца. Бившият белогвардеец е прототип на единия от главните герои — колоритния поп Врачев от сборника с разкази на Ст. Ц. Даскалов „Вода от манастира", който няколко пъти цитираме, издаден през 1958 г. с оригиналните илюстрации на Борис Ангелушев.

Игуменът Пахомий — „впечатляващ с едрата си фигура и с неспокойния си дух", „бил толкова як, че нищо не му се опирало". „Карал трактор, орал и сеел манастирските имоти, които обработвал с наети временни работници. Газел Искъра в най-дълбокото и ловял едри сомове. Много безстрашен... Бил първо монах в Черепишкия манастир. Разказва се дори, че занесъл овца на криещите се в гората шумкари" (Тодоров 2002: 258-259). След 1944 г. завършва Софийската духовна семинария и Духовната академия и отново се върнал в Черепишкия манастир като обикновен брат. По-късно станал игумен на Мътнишкия манастир — „много обичал селскостопанската работа и сам карал манастирския трактор, торял и поливал манастирските имоти". Отец Пахомий починал като архимандрит през 1965 г. (Маджуров 1983).

Брането на билки на „Светлию петък" и „(х)аризването" на деца за здраве

Жители на с. Бели извор, Бистрец и Кулата си спомнят, че „и по комунистическо" всяка година на Голяма Богородица от близки и по-далечни села се събирали хората в Бистрешкия

манастир. На този празник се ходело и на Мътнишкия манастир. Но на „Иван Пусти" се събирали и на Светлия Петък — тогава берели билки за здраве на добитъка: „*Мътнишкия манастир — и тогава под турците — село Краводер, там от таа страна е, къде Главаци — са го освободили, та са са крили тия — партизаните при освобождението на България. И там има много убави работи. Имаше! Икони... Манастира сега са го разбили. Казват, че е разбит пак. Ама и там одеа ора много. Там музиката на Главаци... (А там на кой празник се е ходело на Мътнишкия манастир?- ВИ)На същия празник, на Богородица. Там се е ходило само на Богородица, а тук съ одеше и на Светлию петък. (А кога е тоя Светли петък?- ВИ)След Великден. Кога са мине Великден и у петък. Понеделник, вторник, сряда, четвъртък и до петък, зимаме децата и право горе, защо имаше една билка, та я берехме против шап, дако бех дете. (И коя е тая билка?- ВИ) Шап са казва. (И на какво е действала?- ВИ)На овците, на козите, къде им връзваме краката дека кьопаа" (СФВ*).

Няколко случаи на „(х)аризване" ни разказват нашите информатори. Първият е за харизването на близнаците Петър и Павел от с. Бели извор през 1945 г. „***аризахме там, на свети Иван — да са здрави, да са прави, да са набожни, да са силни"***. Информаторката съобщава как точно се извършва обичаят: „*Одехме на 28 август — Богородица. Тогава аризахме Петър и Павел... ... Майка им. И Петра — баба Петра. Я носех Павел. А баба Петра... - що са карахме тука за децата кой да земе белия, кой чърния. Она чърна и я си й дадох чърнию Петър. Идехме горе и после ги водехме кога са аризани - на сека Богородица. Те — питай ги!... ...С какво е аризан — петел ли ша е, ягне ли ша е. Какво щеш да е. Ако ще и пита да е. И съ откупува. Там съ чете. А ние, като ги аризахме, ни викна попу с Петра и лала Линка и децата сме клекнали. А за мене не стигна тва — расото и язе сецнах кака Линка и тя падна и попо съ изсме."* После, когато се заженили, се „откупили"(СФВ). Жена от Кулата „аризва" детето си на манастира след чуден сън: „*Най-напред като се ожених, родих едно момче... - слабо много, кекаво... И сънувам една нощ: иде една жена — бабичка с черно облечена, черна забрадка*

забрадила. Възрастна. И вика: „Булка, това дете ще идеш на манастиро, да го арижеш!" И я така направих." (ЕА) За харизването в наши дни разказва самата харизана: *„Значи близките ти един вид те даряват на този манастир за здраве. В смисъл свети Иван да бди над тебе като закрилник. Това се прави специално за здраве харизването. За успех, за здраве, за добро — по-добър живот, по-добро бъдеще... Трябва твоите близки да те заведат и каквото обичаш — да занесеш на манастира, един вид да дариш нещо от себе си и на отчето да дариш... Да, дариха ме и много добре се чувствам, така много добре ми влияе манастира..."* (ПП)

Думите на поредната ни информаторка (ПС) и нейният разказ за отношението на хората към манастира при последното запустване, тази „жажда за тоа манастир", за която говори и картината - в полуразрушената църква всички се трупат около една малка иконка *„като неко пчели кога се трупат около паница мед"* са показателни и за предишни периоди на запустване. Документите го потвърждават. *„Дори когато беше много запустел, пак си ходеха хора"* — категоричен е друг информатор от Враца, който споделя, че много от неговите приятели са били „харизани" за здраве на манастира (ПЙП).

Курбанът на Голяма Богородица

Курбанът на Голяма Богородица събира хора от всички околни села и от град Враца в Бистрешкия манастир. Традицията не прекъсва и през втората половина на XX в. — подготовката започва седмици преди това, а в деня на празника цели семейства пеш или с каруци изкачват стръмните пътеки към светата обител. Общата трапеза някога редили край църквата, а празникът завършвал чак долу при манастирските градини с раздумка и закачка между моми и ергени. В началото на XXI в. основни организатори са читалищата и инициативните комитети от кварталите Бистрец и Кулата и от с. Бели извор.

Мнозина от нашите информатори, родени през 40-50-те години на отминалото столетие, пазят детски спомен за това как „преспивали" на манастира в деня преди Богородица и за уредбата на самия манастир, в който имало помещение за

почивка на посетители и магерница; за „гъмжилото" от хора, които още предния ден се стичали към него — някои прекарвали нощта вътре в стаите за спане, други навън - в манастирския двор. *„Камбаната, кога бие, казват, че се е чуло ча у Криводол. И най-много се почиташе празник Богородица. Ама гледай, тогава я съм бил на кантону и съ чуда. Тогава от влака тук съ изсипат отдоле, от това и съ изсипат още пердната вечер. Още предната вечер се изсипат и там (на манасира) спът. /И ти си спал там. Ние сме връзвали люлки. (СФВ)/ Я помна ората кога минаваа отдолу покрай кантону. И у събота срещу неделя слезнат от влака, са изсипат... Тогава Бисринчани си подръжаа път един — те с каруци са качваа ча горе. А нашио път беше лош. Ние кривнееме по пътеката и тогава влезнеме у тейнийо път" (ПДИ, СФВ).*

Тези курбани, твърдят информаторите, *„нокоги ги правеха поповете - те си готвеха, имаха си животни, те си готвеха сичко"* — т.е. животните за курбана са от манастирското стопанство и въобще организацията по курбана е била изцяло на обитателите на манастира. Миряните, които идват, за да се причестят след двуседмичните пости още вечерта, също са хранени от манастира, но с постно. От своя страна те ще донесат за този голям празник „колаки", печена кокошка, грозде и *„друго кой какво обича"*: *„Доваждаа чак от долните села тука некога и като надигнат ония кобилици — с яденье, със сиренье, с грозде, колаки. За 28 август. Първо гроздето са ядеше... ...Правеха чорба, ама без да дава некой (животно за курбана) — сичко манастиро си поемаше. Произведено в манастира. И като почнат да идват хора — тука са напълни, стане ужас... Беше много красиво.*

...Ама като наредът — оно колаки, оно грозге, оно сирене, оно... Трапеза направат от тука до тука (пред църквата). Тука тия постройки ги немаше. Да, пред църквата беше трапезата. Ей там готвеа — за вечерта си готвеа (преди празника) за хората, за гостите, ама готвеа постно — оризец, картофки, супа — ама сичко живо постно, защото минаваше попо и ги комкаваше. Манаваа на комка кои са постили. Това вечерта. И си държеше църквата — и вечерта, и на сутринта — пак. Беше много красиво, ама го позамаанаа и сега тука от неколко години..."(ЛЛВ)

След като свещеникът освети общата трапеза и курбана, на всеки „се разлива" от казаните с курбан-чорбата. Старите остават на раздумка с близки и роднини от съседните села, а младите се събират на веселба „долу" — на къщата при манастирското стопанство, където е сега т.нар. „резиденция" на митрополита. Освен християнската традиция, празникът е изпълнен и с редица чисто народни обичаи. Според информатори, на веселбата на Голяма Богородица край Бистрешкия манастир „се кръстосваха" ергените и момите от различните села: „*О, тук беше почерняло от народ. И се пречестваха хората. Хората постеха четиринайсе дена и тука си се отслужваше службата — каквото требва там по църковните канони и идваше Кулата, Бистрец, Бели извор, от Краводер идваха тука... И после доле на поляната ставаше веселбата — музиката свиреше... Тук се запознаваха момите и ергените и се кръстосваха от едно село в другото... Така беше: бистрешките ергени харесваха кулски моми, кулски ергени харесваха бистрешки моми... Ние с Кулата, Бистрец и Нефела сме си като едно задружно семейство*" (МПА)За веселбите си спомнят и някогашните младежи от следващото поколение: „*Беше много весело — младежите, като свърши службата, слизахме всички долу — сега дето спират автобусите. Там беше една голяма поляна и си спомням младежите от Бистрец, Кулата, Нефела, Бели Извор и почвахме веселба с акордеон. От обяд до вечерта имаше всеобщо веселие — не само млади, а и стари, долу... Вървели сме пеша — такива превози с автобуси не е имало. Като тръгнехме оттука (Бистрец) по тоя път горския — чак до горе и после след веселието се връщаме обратно. Аз сега съм на седемдесе — била съм двайсе годишна" (ПН).*

„Музиките му, свирните му — доле са правеше, доле са свиреше — там са изкарваха янен'ета, пиен'ета и сергии — сичко доле... Музики духови доле свират. Тука само курбан-чорба са правеше и са служи тука поповете. Доле — сичко: хорото доле са развива и много народ..."(ПБ)

Четирите най-близки села - Кулата, Бистрец, Бели извор и Нефела буквално бивали обезлюдени в деня на

празника: *“Това беше светиня! Светиня беше! От най-малкото до най-големото — тук са изнизваше цялата Кула. Редко оставаше некоя жена с малко дете или некой възрастен да не може да излезне.” (МПА)*

Изкушени сме да цитираме отново Ст. Ц. Даскалов (роден и израсъл в близкото до двата манастира село Лиляче), който описва пък събора на Голяма Богородица в Мътнишкия манастир така, както нашите информатори са го запечатили в своите спомени: „Когато камбаната от манастира рано-рано възвести Богородичния събор и потоци от хора, млади, стари, дечурлига, потекоха натам, Белчев надделя мъката си, забра Трифон магазинера и последни напуснаха опразненото село. На тоя ден в манастира ставаше цял панаир. Дохождаха от околните села с талиги и коли и нощуваха там срещу празника... ...Потокът преливаше широкия двор, шумеше вън пред портата, на полянката пред манастира, из шумаците. Едни лежаха на топлата трева, други на постлани черги. Цели трапези разстилаха семействата край колите си. Режеха дини и нетърпеливите деца рапаха направо от корите...” (Даскалов 1958: 29-30).

Споменът за тези празници в годините на „запустване”е колкото хубав, толкова и болезнен. *„...(Моят) нашият (информаторката има брат и сестра - б. м) баща отец Петър Николов Лозанов най-често служеше св. литургия на този най-велик празник на Божията майка — Успение Богородично — заспиване. За този ден много благочестиви баби и по-рядко някой мъж се готвеха за св. Причастие с надлежен пост и молитва, въпреки че вярващите в Бога хора бяха наричани прости и неуки, и че религията е опиум за народа (информаторката има спомени от 60-те и 70-те год. на XX в.) Много хора си „откупуваха” децата на този ден, защото ги обричали, (давали) на св. Богородица да ги пази (особено при тежки болести) и носеха живи петли и ярки. Ако е момиче — ярка, а за момчета — петли. И винаги тези обречени деца на светата Дева са се изцерявали. Носехме цветя, храна и разбира се питки (погачи) и изпечени пилета, когато празникът се падаше в блажен ден. Ако се случваше в*

сряда и петък — празнуваше се с риба. Правеше се курбан и се раздаваше на народа. Когато татко служеше, отивахме с него предния ден, за да почистим църквата... На службата пеехме аз, сестра ми и майка ми Драгана...

През есента на 1991 г. с майка ми Драгана презвитера, когато баща ми отец Петър беше болен ходихме самички двете, за да вземем вода от извора (аязмото) в пещерата, манастирът беше разбит и изтърбушен от иманяри. Картината стенопис „Страшният съд"... ... беше унищожена (зееше огромна дупка). Имаше изкопана дупка и по средата на църквата. Майка ми заплака като видя тая страшна картина. С голяма мъка и свити сърца се прибрахме у дома."(ИПН)

Постепенно се променят нравите и след подновяването в днешно време на курбана някои от разказвачите споделят свои впечатления и правят интересни сравнения за „някогашния" и „сегишния" празник.„*Некога си приличаше истински как беше, сега е малко по-изкуствено... Хората още вервaа, вервaа! Сега младежта не вервa в нищо! Но сега като гледам — малко има стари хора... А бабичката идва тука и са моли — да й помогне Господ, да й помогне... Много народ са събираше, много... Тука не можеше да се разминеш от народ. И сега идват, ама сега идват като погледнеш — повечето млади хора, нема старите хора... Защо казвам, че си беше некога истински и ние сме били тогава на десетина години да сме били. (ПБ)* Но в крайна сметка, колкото и да са се променили времената „*който си спазва традициата — прави го. Е как дойде сега Милка с колак и с друго... Ше мине попа после, ше прекади..."*(СД) и както възторжено обобщава дългогодишната учителка и вдъхновената фолклористка „*Традицията ще продължи! И тая есен е имало, и сега ще има и винаги ще има — докато свет светува..." (ПАС).*

Записаният от нас цикъл легенди, предания и разкази от културното пространство на Бистрешкия манастир „Св. Иван Рилски (Пусти) — Касинец" е представен в настоящата разработка в контекста на фолклорната традиция, посветена на Рилския чудотворец като част от живия култ към него, а самият манастир — като част от своеобразна културна мрежа (също посветена на светеца), където опорни точки са християнските светилища, но в която влизат и всички свети места, свързани с народните вярвания и местни култове, съхранили предхристиянски представи, образи и митологични мотиви. В този смисъл нашият труд може да бъде определен и като начало на едно цялостно изучаване на паметта за св. Иван Рилски в Северозападна България и на Бистрешката света обител — център на този процес във Врачанския край.

***

Към темата за „следата" на св. Иван Рилски във Врачанския балкан не е проявен научен интерес чак до последните десетилетия на XX в., а сведенията, които успяхме да издирим за по-отдалечени назад във времето събития и факти, са твърде ограничени. Събраните документи с краеведски характер (в областта на историята, етнографията, социологията, географията, езикознанието, художествените занаяти, изобразителните изкуства, религията, медицината) и записите от нашите теренни експедиции ни дават възможност да проследим пътищата на разпространение на народните творения, обект на настоящото изследване и битието на Бистрешкия манастир в периода XIX-XX в. Дори да не сме в състояние да опишем в конкретика как се развива фолклорната традиция, свързана с култа към Рилския чудотворец по тези земи в по-ранен период, материалите, с които разполагаме, ни дават достатъчно основание да твърдим, че подобно отношение, каквото наблюдаваме във всички тези текстове се формира и затвърждава неслучайно, не за кратко време и не инцидентно, а последователно и постоянно. От тях е видно, че легендите са известни на монасите, обитатели на манастира и на свещенослужителите във Враца още през 1860 г., както и при преосвещаването му повече от половин век след това, през

1928 г. Всъщност закономерно датировката на текстовете съвпада с периодите, през които значително се засилва почитта към светеца (от XV-XVI в. до първата половина на XX в). Макар и да определяме легендите като сравнително късни, възникнали най-вероятно за пренасяне на святост към много пъти възстановяваната обител, те присъстват трайно в представите и вярванията на местните. Последното пренасяне на мощите на светията е събитието, което дава първоначален тласък на процесите — възникване/засилване на култа към св. Иван Рилски и възстановяване и укрепване на Бистрешкия манастир. Другият „силен период" е Възраждането (оттогава е и най-старият запис на легендата, който открихме), последван от годините на „силна България" — началото и първата половина на XX в.

Пътищата на разпространение на народните творби са два: основно *чрез монашеството* в силните периоди, а тогава, когато манастирът е „запустван" от официалната църква, *населението от близките нему села* ревностно поддържа устната традиция и ги разказва сред посетители и богомолци, дошли от близо и далеч. След 9 септември 1944 г. легендите и преданията продължават да се предават от уста на уста и да са част от културното пространство на храма. Нещо повече — те „довеждат" в манастира вярващите — голямата популярност на неговия покровител и притегателната му сила за поклонниците са ставали причина той многократно да бъде възстановяван. За трети път на разпространение — чрез *краеведската литература* — може да се говори едва през последната четвърт на XX в. Легендите продължават да се разказват от монасите в манастира и от жителите на околните селища и днес, макар да липсват каквито и да е исторически данни за пребиването на Иван Рилски по тези места — поредното доказателство за живия култ към светеца.

Събраните от нас наративи могат най-общо да бъдат обединени около водещите мотиви, сюжети и легендарни персонажи по следния начин: Пребиваването и чудесата на св. Иван в Постницата на Бистрешкия манастир; Бягството в Рила; Произхода на манастира „Иван Пусти"; Именуването на манастирите „Св. Иван Пусти" край Враца и на Рилския манастир „Св. Иван Рилски"; Царските съкровища

(монетарницата на Иван Шишман). По-обстойно внимание е отделено на текстовете, в които Бистрешкият манастир е представен като *образ и подобие* на Рилския. Друга тема е тази за *лековитата вода* в Голямата пещера — традиционните методи за водолечение и климатолечение, практикувани на територията на обителта.

В легендите главен герой е *свети Иван (Пусти, Рилски) — чудотворец, маг и лечител*, а чудото е доказателство за неговите свръхчовешки, висши качества и действителната връзка на постника пустинник с Оня свят и Бога. То е свидетелство за присъствие на Божественото и в същото време проява на неговата свръхестествена сила. В резултат на чудото и пребиваването тук на светеца тези качества придобива и мястото. Най-важното, според нашите информатори, е допирът на св. Иван Рилски със скалата, обитаването й, което прави мястото сакрално: място, където близостта между световете, установена в мига на чудото, продължава от този миг насетне „докато свят светува".

Въведените от нас в научно обръщение текстове от културното пространство на Бистрешката света обител „изнасят" на преден план характерни белези и дадености, доближаващи Рилския чудотворец до митичния чудотворец и повелител на заобикалящия ни свят, познат в предхристиянските вярвания с различни имена и роли. Ако някои автори откриват връзка с култа към Асклепий и „пренасянето" му към лечителя Иван Рилски, други — с фригийско-тракийското божество на слънцето, земеделието и лечебната сила Сабазий, трети — с редица християнски светци[9], негови предшественици, също наследници на древни култове, то в нашите текстове близостите са с определени черти, характеристики и основно с функциите на митологичните *Орфей и Бояна Мага* — като владетели на границата между световете, магове и лечители, носители на тайно познание, което им дава възможност да упражняват своето влияние върху живата и неживата природа: укротяват и разговарят с дивите животни, карат „скали и канари да се движат", познават тайните на водата, тревите и билките, цветята, лекуват с тяхната сила. Затова като посредници между световете те населяват особено митично място, елементите на което изиграват съществена роля при изпълнението на тези им

функции. Картината е допълнена от планината и пещерата като граница и път между световете. Така Бистрешкият манастир е християнска обител, изградена по „образ и подобие" на тази в Рила, в която също има пещера постница, аязмо, място за провиране на вярващите, храм, но те наследяват древен сакрален комплекс, в центъра на който е пещарата утроба, а с него и много запазили се в народната култура на местното население знания и обредни практики. Ето защо в легендите и разказите св. Иван е въплъщение на народно-християнските представи за истински светия човек, на светеца. Той е този, който в своето духовно търсене бяга от суетата, бори се с дявола, търси Бога в единение и молитва, но и този, който лекува и наставлява болни и неволни, който „никой не е върнал, без да му изпълни молитвата" и днес — т.е. мистичната връзка, между светеца и Бога в посока нагоре е характерна и в обратна посока: светец — обикновени люде, за да изпълни докрай и тази своя мисия на наш неизменен небесен посредник и застъпник. Предмет на цялостно отделно проучване би могла да бъде връзката *св. Йоан Кръстител - св. Йоан Богослов - св. Йоан Рилски*, регистрирана и от нас в църковно-християнска и във фолклорна среда (следване на библейски модели, смесване на култове, онаследяване на древни божества).

Когато говорим за светостта на място, неминуемо се натъкваме на опозиции, характерни за средновековните църковни текстове *святост-греховност, духовно (Божие)- светско (бесовско)*, както и семантичните редове, свързани с тях: *диво, необитаемо — „пусти гори" — свято — планина, скала — Бог*, като опозиция от своя страна на друга семантична редица: *социум, усвоено пространство — обиталище на хората — изкушение — дявол.* Изброени в този порядък „пусто, диво, необитаемо" носи положителния смисъл на „сакрално чисто", недокоснато от злото място на Божията сила. Да не забравяме: „дяволът преследва най-много монашеството" — т.е. там, където ще търсим пътя към Бога и неговите следовници, там ще срещнем и дявола. (Така е и в легендите от Рилския цикъл.) Двуборството присъства в разказа на монаха дядо Антоний изключително осезаемо. Усещането за *диво място — Божие място*, което е характерно за „досега" с Голямата пещера се подсилва и от неговите думи, че сам Бог е съгворил олтара и всичко останало

— той е направил скалната църква на това необитаемо място. Докато този текст е повлиян от житиеписните творби за св. Иван Рилски, то простонародните представи за грях и святост, земно и небесно, чудо и чудотворец доминират в легендата за чудното отваряне на скалата постница, в разказите за лековитата вода и най-вече — в образа на св. Иван Пусти (Рилски).

В представения от нас цикъл с легенди, предания и разкази се налага знанието и усещането на хората от съседните на *манастира „Св. Иван Пусти" селища за обителта като за място близко, свое, родно.* В техните представи той далеч не е онова студено и чуждо, сковано от схоластика здание, а обичано и познато кътче, където като деца играели, по-сетне — като пастирчета се отбивали да се напият с изворна вода и да си побъбрят с пазача или някой от монасите, а по празници се събирали с близки и рода от съседните села, за да „отговеят" заедно и заедно да посрещнат светлите дни. На Богородица и на големите християнски празници отивали млади и стари с почит и вяра. Изпълнявали и църковните, и народните обреди и обичаи. Но манастирът е и място, където младите се харесвали и залюбвали, „кръстосвали се" моми и ергени от различните села. През 30-те години той вече е популярно в околността със своите природни дадености „райско кътче", които го правят предпочитано за отмора и почивка, а пътят до него — любим маршрут на туристи и пещерняци чак до наши дни. С манастира са свързани делниците и празниците на местните поколения наред. Тук и по „комунистическо" кръщават децата си и ги харизват, берат билки „за здраве" на хора и стока, молят се в трудни дни или пък търсят спасение от тегоби и „лош късмет". В разказите манастирът, заедно с близкия Мътнишки, присъства и с голямото си стопанство и колоритните стопани. Те хем се грижат за Божиите дела, хем за плодородната земя, което е висша добродетел в представите на българския селянин, свързано с почитта към земята-майка и хляба. В тях вече виждаме не типичния образ на бледен и изпит монах отшелник от легендите, а едрия и здрав физически Божи служител и истински стопанин на земята, който кара трактор, оре, сее, жъне. Така постепенно у слушателя на тези пасажи от разказите се поражда представата, *внушението за мястото като за райско кътче на*

земята — Божие, чисто, изпълнено с благодат — свещен извор, треви и дървета, преродили от плод, обработена земя със златни жита, зеленчукови градини, обори и тучни ливади, пълни със стада животни. И съвсем разбираемо за периодите на „запустване" на обителта всички говорят с голяма болка. Най-емоционални се оказват разказите, в които хората си спомнят своето детство, пряко свързано с манастира или разказват за „онези" курбани на Голяма Богородица от тяхната младост, когато „светъ беше друг". Много от тях завършват със сълзи на носталгия и умиление, други пък с послания въпрос към своите наследници. Във всички обаче прозира грижата за съхраняване на обителта, но и на заобикалящата я природа — да не пресъхва водата на светия извор — и в буквалния, и в преносния смисъл.

Народният сказ за св. Иван и неговата обител край Враца е изграден върху взаимното преминаване и преплитане на чисто личната история и историята, носеща отговор на общочовешки търсения, взаимопроникването на националното и универсалното, напластявания на религиозни култове и вярвания - оригинална и неделима част от Голямата почит към Светия Отец.

Запустван загадъчно и многократно възстановяван, Бистрешкият манастир все още е изпълнено с тайнственост и Божествени послания свято място за богомолците и „едно от най-любимите места за планинарите". Това се дължи не само на природните дадености на местността и на богатата история и култура на светата обител, но и на името, личността и силата на нейния патрон, на живата легенда за пребиваването тук на св. Иван Рилски — ярък пример за български християнски светец, зад който се откриват съхранени старинни представи. Мъдрец-избавител-лечител, св. Иван присъства в съвременната фолклорна традиция с образ, дълбоко вплетен в народната митология — като наследник на древни божества и в същото време като изключително индивидуален, „единствен и незаменим" в сърцата на българите. Може би именно в това се крие и една от тайните на култа към него по тези земи — стародавното наследство и възрожденските идеи за „небесен баща" на осиротелия във вековете на робство народ. Образът му се нарежда до древните митологични мъдреци и лечители, но в началото на XX-и в. го отриваме върху стените на храма

на заветния Царев връх в едно с героите освободители от българския национален пантеон; век по-късно той е сред първите духовни водачи на нацията като най-обичан учител и наставник на всеки, позовал чудото на живота чрез вяра.

Бележки:

[1]„Семеен архив на Хаджитошеви" (I-ви и II-ри том) отразява кореспонденцията на четири поколения Хаджитошеви, съхранена в 1000 документа. Тук се откриват много свидетелства за ролята на фамилията и в частност тази на Димитраки за поддържането и дейността на всички околни манастири.

[2]Битуването на манастира с различни имена е свързано и с някои легенди. Освещаван е обаче, според достигналите до нас исторически данни, с две имена — първо „Св. Йоан Богослов" и по-късно „Св. Иван Рилски". Връзката между светците е позната не само от фолклорни текстове, в които Иван Рилски се превръща в орел или в Йоан Богослов, но и от Народното житие на Рилския светец. През годините миряните и монасите на манастира приемат двамата светци за патрони и пазители на светата обител, изобразяват ги заедно в стенописите, по щампи, златарски произведения от манастира, икони.

[3]„Бистрецки манастир Св. Йоан Рилски, на висока скала в планината, на разстояние един час на югозапад от град Враца, близо до селището Бистрец, от което и получава името си Бистрецки, има стара църква. На запад от нея има пещера, в която, според преданието, свети Йоан Рилски е постил. Този манастир, в който има само двама монаси, се намира в крайна бедност, няма никаква утвар и се нуждае от богослужебни книги. Сградата е започнала да се разрушава."

[4]Част от материалите от теренната работа са представени на състоялата се през 2009 г. Регионална краеведска конференция в гр. Враца „Църквите и манастирите във Врачанския край" и публикувани в сборника „Свети места: Църквите и манастирите във Врачанския край". Вж: Свети места 2009.

[5]Имало ли е някакъв стар монашески път, който да е минавал от Иван Пусти през планината за София? (К. Т.)/ Значи пътеката. Това си е старата пътека, която върви над Хайдушката, отгоре под Кърни връх, излиза на Чемериката, от там тръгва по дерето и отива към Беляр, от Беляр слиза между Горно Озирово и Лютаджик, там си слизаш по дерето...Или от манастира наляво тръгваш към Калето и се качваш към

Биволарски връх и отиваш нагоре по дерето към Превала, значи към Коси връх, завиваш и тръгваш надолу между Голямата и Малката пещ... (Пламен Петков, председател на спелеоклуб „Стрешеро". 7.VII. 2011 г., гр. Враца, зап. Калина Тодорова. Целият текст е поместен в третата част на настоящия сборник.) Разбира се въпросът е за стар планински път през планината - през Леденика и Миланово (някогашно Осиково) към Своге, по който, според изследователи през 1469 г. е минала процесията с мощите на светеца на път от Търново за София. Отсечката Бистрешки манастир - Леденика - Осиково е била част от популярен туриситчески маршрут през целия XX в., а днес се обмисля и включването в цялостната туристическа мрежа на Врачански балкан като самостоятелна или част от екопътека, тръгваща по обратен път от Леденика. Популярният маршрут е: Манастир "Св. Иван Пусти" - пещ. Змейова дупка - Леденика, като се минава западно от Биволарски връх през м. Мизичница (в близост на Барките е изграден заслон), по коларски път северно от вр. Стрешеро към вр. Пешка и през м. Краве се стига до Леденика.

[6]В своето тълкувание Ив. Фекелджиев изказва предположението, че легендата със старотракийски произход, свързана с т. нар. „еленски църкви и параклиси" и с тракийския цар Рез, божество на лова и горския дивеч — до неговото светилище горските животни идвали доброволно, където били принасяни в жертвоприношение и „прилепена" към тази за св. Иван поради смесване на култове и техните легенди: старо езическо светилище с ново християнско оброчище (Фекелджиев 1979: 83). В нашия случай подобно смесване не е случайно, нито пък е случайно „прилепването" на двете легенди. Позоваваме се на Народното житие — вече цитирахме и на записания от нас текст за Постницата. Прибавяйки към текстовете и факта, че първоначално Бистрешкият манастир бил пещерен, а Голямата пещера с извора -езическо светилище.

[7]За споровете относно „Веда Словена" Вж: *Веда* Словена : [Сборник] : Т. 1 - 2 / Състав. Борис Христов ; [Предг.] Б. Богданов . - София : Отворено о-во, 1997. Т. 2 / Иван Шишманов, и др. . - 513 с. : с факс..; *Богданов*, Иван. Веда Словена и нашето време : [Изследване] / Иван Богданов . - София : Унив. изд. Св. Климент Охридски, 1991 . - 272 с., 8 л. : с ил., портр., факс. Спорът относно текстовете за Боян Магьосник е най-цялостно проблематизиран от Юлия Йорданова в статията "Полемични полета (М. Арнаудов - Д. Маринов), публикувана в сп. "Бълг. етнология" от 2005, №1, с. 66-79.

[8]Писателят Ст. Ц. Даскалов описва интересен момент от живота на местните, свързан с този извор. В своя разказ „Бялото расо" картината

е обобщена през погледа на божия служител, когато след 1944 г. хората от селото искат да каптират манастирския извор и да преведат водата до селото: „...Но младите строители не се стреснаха. Взеха дори да ровят около извора. И когато поп Врачев се показа, те бяха разкопали вече святото място, тъй като че свини бяха ровили. Мъртвоблед, той запристъпя към тях. /- Какво, за светената вода ли ти е жал, дядо попе?/ - Да, да...- искаше да говори той, но не можеше. Гласът му трепереше от мъка./Тук толкова години той бе събирал на всяка Богородица народа от целия край, тържествено бе поръсвал всяко чело и всяка глава със светената вода и заедно с това раздавал вяра на хората, утеха на страдащите, на болните — че ще оздравеят, на злочестите — че ще им бъде леко горе в Божия свят./- Няма вече да дрънкат парички! — чуваше той дръзките млади гласове и още повече се огорчаваше. Та той никога не вземаше за себе си парите, които хората хвърляха в бялата котленка. Те отиваха за църквата. Той нищо не бе си купил, през всичкото време бе ходил все тъй дрипав./- Ще вземем тая вода и ще я отведеме в селото, да пият хората! Станаха гушави от тия зеленясали бунари!/Поп Врачев никога не пречеше на хората да идват да си вземат вода оттук, но му се струваше, че като посягат на нея, те вършат някакво кощунство, светотатствуват над една божа благодат. За него водата бе неразделна от църквата. Тая вода бе избликнала тука, изпод божия дом. Струваше му се, че ще се случи някакво нещастие. Все едно някой дръзко да посегне и да удари с търнокоп по олтара, да разбие иконата на Светата дева или Исуса." (Стоян Ц. Даскалов. Вода от манастира. София, 1958, с. 77-78.)

[9]Античният култ към Асклепий и чудесните изцеления в асклепионите са трансформирани от християнството в култ към светците лечители безсребърници. В Осогово — на територията на днешен Кюстендил са съхранени останките на един от големите на Балканите центрове на култа към бога на медицината, лечебното изкуство и здравето — древна Пауталия. За специалното място, което заема този култ в религиозния живот на града и прилежащата му територия говори и фактът, че Асклепий е почитан и като патрон на Пауталия (Заедно 2012: 34). За „пренасянето" на този култ от античния лечител към светеца лечител Иван Рилски в Осогово авторите откриват редица потвърждения. Вж и: Панев, А., М. Попов. Лекари в Средновековна България и равнището на медицинските им знания. // Научни трудове на ВМИ, т. IV, кн. 6. За Сабазий и християнските светци Вж: Мутафов, Стефан. Свети Иван Рилски като средновековен лечител. // Преславска книжовна школа, т. 6. 1999, Шумен, с. 32-44.

Литература:

Андреев 1993: Андреев, Иван. Чудесата на свети Николай. София, 1993, 175 с.

Българска 1994: Българска митология: Енцикл. речник. София, 1994, 400 с.

Българска 1999: Българска народна медицина. Енциклопедия. София, 1999, 543 с.

Василиев 1987: Василиев, Асен. Български светци в изобразителното изкуство. София, 1987.

Василиев 1976: Василиев, Асен. Ерминии. Технология и иконография. София, 1976.

Воденичарски 1967: Воденичаски, Цено, Младенов, Людмил. Изкуство е разцъфтяло. // Отечествен зов № 75, 29 юни 1967, пил. Дъга, с. 6.

Вражиновски 2000: Вражиновски, Танас. Светите Иван Рилски, Јоаким Осоговски, Гаврил Лесновски и Прохор Пчински во македонската народна традиција. // [Хиляда и сто]1100 години култ към Св. Иван Рилски. София, 2000, с. 82-92.

Генова 2000: Генова, Елена. Култът към мощите и мощохранителниците в Рилския манастир. // Проблеми на изкуството, 2000, №4, с. 33-40.

Георгиев 2011: Георгиев, Минчо. Старобългарската медицина. София, 2011, 180 с.

Георгиева 1993: Георгиева, Иваничка. Българска народна митология. София, 1993, 260 с.

Георгиева 1959: Георгиева, Соня, Бучински, Димитър. Старото златарство във Враца. София, 1959, 279 с.

Гергова 2004: Гергова, Ани. Българска книга. Енциклопедия. София, 2002, 506 с.

Гошев 1934: Гошев, Иван. Църковни старини из Врачанска епархия.// Год. на Софийския университет-Богословски ф-т, 11, 1933-34.

Груева 2010: Груева, Таня. Св. Йоан Рилски — средновековен лечител.// Официален сайт на храм „Св. Николай Софийски. http://www.svnikolai.com/meds-religion-1/114-114.html

Даскалов 1958: Даскалов, Стоян Ц. Вода от манастира. София, 1958, 96 с.

Денев 1999: Денев, Иван. Образът на св. Иван Рилски отразен в проповедническата литература. // Преславска книжовна школа. Т. 4, Шумен, 1999, с.13-19.

Димитрова 1985: Димитрова, Дора. Археологическите паметници във Врачански окръг. София, 1985.

Димитрова 2000: Димитрова, М., Йовева, Сн. „Той много чудеса е правил и прави още... Още наказва, още лекува!": Св. Иван Рилски в представите на две жени от гр. Самоков //[Хиляда и сто]1100 години култ към Св. Иван Рилски. София, 2000, с. 66-82.

Добрев 2007: Добрев, Ив. Свети Иван Рилски, I. Под науч. ред. на М. Байрямова. София, 2007.

Документи 1931: Документи за българската история. Т.I. Архив на Найден Геров.Ч. I (1857-1870). София, 1931, 590 с.

Драгова 2006: Драгова, Надежда. Култът към св. Иван Рилски в българските истор ически сбъдвания. // LiterNet, 18.08.2006, № 8.

Дуйчев 2000: Дуйчев, Иван. Заветът на св. Иван Рилски: Из архивното наследство на Иван Дуйчев. София, 2000, 251 с.

Дуйчев 1990: Дуйчев, Иван. Рилският светец и неговата обител. София, 1990, 432 с.

Енев 1997: Енев, Михаил. Рилският манастир. София, 1997, 543 с.

Енциклопедичен 1988: Енциклопедичен речник - Кюстендил. София, 1988, 720 с.

Енциклопедия 1996: Енциклопедия България. Т. VII, София, 1996.

Жития 1991: Жития на светиите. София, 1991, 670 с.

Заедно 2012: Заедно по свещените места на Осогово: Пътеводител. [Кюстендил], 2012, 128 с.

Заяков 2012:Заяков, Нинко. Буковските свети места. // В и д и н, № 90, 17-19 дек. 2012, с. 6.

Иван 1994: Иван Рилски, св. Заветът на Св. Иван Рилски : Даден на неговите ученици от Светата Рилска обител на 25 март 941 г. от Р. Хр. [София], 1994, 24 с.

Иванов 1936: Иванов, Йордан. Жития на св. Иван Рилски. // Год. на СУ, Ист.-филолог. фак., София, кн. XXXII, 13, 1936, с. 1-108.

Иванов 1982: Иванов, Йордан. Пренасяне тялото на св. Иван Рилски от Търново в Рила 1469 г. // Избрани произведения, т. ў, София, 1982, с. 138-144.

Иванов 1996: Иванов, Христо. Тайните съкровища в България. Ч. II, София, 1996, 128 с.

Иванов 2011: Иванов, Пламен, Тодорова, Калина, Пелова, Весела. Бистрешки манастир „Св. Иван Рилски (Пусти) —Касинец". Враца, 2011, 56 с.

История 1976: История на град Враца. Т.I. От древността до Освобождението. София, 1976, 528 с.

Йоцов 1943: Йоцов, Димитр. Културно-политическа история на Враца. Ч. I-II. София, 1943.

Каниц 1998: Каниц, Феликс. Дунавска България и Балканът. София, 1998, 320 с.

Климент 1946: Климент Рилец, архим. Чудесата на св. Ивана Рилски и чудотворната икона на пресв. Богородица „Осеновица" в Рилския монастир. Рил. манастир, 1946, 68 с.

Коева 1995: Коева, Маргарита. Рилският манастир. София, 1995, 108 с.

Комплексна 1958: Комплексна научна експедиция в Северозападна България през 1956 година. Доклади и материали. София, БАН,1958, 400 с.

Крал-баир 2000: Крал-баир. Легенди и предания от Врачанско. Враца, 2000, 220 с.

Куманов 3003: Куманов, Милен, Исова, Калинка. Историческа енциклопедия България. София, 2003, 399 с.

Маджуров 1983:Маджуров, Николай. Черепишкият манастир „Успение пресветая Богородици". // Богослужебно последование и житие на св. Софроний Врачански 1739-1813 с исторически очерци за неговата Врачанска епархия и Черепишкия манастир: Юбилеен сборник по случай 170 г. от бележитата кончина на светителя. София, 1983, с. 109-130.

Малчев 2000: Малчев, Росен. Социокултурни процеси в пространството на Рилския манастир през Средновековието и Възраждането // Год. на Асоциация „Онгъл", т. I. Светци и фолклор, София, 2000, с. 126-129.

Малчев 2000a: Малчев, Росен. Фолклор и православно християнство (По наблюдения върху културното пространство на Рилския манастир) // Б ъ л г. фолклор, № 3, 2000, с. 52-63.

Малчев 2000b: Малчев, Росен. Хипотеза за пътя на мощите на св.Иван Рилски от река Осъм до град Средец през 1469 година. / [Хиляда и сто]1100 години култ към Св. Иван Рилски. София, 2000, с. 25-37.

Малчев 2002: Малчев, Росен. Следи от местен фолклорен култ към Свети Еван в с. Стубел, обл. Монтана (Св. Иван Рилски — Св.Йоан Кръстител) // И з в е с т и я на исторически музей Кюстендил. Т. VI, 2002, с. 193-197.

Малчев 2009: Малчев, Росен. Сакралност и менталност: процесията с мощите на св. Иван Рилски през 1469 г. // Ел. списание LiterNet, 25.02.2009, № 2 (111)
<http://liternet.bg/publish23r_malchev/sakralnost.htm>

Манкова 1987: Манкова, Йорданка. Исторически корени на народната медицина във Врачанския край. // Известия на музеите в Северозападна България, т. 13, София, 1987, с. 93-117.

Марди-Бабикова 1972: Марди-Баби кова, Велда. Манастирът „Св. Йоан Кръстител" — с. Градешница, Врачанско. Оценка НПК.Машинопис, 1972, 5 с.

Марди-Бабикова 1973: Марди-Бабикова, Велда. Манастирът „Св. Иван Рилски — Късинец (Пусти)", Врачанско. Оценка НПК. Машинопис, 1973, 14 с.

Михайлов 1952: Михайлов, Ст. Фресков надпис в манастира „Св. Иван Касинец" до Враца // И з в е с т и я на Археологическия институт, XVIII, 1952, с. 390-394.

Мичев 1984: Мичев, Михаил. Изчезнали селища в Предбалканската зона на Врачанско и Ботевградско през XV— XIX век. // Известия на българското историческо дружество, XXXVI, 1984,с. 24-26.

Младенова 2003: Младенова, Мария. История на библиотеките в България от Средновековието до средата на 40-те години на XX век. Сборник статии. София, 2003, 315 с.

Мутафов 1999: Мутафов, Стефан. Свети Иван Рилски като средновековен лечител. // Преславска книжовна школа, т. VI. 1999, Шумен, с. 32-44.

Николов 1996: Н икол ов, Богдан. От Искър до Огоста. София, 1996, 342 с.

Николов 1997: Николов, Богдан. Топонимията на Врачанска околия.София, 1997, 470 с.

Николова 2010: Николова, Бистра. Монашество, манастири иманастирски живот в средновековна България : Т.I— II, София, 2010.

Осинин 1955: Осинин, Димитър. Там, дето шуми Бързия. Пътеписи. София, 1955, 297 с.

От Дунав 2005: От Дунав до Балкана. Легенди, предания, разкази, приказки, анекдоти. Враца, 2005, 162 с.

Павлов 2008: Павлов, Пламен, Тулешков, Николай. Ставропигиалният Рилски манастир. София, 2008, 66 с.

Петканова 1992: Петканова, Донака. Старобългарска литература. София, 1992, 520 с.

Поптодоров 1937: Поптодоров, Тодор. Великият пустинник. // П р а в о с л а в е н пастир, 1937, №3, с. 98-100.

Пулос 1992: Пулос, Панталеймон Д. архим.Св. Иван Рилски вечен небесен покровител на българския народ : Опит за обширна биогр. на светеца с кратко прил. за странстванията и чудесата на светите му мощи и за историята на Рилския манастир. София, 1992, 562 с.

Рилският 2000: Рилският манастир. Сборник. София, 2000, 272с.

Сантова 1989: Сантова, Мила. Обковката на Черепишкото евангелие и отражението на фолклорната култура в някои паметници на чипровското златарство. // От Тимок до Искър. София, 1989, с. 198-211.

Свети места 2009: Свети места: Църквите и манастирите във Врачанския край. Състав. Калина Тодорова, Силвия Врачовска. Враца, 2009, 240 с.

Семеен 1984: Семеен архив на Хаджитошеви: Т. I-II. София, БАН, 1984.

Спасова 2003: Спасова, Веска. Към въпроса за тълкуването на житията на Св. Иван Рилски като извор за неговия живот и дейност // И з в е с т и я на исторически музей Кюстендил. T.VII, 2003, с. 45-51.

Стара 1982: Стара българска литература. Т. I. Апокрифи, София, 1982, 430 с.

Стара 1992: Стара българска литература : Енцикл. речник. София, 1992, 520 с.

Стефанов 2009: Стефанов, Павел. Легенди за св. Иван Рилски // Православие, 4.03.2009 <www.pravoslavie.bg/%25D0%2598%25D1%25...>
Стефанов 1982: Стефанов, Павел. Нови сведения за манастира "Касинец" от 1825 г. // Отеч. зов, № 60, 30 юли 1982.
Стойнов 1991: Стойнев, Анани. Св. Иван Рилски, официалното християнство и богомилството. София, 1991, 146 с.
Тарашоева 2009: Тарашоева, Валерия. Църквата "Св. Възнесение" -Храм-паметник "Св. Софроний Врачански". Враца, 2007, 90 с.
Тодоров 2002: Тодоров, Ганчо, Борисов, Илия. Люти брод през вековете и сега. Люти брод, 2002, 280 с.
Тодорова 2007: Тодорова, Калина, Атанасова, Блага, Пелова, Весела. Празничен народен календар от Врачанския край. Враца, 2007, 264 с.
Тодорова 2012: Тодорова, Калина. Царе, юнаци и светци // Будител,№ 3, 2012, с. 67-73.
Томов 1975: Томов, Евтим. Български възрожденски щампи, София, 1975, 346 с.
Торбов 2010: Торбов Нарцис. Открита е християнска църква в местността Градище край Враца. // Конкурент (Враца), № 138, 21 юли 2010, с. 7.
Тулешков 2007: Тулешков, Николай. Славинските първомайстори. София, 2007, 156 с.
Фекелджиев 1979: Фекелджиев, Иван. Народни легенди за Иван Рилски. София, 1979, 180 с.
Фол 2003: Фол, Валерия. Древна Тракия: Мълчанието проговаря. София, 2003, 64 с.
Харизанов 1971: Харизанов, Васил. Пешеходни туристически маршрути от Враца до Врачанския балкан. Враца, 1971, 40 с.
Харизанов 2004: Харизанов, Васил. Ръкописната книга от Врачанско (XV-XVIII в.). Личности, събития, приписки. Враца, 2004, 94 с.
[Хиляда] 2000: [Хиляда и сто]1100 години култ към Св. Иван Рилски. София, 2000, 120 с.
Цухлев 1932: Цухлев, Димитър. История на град Видин и неговата област. София, 1932, 615 с.
Шевалие 1995: Шевалие, Жан, Геербрант, Ален. Речник на символите: Митове, сънища, обичаи, ритуали, форми, фигури, цветове, числа и др. : Т. ў. София , 1995, 671 с.
Шонева 2012: Шонева, Виолета. Враца в моите спомени от началото на XX век. Враца, 2012, 120 с.
Шкорпил 1900: Шкорпил, Херман и Карел. Кражки явления. Подземни реки, пещери и извори. Пловдив, 1900, 55 с.

Основни извори:

Държавен архив — Враца, Ф. 203 к, оп. 1, а.е. 1; Ф 381 к, оп 1, а. е. 75.
Архив „Краезнание" — Регионална библиотека „Христо Ботев" — Враца.
Архив на библиотеката при читалище „Развитие-1869" — Враца

Св. Йоан Рилски - худ. Господин Желязков,
Бистрешки манастир

Небесните покровители на светата обител св. Йоан Рилски и св. Йоан Богослов, щампа от 1822 г., изработена в Бистрешкия манастир и икона с техните изображения в цял ръст, дело на тревненски майстор - вероятно Петър Миньов, който изработил през 1820 г. и красивия резбован иконостас в манастирската църква.

Св. Йоан Рилски с поклонници, птици и животни - стенопис от Самоковската порта на Рилския манастир

Над манастира е пещерата Постницата. Разположена е върху отвесна скала, до която се стига изключително трудно без помощта на стълба. В нея на височина пет-шест метра в малка скална ниша е изградена (вероятно по-късно) миниатюрна църквичка със свод от преплетени лозови пръчки, измазан с вар, на който все още може да се разпознае фигурата на Христос Вседържател.

В този миниатюрен храм в полулегнало положение може да се подслони духовник пустинник и да се подвизава необезпокояван дълги дни.

Според легендите това е най-старата част на манастира — тук живял четирийсет дни в пост и молитви свети Иван Рилски, далеч от хор-ската суета. Местните твърдят, че около него-вото пещерно жилище и днес се навъртат грабливи птици и горски животни, растат лековити билки. Постницата е уникална за нашите земи.

По сведения на изследователи, посетили Постницата до средата на XX век, около нишата е имало стенописни сцени от житието на Рилския светец, които не са запазени.

В средата на Голямата пещера е свещеният извор с езерото — за водата му се вярва, че е лековита. Тя минава покрай църковната сграда и пада от скалите, като образува малък водопад.

В скалата зад водопада има естествена ниша, където с традиционни водолечебни и климатолечебни способи в миналото се лекували душевно болни. В спомените на монаси, живели в манастира, се разказва за това специално място, където се настанявали болните. Водата скачала край тях и леки пръски оросявали телата им. С кръст в ръка монахът лечител ги повеждал към неголяма пещера във вид на буквата „Г". Изяждали по една ябълка от близкото дърво и преминавали през тайнствения вход. В края на пещерата, на място, наподобяващо паничка, поставяли сребърни монети „за здраве". След каптиране на извора, водата значително намаляла и днес буйният водопад може да се наблюдва само през пролетта и есента.

Втора част

Легенди, предния и разкази за св. Иван Рилски и Бистрешкия манастир „Св. Иван Пусти"

1. Чудото със св. Иван Рилски при бистрешката постница (Първа белоизворска легенда за св. Иван Рилски)

Попитахме там поповете: „Защо тоа манастир са казва „Свети Иван Пусти", а са не казва като оня „Свети Иван Рилски"(става въпрос за Рилския манастир — б. м.)? „Знаеш ли — вика — защо? Горе, ше ви заведа сега, п`остница има. На п`остницата — вика — свети Иван е седел вътре. Четиресе дена... Не е „п`усти", ми е „п`остница", а тия му викат „п`усти". Седел е четиресе дена без леб и доле слазал на реката. И ходил на реката (извора при Голямата пещера — б. м.), та е пил вода и не е имало ни леб, ни вода горе у п`остницата. Е, вода е имал, ма леб... И казват, че кога е излезнал, п`остницата са е отворила, та е излезнал.

Та питахме ние там поповете. Бехме дечорлиа — на десет годин да съм била, единайсе най-много. И Дешка, таа, она е у София, нема я тука.

А поповете (казват), че са е отворила скалата и свети Иван излезнал и тогава е отишъл къде Рилския манастир. От тука е заминал. Той там е „Свети Иван Рилски", а тука е останало „Свети Иван Пусти". Стареца го не е имало вече, ама църквата доле си е траяла. От тогава е таа църква, дек сега я разбия и я преправия.

Разказ на Спаса Филипова Василева, р. 7.IX.1931 г. в с. Бели извор. 7.VII.2009 г., с. Бели извор, Врачанско. Записала Владислава Иванчева. Архив „Краезнание" — РБ „Христо Ботев" — Враца.

2. Свети Иван П`усти къде е правил манастиро...

Венетка Димитрова Кирова е родена през 1928 г. в село Бистрец. Родителите ѝ дошли от Осиково (Миланово), купили си имот в землището на село Бистрец, близо до манастира „Св. Иван Пусти" и се заселили там още преди тя да се роди. Като малка играела по поляните и пасищата около манастира и ходела често в него със своя братовчедка — „там съм се отчувала и така ми е мило и ми е хубаво". Първият ѝ спомен за Постницата е от 6-7-годишна възраст, когато двете момичета се качили в нея, но после не могли да слязат и започнали да викат и плачат, но след като никой не ги чул, успели сами и да се доберат до манастирските сгради.

...И с Елена, братовчедката одиме горе на манастиро. Имаше един Гаврил — русняк, седеше горе на манастиро и доле на къщата имаше един па дедо Кольо, а попо се казваше Филорет. Имаше един бел кон и като го качи и заминава на Бели извор. И ние с Елена като идеме горе на манастиро и един ден ще идеме на Постницата — горе, високо, не знам дали я знаеш така. И къде одиаме, къде лазиаме по едни стъпала, па они стари дървени стъпала на свети Иван направени — ние са качихме по них: тука, тука, та горе на П`остницата. Намерихме я, влезнахме вътре — а он отпреде заградил с прътье — прътове такова наковал и си викаме: „Как е спал тоа човек тука? Аде летото добре, ами зимата?" Така у един камик навътре, навътре...

- Ами кой е спал там? — КТ

- Свети Иван Пусти е спал там, е живел там. И тогава сигурно е направил манастиро тука долу.

...Повъртееме са ние там с нея и оно зе да съ стъминя. Мали-и-и, като ти казвам, ма набира страх! Като надникна надол, а Гаврил като оди с това... он толчев те (показва - колкото кутрето си) човек. Нагор добре, ама я да видим надол сега къ ше слезнем?! Па като ревнааме... Па като реземе — кой ше те чуе?!

- Малки ли бяхте? — КТ

- Не толко малки, щом сме отишли тама, ама не и толко големи. Сигурно да сме били като предучилищна възраст. Не помна бъш колко голема съм била...

И реваме, и реваме... Но зе да съ стъминя... Майко, е нема! Така напред немо слезнеш — стъпала право нагоре... А като погледнеш надолу — свет ти са завие. И са обърнаме гърбом — полек, полек... Па слезне едната по-напред, показва на другата. Она па отгоре а придръжа така некък си...

И слезнахме доле и Гаврил ни пита: „И какво видехте?" И ние му казваме: „Дека е спал — дечорлия — дек е спал дедо Иван, как е спал..." И он вика те така: „Ами знаете ли — вика — с какво са е хранил?! Билки е ял — корените на билките. Та са е хранил." Ние викаме: „Как ще яде тревол`як? — Толко ни е разбирала главата какво е ставало — Как ще яде тревол`як?" „Еми това — вика — е ял, та е живял там."

...И така често одехме при Гаврил, та си играехме там у дворо. Ма дворо беше широк. Там отзаде имаше къщички едни, гледам, че са ги съборили, та са наприле отпред.

- Ами докато беше този Гаврил имаше ли стопанство, гледаше ли нещо? - КТ

- Гаврил си седеше само горе на манастиро. А имаше един дедо Кольо, после дойде некаква си Цецка... Имаа говеда там, после имаше такова... сушална, та сушеа сливи... Доле, дека е сега резиденцията... Ама резиденцията е сега така, ама некоги не беше такова... Беше по-така... И сушалня имаше тем... А сливи пък, оттатък къде нащо така, много имаше, тия сливи сините, къде джанки им викареме. И тато като набере — за една нощ ше седи тука — по един сандък донесеше сливи... Одееме тук на манастиро, на т·ва — резиденцията къде...

- А ти спомняш ли си в тия периоди, когато си ходила, да е бил запустван тоя манастир, да не е имало човек?

- Не, не! Манастиро са запусти много по-късно. Даже... тука е, от некоя годин са запусти, немоа ти кажа коя годин.

- Се си е имало хора там, така ли?

- Да, да — се си имаше. И на Богородица — баш на 28-ми ние дечорлия... - па четири тука... И като омесат ония колаки и секи си заколи кокошка... И я си го парва и сега така. Те сега си клах пиле и пак съм си рекла: „Те това пиле е за

манастиро!" (нарекла си е едно от пилетата - КТ) Ако съм жива, па ако не съм — живи и здрави! И като намесат ония колаки — па доаждат ора ча от Пудрия, ма жена, къде е Пудрия, Сумер доле — пеша... И ние сме глей къде — и не мое идеме сега на манастира... И като омесат ония колаки, и там пред вратата къде е... ...беше на деньо и като наредът колаките, наредът... Ама сме постили, не сме блажили! Тия две седмици мама не дава толко нещо да изедеш! И сутринта ше ни водат тама. И я нали най-големата. Тато зел едно (дете), мама зела едно (дете)... бутат ни там (в църквата), да ни пречистат. И като ни пречистат, попа излезне, та прекади там колаките, кой какво е отнел... Другите не знам какво, ама знам, че мама омеси колак такъв и кокошка ли е, пиле ли заклала отгоре (поставя го варено или печено върху колака - КТ) и нещо... грозьге знам, че кинеа, сливи... Те такива, та отнесат!

...

- А за таа вода чула ли си нещо — там дето извира в пещерата? Чула ли си, че разказват, че е лековита? - КТ

- Да, да. Одехме да си миеме очите... Т·ва баба ми Митра ми е казвала: „Като идете горе, ще си измиете очите: кой не види и като са измие, он ша прогледне!" От водата там у кладенеца... Сега гледам, че са затиснали, ма но беше много вода, бе човече. Баба ми Митра доле си е поливала градината. Па не само она — насам имаше още къщи — си поливаа от манастиро. Там езерото беше пълно с вода. Летоска кога одих, я право да ти кажа, че са уплаших! И таа може би ще спре. Даже доле на чешмата беа затиснале шопорите, че не може да излезне водата. Като идехме, но имаше едни камъни така наредени — да придеме до кладенеца, да са измиеме, как ни е казвала баба Митра — вода. У пещерата — нали ти казвам — беше пълно с вода.

...

- А като ходехте на извора хвърляхте ли нещо? - ПИ

- Ние пари не сме фръгали! Цвекье! Цвекье откинем доле — баба ми Митра ни даде, така ни е казала: „Като идете, нема да идете така, а ще отнесете нещо!" Е, какво ще отнесеме? Сиромашия — нема докъде. Знаяли ли сме к·во а пара, като вчерашното дете? И откинем по неко — на садеше

цвекье — такива янчета такива... И идеме горе и остаим там покрай кладенеца. Ама вода, ама убава, ама млого...

...

- Ти откъде знаеш за тая постница, че свети Иван е живял там? - КТ

- Е Гаврил. Гаврил ми каза и ми показа къде е и с Елена ше врървиме...

- А какво ти каза — там че кой е живял? - КТ

- Свети Иван Пусти.

- А кой е тоя свети Иван Пусти? - КТ

- Свети Иван Пусти къде е правил манастиро некоги, къде е бил на манастиро там.

- А кога е било това? - КТ

- Това не знам — много отдавна е било... Коги не съм са била родила още...

...

- А тоя Иван Пусти кой светец е? - КТ

- Иван Пусти си е.

- Друго име има ли? - ПИ

- Не знам.

- И затова ли се казва манастирът така? - КТ

- Да — „Свети Иван Рилски Пусти"...

- „Свети Иван Рилски Пусти"! - КТ

- Е, „Свети Иван Пусти" — па Рилски ли а, они му викат „Рилски", ма ние си го знаем свети Иван Пусти!

....

- А сега ходиш ли на манастира? - КТ

- Да. Само миналата година не ходих, че ми се случи нещо непердвидено. Ако ти кажа — ша са смееш. Приготвих сичко... Ама по-миналата година ми беше много лоше. И пак — месих си, пиле си напълних и потекна да ври, и легна. Рекох: „Я съм го наркела за там — ше го дам на Сашо и на Христинка да го занесат." Че ми лоше, та не моа да ида. Така ми беше лоше! Сашо вика: „Не, лелко Вено, ше идем — ние ша та закараме и ше идеме!" — „Сашо, много ми е лоше, на го отнесете, че е наречено за там, а не мога!" Ше ида и ше ида! И ма натовари и ма покара. И да... на резиденцията спре колата, свалиме багажа. Сашо зе багажа и я по него — отиваме. Срещу

резиденцията — тебе, жена, лъжа — мене истина — те така те са слече нещо от мене и като ми са отвориа очите, така да ми претръпнат краката и като са затикнах нагоре и ми нема нищо! Какво беше — не знам. Викам на Сашо: „Дай ми от багажа!" — „Не, не, не — отивай!" Ама я прибих! Ма одим, ма тичам! ...Те до там (до резиденцията — б.м.) и те така усетих нещо как така, така, така... нещо сл`ече, та ми са отвориа очите и като са затикнах — та горе на манастиро!

...И съм си била там, и си ми е кеф, и си ми е весело, да ти кажа! И сега като ти приказвам ми е кеф, кат се сещам как сме играли, как сме одили, какво беше убаво... си ми е кеф!

...

- А чула ли си да харизват деца на манастира? - КТ

- Да. И я съм харизала мойо големийо син (роден 1949г. — б.м.) на манастиро.

- А как го хариза? - КТ

- Ами попът чете там (на манастира) и я обещах едно ягне, че ше занеса като го откупа. И като са зажени и я му реча... Даже я питах може ли без него (да се извърши „откупуването" — б.м.). Вика (попът — б.м.): „Не може." И не съм го откупила!

...

- А що го хариза? Защо се прави това? - КТ

- Що като мъничък един хилав — два дена — третийо го заболи гърло, два дена — на третийо дигнал температура... Не знам... За здраве. За здраве са харизва. И я за т·ва го харизах, ма... Така беше. И он са оправи. Ама неще да връви (да се откупи) — не верва на попове, не обича попове.

Венетка Димитрова Кирова, р. 13.V.1928 г. в с. Бистрец. Зап. Калина Тодорова и Пламен Иванов, 12.X.2010 г., с. Бистрец, Врачанско. Архив „Краезнание" — РБ „Христо Ботев" — Враца. Публикува се за първи път.

3. ...И хората се трупат като неко пчели кога се трупат около паница мед...

- Срещала ли си легендата, че тук е бил свети Иван Рилски, че е живял в тоя манастир? - КТ

- Да, чувала съм я от бистречане — че Иван Рилски... Ма аз се чуда дали е тоя Иван Рилски, който е основал Рилския манастир!... Така се говори: че Иван Рилски, който е основал Рилския манастир първо е бил тука в тоя манастир и е живял в Постницата, така наречената „Постница" — горе така... Така в една пещера над една вода — там му е бил живота. Хранил са е с горски плодове, с горски плодове, с кореняци — какво е ял — не знам, но там е бил. Така го говори цел Бистрец — това е от предания...

И хората са били много набожни. Даже свекър ми ми е казвал, Бог да го прости, че го поменувам, е бил... ...пастирче е бил, овци пасъл, кози и „като идеме — вика — те са живели там негде, под манастира нѓи е било къщата — като идеме и една вечер — вика..." Ветровете като са веяли, там от оградата на манастира паднала некаква дъска и той я зима и я носи дома си. „Леле, като ме виде мама: „Откъде носиш таа дъска?"- „Е от манастира."- „И защо я зема?"- „Еми ветъро я отвел и яз я донесох те да я изгориме." - „Дъската ша занесеш откъде си я намерил. Това е свято място, Божие място. Нема да донасаш в къщи такива неща! Дъската — на място!"

Това е лично па от моя свекър. „И язе — кае — бех детиняк, като каза мама, че дъската требва да си иде там, откъде е намерена, че това е греховно, зех и на другия ден си я остаих там — вика." Това е било почитанието на хората към манастирите и уважението! „Занесох — кае — дъската и си я остаих."

- Ти от коя година си в Бистрец? - КТ

- Ами аз - от четиресе и девета...

- Хората продължаваха ли да ходят (на манастира) и по комунистическо? - КТ

- Да, ходеха на манастира. И мойта свекърва беше толкова набожна — секи 28-ми (август) беше Богородица, Успение на Света Богородица...

- А ти знаеш ли защо му казват „Иван Пусти”? - КТ

- Да. „Иван Пусти” са казва, защото манастира е разрушаван. Манастира през време на турското робство три пъти е изгаран и по едно време вече нема нищо от манастира — значи той запустява вече и му викат „Иван Пусти”. И така неколко години е бил „Иван Пусти”, после се възстановява манастира и се развива вече дейност... Там е имало щампарница...

- Ти виждала ли си го разрушен?- КТ

- Значи то беше жалка картина... Да, да. Сега преди да го реставрират — иманяри разбили го и вътре: икони нема, стенописите обезобразени... И после — един ъгъл... В един ъгъл — хората каква жажда за тоа манастир — хората там в ъгъла сложили една масичка — сигурно са намерили некакво... некакъв свещник останал. Сложили свещника на масичката и почват да палат свещи... Ако да немаше двеста души...

- Двеста души?! - КТ

- Еми да.

- Вътре, пред иконата на масичката?!- КТ

- Не, те са в двора и влизат на групи, на групи, та палат свещи пред иконата на Богородица... В манастира... И са яви един журналист, ама съм му забраила името, с него говорихме — не знам, мъж беше, вика: „Леле, това е грозна картина, майко, неописуема картина! Гледай — кае — къ са трупа народа и к'во става?!”

- А то разрушено? - КТ

- Той (манастира) разрушен, ма това кюше останало... Останало там и хората се трупат като неко пчели кога се трупат около паница мед. Те така се трупат и палат свещи... И са кръстат, и палат свещи... И аз отидох, и аз запалих... И той отиде, и той запали... Вика: „Леле, Боже, тоа манастир — вика — требва да се възстанови! Таа картина ще я описвам — вика...”

...

За водата също са говори, ча е лековита и там който иде, пие от таа вода и хвърга пари за здраве. Значи над таа пещера, дето водата извира, над нея отгоре, над нея... е Постницата. А и там има една дупка до водата, аз мисля, че е в

те таа дупка лежал (Св. Иван Рилски) обаче се оказа, че е точно отгоре. Отгоре... А там сигурно е имало пак такива отшелници...

...

- ...Много, много жени готват по курбанете!

- То си е останала традицията (за курбаните на Голяма Богородица)... - КТ

- О, традицията ще продължи! И тая есен е имало, и сега ще има, и винаги ще има — докато свет светува...

...

- Той е най-близо тука (манастира) и са казва Бистрешки манастир.

- А така ли си му казваха отнякога? - КТ

- Така си му казват — Бистешкия манастир!

...Тоа много ценен манастир. С голема историческа стойност: хайдути е крил, какво ли не..., тук са минували... в този манастир са... от Света гора монаси, които са отивали в Русия и са носили икони — тук са отседали, в тоа манастир и са продължавали с коне, пеша... Местността е много красива...

Пелагия Аврамова Стоянова, р. 18.I.1930 г. в с. Галатин, Врачанско. От 1949 г. живее в Бистрец. Начална учителка, фолклористка. Притежава богат архив с народни песни и обичаи от Врачанско. 1.II.2011 г., с. Бистрец, зап. Калина Тодорова и Цветана Евгениева. Архив „Краезнание" — РБ „Христо Ботев" — Враца. Публикува се за първи път.

4. Обич към тая българщинка...

В манастира като ученик трийсет и шеста година с Гоцо, един мой другар, който е пак от нашия край, рекохме да отидеме, щото аз от дядо Петър чух, че поп Георги е дошъл чрез калугерите от тоя манастир да се свържат с Ботевата чета и да участват в нея. Той е търсил калугерите от „Иван Пусти" и аз понеже вече знаех това, като ученик вече рекох „Бе а да го вида вече тоа манастир". И тогава отидохме там и там имаше един младеж, който беше калугер, но той беше много, много културно човече. Даже той ни заведе да видиме там, където казват, че бил Иван

Пусти. Като видехме при кви условия са живели тогава те — там в пещеричките, си викам „Боже, Боже, какъв живот!" Но все пак е имало живот, защото и сега стоят една част от зидовете. Имало е ограда — една част и сега си стоят. Още тогава имах едно хубаво човешко чувство на уважение, на обич към таа българщинка там.

Имаше калугер и той ни показа къде са писали — тогава там е имало монаси, които също са писали така, както е в другия манастир, който е горе над „Химко", горе в планината (става въпрос за манастира „Св. Троица" край Медковец), но оня е разрушен окончателно. И там съм ходил, но той е разрушен окончателно, докато тоя тука е запазен. Хубавото е, че тоя тука е запазен. И стопански постройки имаше много — на онова време ви говора, абе всичко направено за живот. Един калугер беше, един съм видял аз тогава. Църквата си беше — отидохме кък си му е реда, запалихме свещичка. То че така беше, така беше. Но кое ми направи впечатление — направи ми впечатление, че беше много поддържан — и самият манастир, самата църквичка, и стопанските постройки. Ами, живееше се там... Не само в пещерата долу, но нали ви казах, че ходихме и в пещерата горе... Имаше надписите, които още стоеха тогава в таа долната пещера, от която извира водата.

И горе, когато отидохме, да ви кажа, кое е важно — става дума дали тука е идвал свети Иван от манастира ей тама доле некъде нашия, големия — голем, голем, български манастир — Рилския манастир — става дума за него — дали е идвал тука, защото легендата говори, че е тука идвал той (свети Иван Рилски — б. м.). Тогава ние с него (с приятеля Гоцо) се много интересувахме дали е Иван Рилски или некой друг монах е бил с това име. Всеки случай той беше категоричен, че тук в тоя нашия край именно в тая постница там е идвал той (свети Иван Рилски — б.м.). И живял там. Така ни каза калугерът — трийсе и шеста година. Много годинки минаха оттогава...

Вървбан Павлов Цеков, роден 2. XI.1919 г., с. Крапчене, Монтанско. Живее във Враца от 1935 година, юрист. 20.III.2009 г., гр. Враца, записала Калина Тодорова. Архив „Краезнание" — РБ „Христо Ботев" — Враца. Публикува се за първи път.

5. Там, дето е лежал свети Иван...

...Горе така високо в скалите има издълбано, в скалите нали там дето е лежал, фактически дето са е помещавал свети Иван...

- Какво намери при тая Постница? По кое време беше това? - КТ

- Било е това време предполагам — февруари, март, немоа си спомна точно...

- По това време диви зверове се навъртат значи? - КТ

- Па вълци, чакали и вълци...

- Какво намери? - КТ

- Сърна. Даже то беше мъжко сърне, защото имаше роги. Ние земахме рогите. Беше на две-три години, що имаше три рогчета. Знам че на година по рогче излиза. Значи на три години.

- Ти като ходи нагоре го намери? - КТ

- Аз обикалях нагоре, одех, че ми е интересно. Аз пръв отидох горе, та се качих, правих стълба... И после другите там, колегите додоа с мене... Та втория път фактически като отидох горе — не самичък, с едно момче и намериаме сърнето... Ама то беше изядено...

...

Знаеш ли, за таа вода тука отдолу дето е водопада е имало некакъв камик, некакъв по-голем камик. Малко така напреде е бил и водата е била... е текло повече вода, много вода е текло и хората са вярвали, че била лековита и може би да е била действително лековита. И там ни разказва един, що водата като е падала, тя е падала така върху камъка. Как е камъка — тука скалата (има разстояние между тях — б. м.), а водата е падала така — тука е имало място, дека могат да минават хора... (Минавали са между скалата и падащата върху камъка вода — т.е. под „моста", който образувала водата на самия водопад. - КТ) Просто тук е имало място, дек са минували хора и той ни обяснява, че от тия пръски от водата като минаваш там и дишаш това нещо, нещо ти дава, лекува та... Така са минувале хората. Ние като отидохме пролетта много вода течеше... Извира от езерото, от пещерата..."

...

...Разказват, че таа вода е лековита. И аз им донасях тука (на домашните — б. м.) ако не секи ден, те през ден. И сичките си носехме. Пиле сме си, миле сме се - чиста, убава, балканска вода!...

Добромир Димитров Илиев, р. 11.VIII.1955 г. в гр. Вършец, строителен работник. 1.III.2009, с. Моравица, Врачанско, зап. Калина Тодорова. Архив „Краезнание" — РБ „Христо Ботев" — Враца. В действителност преди записа той заведе екипа при Постницата, за да видим останките от изяденото сърне и за първи път разказа историята на намирането му.

6. Иван Рилски оттам е минал, там е седел...

...Ами шейсета годин беше. С мои приятели отидохме на „Свети Иван Пусти". Там заварихме един поп, ама не моа ти кажа името му. Поп беше — там отговаряше за това — за параклиса. Беше едно малко и отстрани вътре влезнахме с приятели и той ни предложи да спим там — нали без жени, без алкохол. Само си спомням, че до параклиса беше — там по скалата — на скаличката там... И имаше нарове вътре. Там преспахме. И оттатъка, нали, имаше така пещеричка, къде излиза вода и там вече... Извира вода — то е малко изворче, не е нещо... Имало някакво предание, че там свети Иван Рилски оттам е минал, там е седел, живел... Не знам с точност — това съм го чул от хората. Казват, че е била лековита (водата) — като си намажеш лицето — това-онова... Това съм го чул — това го казвам. И съм я видел де...

- Значи свети Иван Рилски там е живел? — КТ

- Да, там е бил. Минал е там покрай таа такова... Там имаше, нали ти казвам — параклиса, къде е там сигурно. Не е у пещерата - там си е имало параклис пак и покрай пещерата...

Красимир Василев Маринов, р. 10.II.1947 г. в гр. Враца, Кемер махала. Стар планинар. 26.V.2007 г., Врачански балкан, зап. Калина Тодорова. Архив „Краезнание" — РБ „Христо Ботев" — Враца. Публикува се за първи път.

7. Той - творец и чудотворец...

Той се подвизавал там! Точно така! Там се подвизавал той като е бил още към осемнайсе-двайсе години. Тука е дошъл и се подвизавал свети Иван Рилски. А по-късно започва да се строи този манастир.

- Знаеш ли колко време се е подвизавал? - КТ

- Се е подвизавал колко две-три години и си заминал, щото хората, кат го видели, че е светец идват тука — от Бистрец най-вече, таа местност тука... Имали нивички тука, тука са пасли животинките... И те отивали при нега да земат некакви съвети кат не им вървяло, нали като сега всеки... „Отче, помоли се, не ми върви: детето ми болно, майка ми..., каквото можеш — направи!" Вика: „Добре, ще се помоля!" Той свят — имал гореща любов свети Иван Рилски Пустинножител. Той е пустинножител — оттам носи името, щото е постил там. Имал значи гореща любов към Бога. Той не искал повече хора да вижда. Неговите приятели, близки били вълците, мечките, лисиците, сърните — това му са били приятелите. Той ги защитавал, защото давал им храна, тука хляб кат им давал, те идват смирени, смирени... Тука е било, да! И където да иде.

Той на много места са е подвизавал, на много места... От тука вече като отива там вече към Рила — Рило-Родопската област. Там на много места се подвизавал. Обаче като го научили хората, отиват при нега за съвети, за личби. И той се моли за тях и те се изцеряват. Изцерявал чрез неговите молитви. Те кат идат, кажат на него: „Отче, помоли се! Не ми върви! Майка ми болна, детето ми болно!" Той се помоли и за три дена оздравява чрез неговите молитви към Бога... Хората, дето отиват при него. В постницата като е бил... Той се ранел с трева, идвал ей там — пил вода — тази там (извора в Голямата пещера — б. м.). С тревичка се е хранил... той бил чист — просто като се подвизавал — нищо светско не го интересува: ни богатство, ни такива дарове, злато — нищо. До нищо светско не се е допирал. Това е най-така големият наш светец — свети Иван Рилски...

Юноша, да тука е бил... после отива там в Рило-Родопската област... Там върви и там открит от овчари и

вече като открит... И там се подвизавал — седем години — на камъка. Седем години на камъка той такива подвизи големи има... И дяволът яростно, който много го е яд и отиват сички демони и го бутат от скалата — хвърга го долу и той с голям труд и Божия помощ оцелява и пак излиза, и пак отива на скалата — не можели те да го хващат, толко бил силен! Дяволи и демони много го нападат. Дявола най-много напада монашеството. Той (св. Иван) е монах. Отива в манастир най-напред като излиза от къщи. Имал много благочестиви родители той. Те го изучили с любов към Бога и той от таа любов отива там в Осоговска планина има един манастир — там. Става монах. Обаче силна любов има към Бога — иска да се уедини, да пребивава в молитви. И там отива наблизичко — отделя са. Отива в една пещера. Добре, ама това е накратко легендата му: брат му, братово му син нали Лука, като научил, — той малко момченце — че свети Иван Рилски са подвизава, скрива се от родителите и тръгва да го търси. Там в околността, там бил наблизичко. Той от там си — Скрино. Там е роден. В полите на тази Осоговска планина — наблизичко е река Струма. И го търси и го намира. И той иска да се подвизава. Добре, ама брата кат научил, тръгва да го търси. И ги намира. Намира ги и почва да му се кара, да го хули, че му откраднал сина. И той (св. Иван) се смирява, нищо не му казва. Той вижда, че вече от дявола там брат му е нападнат и като го хули — се смирявал. Зима си детето и си тръгва. Обаче при тръгването, една змия отровна го ухапва. Го ухапва и той се развиква: „ Брат ми, тичай! Тука змия!" Той видел, че таа змия е отровна и от таа отрова той умира. И вече той, свети Иван Рилски със смъртта го съединява с Бога този младенец. Тръгва си вече този брат. Брат му наскърбен, че е виновен брат му — свети Иван Рилски. Не е бил виновен! Обаче не е било угодно брат му да зима сина. Не е било угодно и там го остава. И той си тръгва вече (братът) и там го остава (мъртвия син) там — на Бога. И си отива като светец тоя младенец. Той си е чист, искал да са подвизава като свети Иван Рилски.

И там вече той (св. Иван) отива в един дъб — кух. Там самотен вече — с молитви, пост и молитви. Храната му била трева — корени и трева. И тука също е ял това.

- И тука е идвал да пие от тая вода (в Бисрешкия м-р)? - КТ

Извира там... си извира от скалата. Извира от скалата. Това е сичко Божие. Това е скалния манастир — творение Божие (за Голямата пещера в Бистрешкия м-р). Господ го сътворил — като арка виждате, а това се едно като олтар (в скалите — К.Т.).Нали виждате олтара как е направен?...

След като отива, той вече там в този дъб се подвизавал. Обаче демоните толко яростни, щото той служи на Бога и искат да го погубят. Отиват там във вид на разбойници и го набиват. Изкарват го за пищяла — кат разбойници. А той се смирява и оттам отива в пещера една... Така се подвизавал, подвизавал, въпреки гонен от тия демони — с Божия любов... И там (в Рилския м-р) има постница, извор... също като тука, ама там по-големо вече... Там вече като отива в една пещеричка и там израства едно растение — Бог като вижда, че има гореща молба — Твореца, Господа, той сичко знае — *сланутък* се казва (растението) пред пещерата за препитание на него. И там седем години на скалата в студ и топлина по едно кожухче. Открива са вече на овчари. Среща овчарите той — казва: „Вече Богоугодно аз да излизам.". И не се укрива вече. Там вече братство — много като научили от околните места дошли с таа любов към Бога да служат на Бога. И отиват при нега десет-двайсет послушника. Прават едно жилище на тях и заживяват и той им става нещо баща — духовен. Оттам нататък го научили всички хора... Лекувал ги — лекува очите. Той творец и чудотворец...

...

Вика: „По тоя закон вий ще вървите, да не се отклонявате! Проклет да бъде тоа, който са отклони от път Господен!" И тия жилища там стоят, поддържани са от братството там — Рилския манастир...

-Той защо отива от тук там? - КТ

Той отива, защото много хора идват, а той не иска при хората. Да се отдели. Научили и отиват и опашка има — просто ги лекувал. Неговата молитва силна. И по неговата молитва той (Бог) ги излекува — чист е. И затова като види, че много не мож си каже молитвата (от многото хора) и

една вечер посред нощ, да не го видат, си отива. Да не го видят хората. Щото той не може да ги върне, не мож да обиди хората — за Бога нема право да обижда, знаеш закона! И си отива там вече в Рила. И тука идват потекло, потекло — го дирили една седмица — обаче нема го и вече се смирили. Какво да праат така.

Тази вода е като аязмо тука и е хубава — тя е светена вода. Свята вода — щото от Бог така това е свято, осветено. Тука е манастира, сичко е осветено. Тука се води служба, щом се води служба — това е свято. Ей там извира за пиене...

- Оттогава ли, откогато е живял свети Иван, е лековита?

- Оттогава си е. Лековита вода. И дванайсти век значи по-късно вече братството идва тука.

...Те тогава като искат по това време — те сега не правят манастири, направени са вече — само реставрират...

Тогава, за да направат манастир ... в тия години след покръстването на цар Борис — почват, строят манастири и църкви. Тогава нема — било към 800 и некоя 900 година — тогава покръства и след като се покръства цар Борис Михаил той вече поема монашеството. Той покръства цела България — не е малка работа: Покръстител — и строи манастири, църкви...

И хората тогава (вече през Хўў в.) трябвало да построят — как, на какво място — не знаят. И тогава имало един, който е така като свети Иван Рилски, бил е светия, отива при тях и викат: „Искаме да построим манастир, ама къде да го построим?" И той казал: „Ше се молим на Богу, чрез Божия промисъл — той ще ни каже!" — „Е, как, бе?" — „Ами ще се молите до тогава, докъто Бог ви въздаде." Те почнали — епископите там, свещениците: молили се, молили се, петнайсе-двайсе-двайсе и пет дена се молили и промисъла казва: „Тука някъде натяга, таа местност." Тръгват, идват тука шествието и виждат — тука трябва да е. Също и с този светия — и той с тях. И казва: „Тука ще бъде!" Прайят, копат и почват — дванайсти век, манастира, църквата...

- А те разбрали ли са, че тука е живял свети Иван Рилски? - КТ

- После вече са разбрали. Открили. По-късно. И тука вече шеснайсти век манастира вече бил направен, изписан

— ето свети Димитър (разказва за работата на реставраторите).

- Той първо се е казвал „Йоан Богослов". - КТ

- Не си е променял името — „Свети Иван П`усти" — от п`остница. П`остницата я има... където постял. Той е постял тука — в самата постница.

- Той сам ли е живял там?" - КТ

- Той не искал нищо друго. Сам — да се моли — толко. И животни — мечки, вълци, той се е грижел, при него са отивали се едно хора, приятели са...

- Тука е дошъл свети Иван като момче да търси уединение за Бога ли? - КТ

- За Бога, сичко е за Бога. Високо се качил, да не го открият, но те пак го открили... Таа местност тука... Бистрешка...

Родителите му имали така богатство много и той те като починали подва всичко на бедните и си тръгва вече — сичко за Бога. И един кожух — нищо повече. Само с това кожухче и тръгва така през цялото време се подвизавал по тоа начин. Тука кат идват да го нападат и хора, и демони — отива в пещерата — и там в Осоговска планина в една пещера. Научили го горски — и там отишли при нега и зели да искат личби: „Абе, отче, помогни ни! Кажи к'во да праим, бе!" И той к'вот каже — става! Защото свят! В Осоговската планина, в тая пещера. И хората вече отиват — секи иска... Някой отишъл: „Отче, моя син иска да се ожени. Да се ожени или да не се ожени?" Той вика: „Нема да се ожени. Той ще е без жена." Оня не го послушал — оженили са и жена му починала. И той рекъл: „Отче, ти хубаво каза. Аз съгреших. К'во стана?" — „Ами кат' ти кажа — вярвай!" Значи каквото каже — вярвай! Той е свят. Няма блажене — тревичка. Той просто като добиче така се рани и Бог по неговите молитви изцерява. И така хората кат го научили отиват там за съвети и той кат види много народ — напуска. Светиите винаги напускат, защото се страхуват — не може той повече молитви да кара самостоятелно и най-много се страхува да не се възгордее без да иска. Те почват да го хвалят, пари да му дадат, да го възхвалят — ще му направят най-хубавата къща. Нали така, кат го излекувал, всеки готов да даде сичко. От таа гледна точка светиите, сички светии,

щом ги научават, веднага напускат — да не се възгордей, дяволът да не го възгордей. Щом се възгордей, той се отделя от Бога и Сатаната го привлича — вече край! И ние днеска требва да се пазим от таа гордост...

Иеромонах Антоний (дядо Антоний), дошъл в манастира след неговото реставриране през 2008 г. от Черепишкия манасти.

30.VI.2010 г., Бистрешки манастир, зап. Калина Тодорова и Пламен Иванов. Архив „Краезнание" — РБ „Христо Ботев" — Враца. Целият текст се публикува за първи път.

8. Оттука е тръгнал с некакво си магаре...

- Какво си чул тука за тая постница? - КТ

- За постницата — че свети Иван Рилски е седел там четиресе дена и е постил — без да слиза. Монасите са му носиле храна — хлеб и вода. И там са е молил горе на постницата и там е спал — денонощно. По негово време е имало монаси. Тука е имало манастир, по-натам е имал постройка и за гостуване и за монасите — са стоеле тука, магерницата, от магерницата е останало... Те тия ми го казват, от митрополията, нали к-во да разправям и нали и от предания, щото те викат и „Св. Иван Пусти" — ни казват, че това „Св. Иван Пости" — Иван е постил, затова му казват „Иван Пости" — после по народному е преминало като „Пусти". Други казват, че като пустинножител обичал да се усамотява, така такива неща — да живее сам. Пустинножител — „Пусти" — „Св. Иван Пусти". Сега некакво предание тука — така ми го казват, че оттука е тръгнал с некакво си магаре, отбивал са е в църква некаква некъде по Софийско, после отишъл на Рилския манастир — там има дупка една, къде са провират..."

Веселин Христов, р. 1949 г. в с. Царевец, Врачанско, в манастира е пазач от м. X. 2009 г. Легендите чул както от църковни служители, така и от местините, от различини посетители на манастира. 30.VI.2010 г., Бистрешки манастир, зап. Калина Тодорова и Пламен Иванов. Архив „Краезнание" — РБ „Христо Ботев" — Враца. Публикува се за първи път.

9. Кой не може да мене — е грешен...

...Я един път одих и минах некога — кой е пълен не може да мине там — кой е грешен... В планината изсечена това (постницата)...

- На Рилския манастир ли? - КТ

- Тука, тука на „Иван П`усти" — имаше там такова едно место — манко едно цепнатина, теснина — после моа да са я разрушиле, ма я коги съм минал преди 60-70 години там — имаше... Преди девети съм одил...

...

- Там, къде е скалата, там ли оди? - КТ

- Там съм одил, горе у планината.

- А там къде е скалата (с постницата) е имало и тесна скала и трябвало да се провреш, така ли? - КТ

- Не, само едно е за провиране — най-накрая и ако минеш — не си грешен, кой не може да мене — е грешен. Такава беше легендата...

- А защо са казва „Св. Иван Рилски" знаеш ли? - КТ

- „Свети Иван П`усти", не е „Рилски" — „Свети Иван П`усти" са казва.

- А защо се казва така? - КТ

- Не знам.

Стойко Игнатов Лунджов, р. 5.X.1931 г. в гр. Враца. Зап. Калина Тодорова, 1.X.2010 г., гр. Враца. Архив „Краезнание" — РБ „Христо Ботев" — Враца. Публикува се за първи път.

10. Защото имаше една билка...

- На кои празници сте ходили някога на манастира?

- Одехме на 28 август — Богородица. Тогава аризахме Петър и Павел (близнаци).

- Коя година е било това? - ВИ

- Четирас пета-четирес шеста — те тогава да е било.

- Тогава аризахте Павел и Петър? А защо? - ВИ

- Защо ги аризахме там, на свети Иван — да са здрави, да са прави, да са набожни, да са силни!

- А с кои си ходила там тогава? - ВИ

- С баба Линка.

- Майка им? - ВИ

- Майка им. И Петра — баба Петра. Я носех Павел. А баба Петра... - що са карахме тука за децата кой да земе белия, кой чърния. Она чърна и я си й дадох чърнию Петър. Идехме горе и после ги водехме кога са аризани - на сека Богородица. Те — питай ги!

- А кога сте ходили да ги откупувате? - ВИ

- Ходили са. Я не съм ходила.

- А коя година?- ВИ

- Я съм съ оженила 68-ма — значи те тогава е било — 68-ма. Като съ ожени момчето или момичето (които са харизани), веднага отива та са откупува там.

- С какво? - ВИ

- С какво е аризан — петел ли ша е, ягне ли ша е. Какво щеш да е. Ако ще и пита да е. И съ откупува. Там съ чете. А ние, като ги аризахме, ни викна попо с Петра и лала Линка и децата сме клекнали. А за мене не стигна т·ва — расото и язе сецнах кака Линка и тя падна и попо съ изсме. Оно беше некоги, я съм била дете. И така после и до ден днешен. Я пея много набожни песни. Ода та помагам неко пъг на поповете.

- А какво знаеш за Мътнишкия манастир? - ВИ

- Мътнишкия манастир — и тогава под турците — село Краводер, там от таа страна е, къде Главаци — са го освободили, та са са крили тия — партизаните при освобождението на България. И там има много убави работи. Имаше! Икони... Манастира сега са го разбили. Казват, че е разбит пак. Ама и там одеа ора много. Там музиката на Главаци...

- А там на кой празник се е ходело на Мътнишкия манастир? - ВИ

- На същия празник, на Богородица. Там се е ходило само на Богородица, а тук съ одеше и на Светлию петък.

- А кога е тоя Светли петък? - ВИ

- След Великден. Кога са мине Великден и у петък. Понеделник, вторник, сряда, четвъртък и до петък, зимаме децата и право горе, защо имаше една билка, та я берехме против шап, дако бех дете.

- И коя е тая билка? - ВИ

- Шап са казва.

- И на какво е действала? - ВИ

- На овците, на козите, къде им връзваме краката, дека кьопаа.

Спаса Филипова Василева, р. 7.IX.1931 г. в с. Бели извор. 7.VII.2009 г., с. Бели извор, зап. Владислава Иванчева. Архив „Краезнание" — РБ „Христо Ботев" — Враца. Пълният текст се публикува за първи път.

11. Камбаната кога бие, казват, че се е чуло ча у Криводол. И най-много се почиташе тоа празник Богородица. Ама гледай, тогава я съм бил на кантону и съ чуда. Тогава от влака тук съ изсипат отдоле, от това и съ изсипат още предната вечер. Още предната вечер се изсипат и там (на манастира) спът.

- И ти си спал там. Ние сме връзвали люлки. - СФВ

- Много редко съм спал там.

- Ти помниш, както си бил мъничък дали си спал там или не си спал?! - СФВ

- Откък си одех пеши. Казвам откък помна. Я помна ората кога минаваа отдолу покрай кантону. И у събота срещу неделя слезнат от влака, са изсипат... Тогава бистричани си подръжаа път един — те с каруци са качваа ча горе. А нашио път беше лош. Ние кривнееме по пътеката и тогава влезнеме у тейнийо път.

- Ти, бабо, некой поп там, дето е бил, познавала ли си некога? - ВИ

- Поп Тошо. - СФВ

- Поп Тошо? Това е кога? - ВИ

- Бистрешкио поп... Пееше на сека Богородица и после дойде тука... - СФВ

- Целата работа от край време, от край време може би не моа да са открие, но тука пристигна отец Козма, руснако... ... Мой голем приятел...

...

Седемнайста година — Русия, революцията изгонва белогвардийците. Он е бил белогвардеец. Може би тука е

дошъл осемнайста-деветнайста... И тогава много добре подържаше манастира — горе я съм спал, имаше стаичики, нарове...

- И какво тоя отец Козма? - ВИ

- Тоя го погват тия комунистите и ленинската партия. Он а бил белогвардеец и намира убежище тука.

...

- А що се казва Мътнишки? Там некаква река ли?

- Река извира. — СФВ

- Извира. Много убава извира. Не, по-отлево. И тогава една пещера и една такова...

- Не, влазаш у църквата и тогава — те това е църквата, а от таа страна, нагоре под Балкана е водата.

- Е — водата — това ти казвам, че на заобикаля манастира. Не извира под него, а над него. Но то не стана нищо. Моа да видиш едни основи там — от Мътнишкию.

Мътнишкия много по-бръже го ликвидираа — що го събория — такива сгради, постройки — там има собствени овци, крави... Яз станах приятел и със Кузмата тука, и с Пахомий... И двамата попове при мен в кръчмата са ми донасали яйца (изкупувал яйца). Я съм приемал в кръчмата яйца — шейсе и осма година...

Павел Димитров Иванчев, р. 1949 г. в с. Бели извор и Спаса Филипова Василева, р. 7.IX.1931 г. в с. Бели извор. 7.VII.2009 г., с. Бели извор, зап. Владислава Иванчева. Архив „Краезнание" — РБ „Христо Ботев" — Враца. Пълният текст се публикува за първи път.

12. Като малък баба ми ме е водила на манастира по Богородица.

- На кой манастир? - КТ

- На „Иван Пусти" на Богородица — 28 август — така се празнуваше некога.

- Какво си спомняш за него? - КТ

- Спомням си, че предния ден земахме черджето, отивахме вечерта, влизахме в манастира - там се извършваше служба, преспивахме. На другия ден се извършваха също ритуали от свещениците и по живо, по здраво се прибирахме.

- Нощувате на манастира? - КТ

- Там нощувахме.

- Навънка? - КТ

- Ами навънка и вътре. Имаше помещение, в което се спеше. Помещение, което сега в момента, когато казвам и разказвам е реставрирано и съществува — до църквата.

- Много хора ли преспиваха там? - КТ

- Ами да ви кажа — и от Власатица, и от Бели извор, и от Кулата, и от Нефела, и от Бистрец — ми населението от района се стичаше масово на Богородица... Музика свиреше...

- Ама коя година е било горе-долу това? - КТ

- Ами некъде към педесе и пета, 1955 — бил съм дете, малко дете и след това докато функционираше манастира се ходеше — после прекъсна по обективни причини и в момента пак ходиме от две-три години.

...

- Нещо знаеш ли за водата на Бистрешкия манастир? Казвала ли ти е баба ти, че е лековита? Мил ли си се за здраве?

- О, да, да! Така беше. Значи горе на Бистрешкия манастир това беше задължително — да минеме, да са поръсиме с вода, да са измиеме с вода...

- Ходил ли си в Постницата? - КТ

- Ами да. Сички сме ходили и сме минували там — имаше една дървена стълбичка...

- И си ходил още като малък? - КТ

- Ами да — на пет-шест годинки, на седем-осем вече...

- И какво казват за Постицата? Тогава разказвали ли са ти нещо? - КТ

- Да, за постницата — за Иван Рилски, че там е бил отшелник. И се е крил в даден момент от времето Иван Рилски. Като легенда — дали е било верно, но така се говореше и така ми го казваа...

- Че се е крил горе? - КТ

- Да. По една дървена стълбичка се минаваше по пътеката и който е грешен, казваха, не може да мине там през една тесна работа, през , през едни камънаци — едни скалички. Ако сте ходили горе и сте минали — има камъни два и който е

грешен, не мож да мине през тия двата, за да влезне в пещерата. То е малка такава ниша, не е кой знае какво голема...

- А ти ходил ли си на Рилския манастир? - КТ

- Ами ходил съм поне 5-6 пъти.

- Имаш ли наякаква представа,(усещане), че този има някаква връзка с Рилския манастир? - КТ

- Ами връзката е, че и там има пещера, в която Иван се е подвизавал в даден момент. Това си е факт...

...

- А тоя (манастир) как се е казвал? Некога, като малък как му викахте? - КТ

- Ами ние си му викаме „Иван Пусти". „Иван Пусти", а не Бистрешки или...

Защото може би често пъти е запустяван, аз така си го обяснявам да ви кажа.

Христо Симеонов Вълчев, р. 1949 г. в с. Бели извор. 18.X.2010 г., гр. Враца, зап. Калина Тодорова. Архив „Краезнание" — РБ „Христо Ботев" — Враца. Публикува се за първи път.

13. Обичаме тоя манастир...

- Кога за пръв път си ходил на манастира, спомняш ли си? - КТ

- Шесе и шеста съм влезнал в казармата — преди казармата, съм бил млад. Тогава си беше манастира функциониращ, там са ходеше. Даже мойта дъщеря там е кръщавана — значи това е — тя се родила седемдесе и четвърта дъщерята и на три годинки ли я водихме? На три годинки там я кръщават в манастира. Зад манастира имаше едни стари сгради — там са готвеше, за спане... Одеше са на тая Богородица на 28-и (август). Секи храна си носи и горе сядаш там... Богородица — там се срещат хора от Враца, Кулата, Нефела и Бели извор — те тия тука... И тоа манастир го викат Бистрешкия манастир — така се знае, така се води — Бистрешки манастир. - ТС

- А знаеш ли защо му викат „Иван Пусти"? - КТ

- Горе имало мелници — две-три, и къщи е имало — като разкопвахме, намерихме чирепи от делви такива... Той е много стар (манастира) — той е от хиляда и шестотната ли, коя година беше... И там е имало живот горе — мелници викат, че е имало, къщи е имало там... ...Той е бил отшелник тоя Иван Пусти и живел там в скалата, в тунелче ли е, то е като... има и изографисано... - ТС

- А той е живел в Постницата? - КТ

- Да, и нещо е останал така ... като отшелник. - ИА

- Иван Пусти? - КТ

- Затова казват „Пусти" че е. - ИА

- А тоя Иван Пусти Иван Рилски ли е? - КТ

- Е Рилски е сигурно. Не съм сигурна, така съм чула, че той е живел като изолиран... Аз не знам много подробности.

- А от коя година си там, в Бистрец? - КТ

- Ами от седемдесе и втора и помна, че първите години — свекърва ми си беше жива, и свекър ми и ходехме точно на 28-и август и там се събираха пак селата — и даже помна, на чешмата, дини секи си носеше, биричка... Събираха се хората. Първите години не знам дали са колили курбан, но след това запачнаха да колят...

...

Обичаме тоя манастир и сме си кръстили там и дъщерята и сега като ходиме винаги запалваме свещичка... И сега си ходиме — събираме си се компания, ако събират пари — даваме за курбан и там си сипваме за здраве, пускаме стотинки на изворчето... - ТС

- А за това изворче знае ли се нещо, че е лековита водата? - КТ

- Еми така сме чуле — че е лековита. - ИА

- Оттам се зима вода доле за пиене, обаче там има и се фръгат стотинки, има един процеп и езеро — ако сте ходили — и там се фръгат за здраве. - ТС

- По едно време от иманяри беше разкопано до безбожие — то беха дупки, то беше страшно...- ИА

- Какво търсят там? - КТ

- Ами търсят — мислят, мислят, че е закопано нещо — я злато, я нещо... Щото съм чула, че е имало и училище там, сечело се нещо — монети... Не знам, това е било много отдавна... Но сега е едно красиво място за отмора да отидеш... - ИА

Тодор Стефанов, р. 1947 г. в гр. Враца, живял и живее в Бистрец, в майчин имот и Иванка Алексиева, р. 1952 г. в с. Лъкатник, от 1972 г. живее в Бистрец. 22.I.2011 г., зап. Калина Тодорова. Архив „Краезнание" — РБ „Христо Ботев" — Враца. Публикува се за първи път.

14. Съкровището на Иван Шишман

Доста хора смятат — аз съм говорил и с монаси от Троянския манастир — отец Лаврентий, той го няма вече отдавна... ...От много, не само оттука, по манастирите като ходехме — е Троянския, къде ли не, „Седемте престола", да не ги изреждам, че Иван Пусти е всъщност този — първо тук е бил този, който Рилския манастир е основал.

- Свети Иван Рилски?

- Да, да, да! Нямам с какво да го докажа, но толко много хора ми го казват...

...

Последно се стигаше (до постинцата) по бръшлян - ама той дебел като ръката ми — може да се качиш, който не го е страх...

...

Гонеха ме доста иманяри, понеже познавам над 300 пещери...

- Някакви легенди за имане имаше ли там?

- Боже, те за това го разбиха манастира. Те започнаха от купола. А па прочутото имане — съкровище на Иван Шшман къде ли не го търсят вече...

Георги Аврамов — Жоро, р. 1941 г. художник, работил като екскурзовод, добре запознат с природните и историческите забележителности във Врачанската планина. 17. III. 2011 г., гр. Враца, зап. Калина Тодорова. Архив „Краезнание" — РБ „Христо Ботев" — Враца. Публикува се за първи път.

15. Разчу се, че е открит златен змей — змей, облепен със златни монети при манастира Иван Касинец при Бистрец — шосето за Бели извор и Монтана. (Организирахме — б.м.) експедиция с Яко (Челебонов — председател на пещерен клуб — б. м.) и Архангел. Има колиба — постница, измазана с кал и изографисана със златни окраски. Използвана прегрешили монаси да се молят за опрощение. Святото място около манастира се посещава ежегодно от околните села около Спасовден и ученици от врачански училища около 24 май.

Спомен на краеведа Васил Милев Харизанов, р. 12.XII. 1926г. в с. Галиче, Врачанско. 9.XII.2010 г., гр. Враца. зап. Недко Дамяновски. Архив „Краезнание" — РБ „Христо Ботев" — Враца. Публикува се за първи път.

16. Я съм са очувала тука на тоа манастир... Тука имах баба — живееше тука отдолу... На Пановци съм я — я съм са очувала тука на тоа манастир. Тука беше страшилище хубаво! Доваждаа чак от долните села тука некога и като надигнат ония кобилици — с яден·е, със сирен·е, с грозде, колаки. За 28 август. Първо гроздето са ядеше. Имаше много сгради тука. През време на социализма беше — имаше си сгради, имаше си хора къде да спът. Кога съм била на 15-16 години. И на манастиро сградата, къде е сега резиденцията, имаше свето нещо народ, работилници. Чуваа крави, овци, телета и сичко живо — секакви животни. И градина зеленчукова. Правеха чорба, ама без да дава некой (животно за курбана) — сичко манастиро си поемаше. Произведено в манастира. И като почнат да идват хора — тука са напълни, стане ужас... Беше много красиво. Помаана го... По време на социализма са поддържаше и след като стана демокрацията тия го разрушия... Ама после го реставрираа, реставрираа го — сичко беше разкопано, вътре беше...

- Как идваха хората некога? - КТ

- С кобилиците и пеша! Ама като наредът — оно колаки, оно грозг·е, оно сирен·е, оно... Трапеза направат от

тука до тука (пред църквата). Тука тия постройки ги немаше. Да, пред църквата беше трапезата. Ей там готвеа — за вечерта си готвеа (преди празника) за хората, за гостите, ама готвеа постно — оризец, картофки, супа — ама сичко живо постно, защото минаваше попо и ги комкаваше. Минаваа на комка кои са постили. Това вечерта. И си държеше църквата — и вечерта, и на сутринта — пак. Беше много красиво, ама го позамаанаа и сега тука от неколко години...

- А спомняш ли си кои попове са били, ти като казваш, че си живяла тук близо? - КТ

- Филорет. Некога Филорет беше. Той беше поп на това те доле на манастиро (на стопанството). Той поддържаше там — Филорет. И имаше един дякон Василий са казваше. Той беше ерген, що казаа, че дяконите са не женат. Косеше, пластеше — работеше сичко — като амалин. Ама беше дякон.

- Кои години е било? - КТ

- Това беше към педесе и шеста — педесе и седма година.

- Са били тия двамата тука? - КТ

- Да, тия двамата беха. Долу, долу беха. Тук (горе на самия манастир) си имаше един дедо Кольо. Дедо Кольо — ама стар. Той стоеше тука денонощно — той си пазеше манастиро. Тук не смееше да мине врабче, дако беше един старец. Ама си беше пазач тука, и доле — от ризиденцията му изнасаа янен̀е. Дедо Кольо не беше поп, беше пазач. Не е имало тука поп постоянно. Доле си беа поповете — на ризиденцията, там си седеа — беше цело стопанство. Отглеждаа сичко живо. Имаа овощна градина. Имаше един поп Козма — такъв, руснак и он са не е женел. Не е на Мъгнишкия — тука. После го преместия на Мъгнишкия. Тука беше на ливадите — поп Козма... ... И тука я съм доваждала с овци, с кози тука — под манастиро. И дойда при дедо Кольо, напия са с вода, поприказваме си с него. Градината после стана овошна градина на Бистрец — садеа череши, садеа секаква друга овошка и вече го замаанаа Манастирското — напуснаа... Они измреа къде старите попове... Направия само убава резиденция на тоя на... Калиник. И той идва събота и неделя, та си почива тука. Обори имаше много — нали ти казвам. Те гледаха много животни, много...

...Тука на откриването (на възстановения манастир през 2008 г.) немаше къде да падне карафица на земята — ако фърлиш карафица, ше падне на човек — толко много народ беше на откриването.

...

...Тук съм са чува я. Тоа род — Пановци, е доле под резиденцията имот имахме...

Линка Лазарова Вълкова, р. 1938 г. в с. Бели извор. 15.VIII.2011 г. Бистрешки манастир, зап. Калина Тодорова. Архив „Краезнание" — РБ „Христо Ботев" — Враца. Публикува се за първи път.

17. На една обща трапеза...

Значи била съм двайсе годишна и още тогава сме започнали да ходим (на манастира) — и млади, и стари. Като пристигнехме там — по една тесна пътечка до горе — изчаквахме да почне службата. Спомням си, че като по-малка майка не ми даваше нищо да хапна, докато не се извърши службата. И тогава вече на една обща трапеза се поставят хлябовете — минава попа, след това — там се готвеше, от самия манастир, курбана беше от тях и една обща трапеза.

Беше много весело — младежите, като свърши службата, слизахме всички долу — сега дето спират автобусите. Там беше една голяма поляна и си спомням младежите от Бистрец, Кулата, Нефела, Бели Извор и почвахме веселба с акордеон. От обяд до вечерта имаше всеобщо веселие — не само млади, а и стари, долу...

Вървели сме пеша — такива превози с автобуси не е имало. Като тръгнехме от тука (Бистрец) по тоя път, горския, чак до горе и после след веселието се връщаме обратно. Аз сега съм на седемдесе — била съм двайсе годишна.

Параскева Николова, р. 1941 г. в с. Бистрец, пенсионерка, била учителка в детската градина в селото. 15.VIII.2011 г., Бистрешки манастир, зап. Калина Тодорова. Архив „Краезнание" — РБ „Христо Ботев" — Враца. Публикува се за първи път.

18. Тия курбани са правеха откък съм била дете. Тука имаше една сграда и поповете тогава си даваха курбани. И вече сега откък са направи (реставрира) манастира, оттогава се възродиха тия курбани сека година, само че го правехме на 28 август, а сега вече по-рано е Богородица (15 авг.). Само че некоги ги правеха поповете. Тука имаше... - те си готвеха, имаха си животни, те си готвеха сичко. И сега готва сека година (прави курбан-чорбата), май само миналата година не съм идвала и кога го откриха манастира... Откък възобновиха манастира, откакто го направиха - вече 4-5 години — чорба, овча чорба — курбан-чорба. Тя не се прави курбан-чорбата кък я праиме ние — ма ние тука не едеме по тоа край такава чорба — курбан-чорба — тя се прави само само с вода — бистра вода, без застройки, без фидета — само месо и вода — това е курбан-чорба по принцип. Но ние хората ни не обичат такава курбан-чорба. И праиме си я със застройка, слагаме си фиде, слага- ме си как си се праи супа.

Елена Филипова, р. 1949 г. в с. Бистрец.15.VIII.2011 г., Бистрешки манастир, зап. Калина Тодорова. Архив „Краезнание" — РБ „Христо Ботев" — Враца. Публикува се за първи път.

19. ...За колко села и колко народ е тука!

Защо е „Иван Пусти"? Защо има една версия такава — че е запустван. Но беше пустиняк тука, ма послем са опраи, реставрира са. Беха го опустошили — беше направо пустош — 90-те години. Преди това тия села Бели извор, Кулата, Нефела, Бистрец — поддържаше са от възрастните традиция тука, спазваше са.

Ма аз съм идвала с мама некоги... Беше — готвеха некоги месо със зеле, картофи, курбан. Имаше и за спане — те тука те. Сичко се съсипа вече, ама те сега реставрираа. Това е придобивка те — за колко села и колко народ е тука!

Тошка Петрова, р. 1953 г. в с. Бели извор, Мария Ангелова, р. 1948 г. в с. Бистрец.15.VIII.2011 г., Бистрешки манастир, зап. Калина Тодорова. Архив „Краезнание" — РБ „Христо Ботев" — Враца. Публикува се за първи път.

20. Хората още верваа, верваа!

Ние сме от малки тука, тука сме живели. През целия живот, да ви кажа, се съм бил тука — повече нали и с животни, със сичко — се съм бил тука. Тука беше много хубаво преди. След това са запусти... Стана тука — не може да се легне... И стана таа демокрация — веднага зема съвето, кметството сичко — почна са реставрира — тука наши момчета от селото дадоха тука, пътя почнаха — нали земен път — почнаа, направиха сичко тука къде си е мота-мо и почнаа да са събират. Ние ги превехме некога (курбаните) на 28-и август, сега е обичай да са праи на таа дата (15-и август) — така е, владиката са разпоредил — инак на 28-и. Музиките му, свирните му — доле са правеше, доле са свиреше — там са изкарваха яденета, пиенета и сергии — сичко доле... Музики духови доле свират. Тука само курбан-чорба са правеше и са служи тука поповете. Доле — сичко: хорото доле са развива и много народ...

Имаше много дръти хора. Я куто съм бил по-малък така те — спомням си: старци, бабички — едвам дойдат тук те. Носат хлебове, носат сичко — кокошки, грозде, сичко за манастира. Тук те беше поляна и като сложат отпреде, целата поляна са затрупа с хлебове, кой какво а донел.

... В пещерата, в пещерата — там са хванали сега водата за тука... сега отива... Сега има си отделно изворче: отиваш си, миеш си очите, ръцете си там миеш — за здраве... Ние ходихме и сега там — измиеш си ръцете, очите и фрълиш там стотинки, там са фръгат за здраве...

... И какво да ви кажеме: сега те са праи по-хубаво, но некога, старите хора.... Сега идват младежи, некога — старите хора — едвам дойде, донесе от Кулата, от Бели извор, от Бистрец, от Нефела...

Некога си приличаше истински как беше, сега е малко по-изкуствено... По-изкуствено е, а некога си беше истински! Хората още верваа, верваа! Сега младежта не верва в нищо! Но сега като гледам — малко има стари хора... А бабичката идва тука и са моли — да й помогне Господ, да й помогне... Много народ са събираше, много... Тука не можеше да се разминеш от народ. И сега идват, ама сега идват като

погледнеш — повечето млади хора, нема старите хора... Защо казвам, че си беше некога истински и ние сме били тогава на десетина години да сме били. А ние дойдеме вечерта — нали аз съм свирил с акордеон тука... (Плаче.)

Петър Борисов, р. 1949 г. в с.Бистрец и Светла Христова, р.1951 г. в с. Бистрец. През цялото време информаторът е превъзбуден от спомените, а в края на разказа от умиление започва да плаче. „Нема, нема, но му е мило за тука" — коментира седящата до него Светла Христова. 15.VIII.2011г. Бистрешки манастир, зап. Калина Тодорова. Архив „Краезнание" — РБ „Христо Ботев" — Враца. Публикува се за първи път.

21. Момите и ергените се кръстосваха...

Аз от дете идвам тука. И съм идвала докато го развалиха... Дарих овца миналата година.

- Защо я дари тази овца? - КТ

- За здраве на семейството, за децата ми и за всички — за цялата Кулата, и за целия окръг и за здраве на българския народ. Моя си е, лично моя си е овцата.

- Ти от дете си идвала тук и си спомняш? - КТ

- О, тук беше почерняло от народ. И се пречестваха хората. Хората постеха четиринайсе дена и тука си се отслужваше службата — каквото требва там по църковните канони и идваше Кулата, Бистрец, Бели извор, от Краводер идваха тука... И после доле на поляната ставаше веселбата — музиката свиреше... Тук се запознаваха момите и ергените и се кръстосваха от едно село в другото... Така беше: бистрешките ергени харесваха куленск`и моми, кленск`и ергени харесваха бистрешки моми... Ние с Кулата, Бистрец и Нефела сме си като едно задружно семейство.

- За втора година даряваш овца. Как реши или просто...? - КТ

- Абе яз отдавна си мислех да си давам така поне една. Добре, ама миналата година сина ми са случи в рейса дето са блъсна в спирката на надлеза там на „Дъбника" и си дойде и вика: „Майко, давай една овца курбан!" Абе викам: „Я отдавна са кана, ама сега щом са случи на тебе..."

— та беше паднал в рейса вътре, ма те малко беха травмите му, не беше с много травми...

- Ти вярваш ли, че св. Иван тука ще му помогне? - КТ

- Аз си вярвам. Християнка съм и вярвам за всички светии: и за свети Йоан, и за света Богородица...

- А ти знаеш ли легендата, че тука е бил свети Иван Рилски? Чула ли сия тая легенда? - КТ

- Чула съм я, но точно подробности не помна...

Милка Петкова Александрова, р. 1938 г. в с. Кулата (сега квартал на Враца). 15.VIII.2011 г., Бистрешки манастир, зап. Калина Тодорова. Архив „Краезнание" — РБ „Христо Ботев" — Враца. Публикува се за първи път.

22. На тоя ден се носи колак...

Как сега носех торбата, така я носа винаги... Като малък — я бех второ отделение — трето отделение. Ама не само тук на тоа манастир, а съм ходил и на Клисурския манастир и там — на Черепишкия манастир. Пеши съм ходил.

- И тука как носеше колака? - КТ

- Торба една или пък като дисаги — обърна ги така...

- На тоя ден се носи колак, ядене нещо, грозде, диня — на Богородица това се... и пиле. Сичко това се слага в една торба и кой е по-млад — носи. - АМ

- Другите казват, че са се променили нещата?! - КТ

- Променили са се, но който си спазва традицията — прави го. Е как дойде сега Милка с колак и с друго... Ше мине попа после, ше прекади. Ние отивахме предния ден винаги...

- А, някога е било така? - КТ

- Да. Тук имаше стаи. Покрай тоа манастир имаше стаи — преспивахме и сутринта рано ставаме. Закуска си праиме, влизаме у черквата...

Симеон Димитров, р. 1933 г. в с. Бели извор и Анка Микова, р. 1942 г. в Горно Церовене, Монтанско, живее в Бели извор от 1959 г. 15.VIII.2011 г., Бистрешки манастир, зап. К. Тодорова. Архив „Краезнание" — РБ „Христо Ботев" — Враца. Публикува се за първи път.

23. Това си беше едно стопанство...

За манастира какво да ви кажа?! Аз от дете... ... там сме се отглеждали — имахме лозя от северната страна на дола — Манастирски дол. Имаше лозя, които се ликвидираха, когато започнаха да гърмят варовика за Бели извор...

...

Резиденцията на Владиката едно време беше стопанство и имаше един свещеник — белогвардеец, руснак — отец Козма. Единствен беше. Но там имаше много работници. Имаше голяма овощна градина — ябълкова, имаше голяма овощна градина сливи, казан имаше там, вършачка, трактор. Идваха хора — мъже от Бистрец, от Бели извор — работеха там — идваха сутрин и вечер си отиват. После стана резиденция на владиката — това си беше едно стопанство. И ние се въртяхме там дечорлига и това продължи доста време — да не говорим, че и по бомбардировките там много врачани са евакуирани по лозята.

...

- Вие в Постницата ходили ли сте? - КТ

- Да, имаше едни дървени стълби — това беше подвиг. Там имаше много змии. Но с по-големи от нас — е на тази Джована брат й... Постницата беше приключение голямо!

- Вие по какъв път ходехте до Постницата? - КТ

- През едни сипеи така — към Враца се тръгваше, там имаше остатъци от основи — после разбрахме, че там е имало книговезница, не знам какво си..., занаяти некакви... Следи имаше... Магерницата работеше — този белогвардеец, как се справяше тоя човек?! Спомням си, че когато започна да се прави водопровода — първият водопровод, тая манастирска къща, това стопанство още го имаше — това е 1969 г.

...

- Че там е живял свети Иван Рилски чули ли сте? - КТ

- Тогава — да. Да, че преди да иде на Рилския манастир, там живял и именно в Постницата бил. Ама това не можахме — ровихме се доста и по научната литература — спорен е тоя въпрос.

- Вие сте чули да го разказват? - КТ

- От бабите, от бабите — да. Там на Богородица по стар стил много народ се събираше. Тя Валя се съмнява. Там не можеше да се разминеш — пътя беше земен път. Отлявата страна поточе вървеше — пиеше се вода от него. Имаше вода в тази пещерата, каптаж още тогава си имаше, цялото поточе беше обрасло в здравец, целия път миришеше на здравец. Вода! А пък в дола такава вода течеше, че бучеше — не можеше да се спи там. Ние малки, малки бяхме и ни беше страх — той (долът) беше обрасъл...

...

Ние на фона на пещерата сме се снимали. Там имаше един голям зид.

- В пещерата? - КТ

- Не, преди пещерата. Просто се вървеше по един проход между зида и рекичката — поточе, което там минаваше. Ама защо пресъхна?

....

Едно време, когато беше черен пътя край това поточе със здравеца, търговци изкарваха с коли — там се продаваха бостани на Богородица... Сега вече с коли, тогава — с волски коли... Много хора идваха на Богородица, на 28-и — от Бели извор, от Кулата, от Нефела, Власатица — има едно село по-нататък, а от Бистрец да не говорим...

Обаче курбана се правеше долу — под манастирската къща към Враца имаше оброк — един камък и там по няколко казана се вареше...

...

- При Постицата имаше ли някакви стенописи? - КТ

- Имаше. Както и долу в пещерата. Имаше. Имаше едно заслонче така малко сушина — гледаше към Враца и там имаше остатъци... Между 60-70-та година седеха със сигурност...

Димитър Ангелов Диков, р. 1942 г. в гр. Враца, живее в София. 30.VIII. 2011 г., гр. Враца, зап. Калина Тодорова. Архив „Краезнание" — РБ „Христо Ботев" — Враца. Публикува се за първи път.

24. Тук некоги вървеше вода...

И имаше... три камбани беа, сега е един... Отдоле беа стаичките там...

- Три камбани ли имаше някога? - КТ

- Три камбани — клепало и две камбани — тая е мъничка. А едното — клепало... Пак като камбано, само че нали камбано бие нали на празник, по-на тържество такова, а клепалото — вечер бие, бие сутрин пак...

- Каква е разликата от сегашния и некогашния курбан?- КТ

- Ами как да ти кажа — голема е разликата. Некога по-стари хора, по-така беше...

...

Там е живял свети Иван Пусти! Една пещера и пред пещерата заградено те така с пръчки и ние отидохме и видехме и кога да се върнеме — Гаврил те толчев те и като ревнааме... Некъде стъпала, дървени направил свети Иван, некъде по камико... Дупка така — дупка у камико — е как е пещерата, само че по-мъничко. И там е живял...

...

Некоги ни доведат тука, ма постиме — две седмици постиме за Богородица, ма Богородица беше на 28-и. И като ни доведат тука: на вратата — народ, едва влезнеме вътре да ни причестват и тогава слезнем доле дек съм се я родила — мама, етървите, там сека намесила колак и така те — пиле... Това ми е останало от мама: колак и пиле. И баба ми Митра — една дъска, апа они — седем душ бракя, седем снахи и коя по три-четири деца, коя по две — колко народ е! Мое ли си представиш — на една дъска ядът, пият, веселат са до вечерта — Богородица.

...Креят са, викат — нема да са карат. Сега не е така — сега секи ти завижда. Така некоги беше Богородица.

Некоги у пещерата беше пълно с вода — по камънѐте така, по камънѐте така — да идем до кладенеца, да си налеем вода. Е, добре че е дебела земята, че ако са сберем на една страна шантавите, ше извърнем учените! Добре, че сме мешани!

Абе тук некоги врувеше вода — рипаше от бигоро вода — чаа нанадол, та си поливаа градините. Нали ти казвам — баба ми Митра си садеше градина и поливаше от тука.

- Защо мислиш, че нема вода? - КТ

- Суша настана. Не знам.

- Не е от сушата. И некога е имало суша. - КИК

- И по-голема суша имаше — какви големи жеги имаше некоги... Като идеме да жънеме и погледнеш така — ей некъде, оно трепери, дече огин е накладен. Сега нема така.

....

- Кои местности, как се казват? - КТ

- Гърлото. Таа Гърлото тато одеше с козите тука... - ВДК

- Тука таа пътека води за Озирово и за Четирите кофи. Четирите кофи — камъка, къде са събира вода — кофите са една над друга — от едната прелива в другите. Това са четири дупки, дълбани в камък и са пълнат с вода и от едната прелива водата у другата, у другата и тека... От дъжда са пълнат с вода...

- Човек ли го е направил? - КТ

- Не, това си е така...

- Четирите кофи — местност? - КТ

- Значи това го има действително — четири длапки в камъка — самата местност там се казва така — *Четирите кофи*. Това е над Бели извор. По-натам имаше едно друго — Бръшлян, казваше са *Бръшлян*.

Венетка Димитрова Кирова, р. 13.V.1928 г., в с. Бистрец и Костадин Иванов Киров, р. 1954 г. в с. Бистрец (сега квартал на Враца) (майка и син). 15.VIII.2011 г., Бистрешки манастир, зап. Калина Тодорова. Архив „Краезнание" — РБ „Христо Ботев" — Враца. Публикува се за първи път.

25. Иманярите казват, че това тука е „Иван Рилски", а не е „Иван Пусти". А „Иван Пусти" е от другата страна на Балкана, откъм Горно Озирово. И там имало „Иван Пусти", имало е „Възнесение Господно" ли е, така ми казват иманярите — имало е в скалите пак още един (манастир), къде Мъгница има още един и долу, където е резиденцията. Този е „Иван Рилски", а от другата страна е „Иван Пусти".

- Защо единият се казва „Иван Рилски", а другият - „Иван Пусти"? - КТ

- Защото тука (в Бистрешкия манастир — б.м.) е живял Иван Рилски — баш този, където е светец — свети Иван Рилски. А от другата страна — случайно съвпадение на името — е живял някакъв отшелник в тоа манастир — пак Иван. И заради него е „Иван Пусти" — стои само като основи на зид... От другата страна, откъм Озирово — там ако сте минавали, скалите са пак така, ама са по-полегати и стена и отдолу има извори и се предполага тия основи не са на кошари...

...

Емил Йорданов Филипов, р. 12.ỳ.1942 г. в Горно Озирово, пенсионер, бивш учител и кмет на селото. Прави поселищно проучване, посветено на него. 18.Хỳ. 2011 г., гр. Враца, зап. Калина Тодорова. Архив „Краезнание" — РБ „Христо Ботев" — Враца. Публикува се за първи път.

26. Свети Иван да бди над тебе...

Тоя манастир си го знам от малка.

- И кога те харизаха? - КТ

- Преди година и половина. Значи миналата година. Тогава беше.

- И как те харизаха? - КТ

- Значи близките ти един вид те даряват на този манастир за здраве. В смисъл свети Иван да бди над тебе като закрилник. Това се прави специално за здраве харизването. За успех, за здраве, за добро — по-добър живот, по-добро бъдеще... Трябва твоите близки да те заведат и каквото обичаш — да занесеш на манастира, един вид да дариш нещо от себе си и на отчето да дариш...

- И така те дариха за здраве? - КТ

- Да, дариха ме и много добре се чувствам, така много добре ми влияе манастира...

- Оттогава? - КТ

- Да, оттогава.

- И какво друго си чула за него? - КТ

- Че така нареченият Иван Рилски е бил първо тук, в този манастир — не знам колко време. И е отишъл в Рила — тогава вече, след това е създаден „Иван Рилски".

- Кой ти разказва за това? - КТ

- Този, отчето (дядо Антоний — б.м.). Той ми е разказвал тия сичките неща, щото аз съм се интересувала и питала.

- Преди да иде в Рила тука е бил (св. Иван Рилски)? - КТ

- Да, тука в скалите, тука е живял, тука е бил и тука е основал манастира и като е отишъл в Рила там оня манастир съответно се казва „Иван Рилски".

Петя Петкова, р. 1974 г. в гр. Враца. 19.X.2010 г., Бистрешки манастир, зап. Калина Тодорова. Архив „Краезнание" — РБ „Христо Ботев" — Враца. Публикува се за първи път.

27. Дори, когато беше много запустел, пак си ходеха хора!

Това, което некога навремето го казваха е, че е светилище. Било е тракийско светилище — намерено е, доколкото знам, тракийски конник в него, плочка на тракийски конник е намерена в него. Самата ниша е била некога навремето тракийско светилище. Те нали са ги чупели навремето — това са били оброчни плочки — тракийски конник, като тръгнат, са го чупели. И като тракийско светилище след това продължава във времето и легендата казва, че Иван Рилски, свети Иван Рилски си направил постница отгоре преди да замине за Рилския манастир. Поне така ми е казано за тая постница. Пред самата ниша имаше навремето стена с врата — с дървена врата. Това ти говора още навремето, когато живееше един грък — те го убиха после... Това е 77-78-а година.

Монаха, който живееше там — той ми е разказвал, че е грък и е избегал от там след Втората световна война, защото по време на Втората световна война е бил в некакъв полу-пиратски кораб и е работил като моряк. Маскиран като търговски, имал едно оръдие и са ограбвали тия по-такова... И той живееше там — имаше там една афера... Точно по това време изчезна тоя старец, после се чу, че некакви иманяри са го притрепали.

Тогава те откриха отгоре над скалите една пропаст — *Иманярската пропаст* — тя около 20 метра дълбока. И до ден днешен се носят легенди, че това е била много дълбока пропаст, че не се виждала — до нея да минеш — не се вижда...

Над скалите в дерето. Имане е имало. А иначе по принцип стареца като ми разказваше — в църквата на „Иван Пусти" точно пред трона, където е — значи всъщност трона му казват, това, креслото, което са седи, имаше един камък, който се дигаше и долу имаше една стая. Имаше една полу-затрупана, полу-срината като мазе, като избичка и си личеха така... Той казваше, че навремето е имало проходи, които са отивали и към Калето, и към водопада, които са служели за бягство и за връзка. Но те бяха тогава, когато на нас са ни ги показвали, бяха затрупани...

...Там (в Мътнишкия манастир) навремето е имало, доколкото са ми разказвали, белогвардейци. Белогвардейци, които след революцията в Русия се пренасят в България и всъщност — в „Св. Никола", в Мътнишкия манастир, който е, са били белогвардейци. Те са много близки свързани, така свързани... Двата манастира са винаги били близки. Някога на Богородица те са идвали горе през *Белянската пътека*, през *Змеева дупка*, горе старата пътека, която върви горе под *Кърни връх* и която минава *Хайдушката падина* и слиза през *Калето* някога навремето са идвали чак от Лютаджик, от Озирово на празника на манастира.

И другото, което си го спомням е, че и приятелчета имам, които са обречени на курбан (харизани на манастира — б.м.) — от Бистрец хора, нали са води Бистрешки манастир — ако стане нещо с детето (болняво е — б.м.) — дават курбан и сека година си ходат да си парват курбана на празника на манастира. Дори, когато беше много запустел, пак си ходеха хора!

...Иманярските легенди са, какво да ти кажа, — те говорат, че от там има тунели, които отиват до Искъра чак — от „Иван Пусти", че отиват до Искъра, че не знам какво си, че не знам що си... Малко по-нагоре се намира така наречената *Ветърна мелница, Гроба на Емин ага* — това, което го търсят оттатъка има един връх *Калето* — значи между *Остра могила* и *Кърни връх* средния връх се казва Калето. И понеже там навремето е минавал доста оживен път през *Чемериката*, през поляната под *Змеева дупка* и *Барките Белян* — отдругата страна има едно градище, в което бяха открили навремето тръби, оловни тръби за

водопровод — това е точно тоя път, който върви от Враца горе за отдругата страна — за Лютаджик и продължава за Горна Бела речка и през това Червена локва ли се казваше — към Петрохан — Червена локва и се качва на Петрохан. Те тука го свързват с Вълчан войвода. В момента, доколкото знам, копаят отгоре на *Биволарски връх* под Змейова дупка — *Самоградното кале*. Там са кубици земя изхвърлени.

...Другото място, за което говорим и там наистина има град — тракийско селище — това е *Мазна стена*. Балкана — пътя за Вършец, срещу Стублата.

...И там — незнам дали си се загледала, връщайки се от Монтана в Балкана, е прословутата *Риба*. Погледни някой път като се връщаш от Монтана и се качиш между Стубел и Краводер отгоре на равното и видиш Балкана — значи *Котля*, както е — от другата страна на скалите — Озирово — това е устата на рибата, след това е главата, горе върха единия, е *Остри връх*, е перката, *Викалото* вече е опашната перка. На 50 километра се вижда от тоя край на Балкана, значи от много далеко се вижда и явно това го имат като ориентир и затова са го казали — *Рибата, Рибата...*

А иначе иманярските легенди казват така: качвайки се през *Самоградното кале*, минавайки покрай гроба на *Ермин ага*, отиваш на *Ветерната мелница*, където нямало вода, нямало жито, но там са карало да се мели и от там вече слизаш надолу към извора и отиваш нататека...

- Имало ли е някакъв стар монашески път, който да е минавал от Иван Пусти през планината за София? - КТ

- Значи пътеката. Това си е старата пътека, която върви над *Хайдушката*, отгоре под *Кърни връх*, излиза на *Чемериката*, от там тръгва по дерето и отива към *Беляр*, от *Беляр* слиза между *Горно Озирово и Лютаджик*, там си слизаш по дерето...Или от манастира наляво тръгваш към *Калето* и се качваш към *Биволарски връх* и отиваш нагоре по дерето към *Превала*, значи към *Коси връх*, завиваш и тръгваш надолу между *Голямата и Малката пещ*...

Пламен Йотов Петков, р. 1956 г., председател на спелеоклуб „Стрешеро". 7.VII. 2011 г., гр. Враца, зап. Калина Тодорова. Архив „Краезнание" — РБ „Христо Ботев" — Враца. Публикува се за първи път.

28. Когато татко служеше, отивахме с него...

Празникът на манастира „Св. Иван Пусти (Пустинник)" включително и през 1968 г. се празнуваше на 28-и август, а от 1969 г. по новия календар се празнува на 15 август. Манастирът е посветен — негови храмови светии са не само св. Иван Рилски Чудотворец, но и св. Йоан Богослов — любимият и най-младият ученик на Исус Христос...

...(Моят) нашият (информаторката има брат и сестра - б. м) баща отец Петър Николов Лозанов най-често служеше св. литургия на този най-велик празник на Божията майка — Успение Богородично — Заспиване. За този ден много благочестиви баби и по-рядко някой мъж се готвеха за св. Причастие с надлежен пост и молитва, въпреки че вярващите в Бога хора бяха наричани прости и неуки, и че религията е опиум за народа (информаторката има спомени от 60-70-те год. на XX в.) Много хора си „откупуваха" децата на този ден, защото ги обричали, (давали) на св. Богородица да ги пази (особено при тежки болести) и носеха живи петли и ярки. Ако е момиче — ярка, а за момчета — петли. И винаги тези обречени деца на светата Дева са се изцерявали. Носехме цветя, храна и разбира се питки (погачи) и изпечени пилета, когато празникът се падаше в блажен ден. Ако се случваше в сряда и петък — празнуваше се с риба. Правеше се курбан и се раздаваше на народа.

Когато татко служеше, отивахме с него предния ден, за да почистим църквата, да поставим покривки, за да посрещнем подобаващо големия празник. На службата пеехме аз, сестра ми и майка ми Драгана. Две седмици се пости за този ден и това е най-малкият пост, тъй като има плодове и зеленчуци в изобилие...

...Имаше една жена от с. Згориград с голяма вяра в Бога. Но тя нямаше деца. Срещу празника метяла църквата и без да иска бутнала свещника и за нейно изумление свещникът се изправил сам. През нощта срещу празника тя сънувала св. Иван Рилски да води едно хубаво русо момченце и й казал, че това е нейното дете. Тя роди син — рус, бял и го кръсти Иван.

След светата литургия и пирчастяването на подготвилите се вярващи с пост отвън на поляната се правеше водосвет и се поръсваха със света вода множеството народ. Около църквата се нареждаха на плочите (които бяха на известна височина) погачите и храната, носена от хората и свещеникът прочиташе молитва за благословение на хората, за здраве и успех. След това започнахме да се храним всеки с фамилията си и след обяд, по-късно, си тръгвахме от манастира весели и разбира се с благословията на Божията майка и на св. Иван Рилски и на св. Иван Богослов по домовете си.

През есента на 1991 г. с майка ми Драгана презвитера, когато баща ми отец Петър беше болен (защото той почина на 6 май 1992 г. Гергьовден) ходихме самички двете, за да вземем вода от извора (аязмото) в пещерата, манастирът беше разбит и изтърбушен от иманяри. Картината стенопис „Страшният съд", която беше от вътрешната страна на църквата над вратата на задния вход беше унищожена (зееше огромна дупка). Имаше изкопана дупка и по средата на църквата. Майка ми заплака като видя тая страшна картина. С голяма мъка и свити сърца се прибрахме у дома.

Илонка Петрова Николова, р. 16. VIII. 1949 г. в гр. Троян. Дъщеря на отец Петър и съпруга на отец Ириней. Илонка има сестра и брат Иван, който по пророчески сън бащата кръстил на св. Иван Рилски. Собственоръчно написаните спомени (с дата 12. VI. 2013 г.) са част от ръкописната колекция на отдел „Краезнание" — РБ „Христо Ботев" — Враца. Публикува се за първи път.

29. ...Ние сме „пусти", че сме го изоставили...

Ами... 1975 г. постъпих тук на работа. Не познавах града, малко хора познавах... И станах секретар на дядо Калиник — Негово Високопреосвещенство. И известно време се налагаше и аз да завеждам манастира покрай секретарската длъжност. Та може би година и половина-две постоянно — някой път и повечко — съм прекарвал отпуската си и така се опознах с манастирчето, станало ми скъпо така на сърцето. Беше доста разнебитено. Но и тогава

идваха хора, които по всичко личеше, че бяха иманяри и се опитваха така — ходят по пещерата, така насам-натам... По мое време не съм допускал такова нещо. Но допускам, че и други биха казали това, защото постоянно се ровеше там по пещерата, около църквата...

- Защо?

- Иманяри идват, ... иманяри...

- Какво търсят?

- Кой ги знае какво е? Жълтици ли търсят, що ли? Може под някакво предание, под някакви приказки, но слава Богу аз не съм допускал такова нещо по това време. И постарах се с мои приятели — художник в София и неговата съпруга, още не съм го виждал как е възстановен сега, но както беше — сградите така, последната направихме игуменарница, така с цветя — хубаво изографисани. Почнахме да правим по малко така с приятели. Това беше 80-а година някъде. Така направихме, камбана сложихме, но след това вече, така се стекоха обстоятелствата — аз и на друго място бях на работа... Дядо Калиник назначаваше съответно сериозни хора, за да могат да се грижат, но така стана, че... може би средствата не стигнаха, какво що... А и не е лесно там да се седи...

...

...Отдалечено, така че трудно се охранява. Така че не трябва да виним нито Митрополията, нито пък който и да бил там...

...И така след мене лека-полек, по тия съображения, външни... ... се позанемари...

- А защо се казва „Св. Иван Пусти" този манастир? - КТ

- Той не е „Пусти" — той е „Св. Иван Рилски", но наричат го „Пусти" заради това, че самото място запустяло. А то наша вината — ние сме „пусти", че сме го изоставили, разбирате ли, не св. Иван! Така го разбирам аз. Просто не е имало възможност да се поддържа и полека лека така — там знаете какви скали има, пещери...

Отец Ириней Джуров, р. 14. VIII. 1932 г. в гр. Перник. От 1975 г. живее в Кулата. Враца, кв. Кулата, 18.VI.2013 г., зап. Калина Тодорова. Архив „Краезнание" — РБ „Христо Ботев" — Враца. Публикува се за първи път.

30. На Богородица сме били винаги на манастира…

- Кажи ми за Богородица тогава! - КТ

- Да ти разкажа какво се сета — това е било много отдавна... Там беше хубаво — как да ти кажа, сградите така беа, стаи имаше за хората, които доваждаха от далече, та преспиваха там. Ние сме си одили сутрин, що ни е близо. Ма имаше — от далече идваха хора — винаги, стаите винаги са били пълни с хора. И дори на полянката така едни си постилаха, спеха там и те това си спомням. Пеши сме ходили като деца...

...

И после вече, откак са ожених, дойдох тука в Кулата, тук си ходехме много жени — така се събереме, постиме си и ходехме на черква. Имаше и по-стари жени от назе. Заедно ходехме и се излизахме пеши.

...

Идваха от много далече хора. Не само ние тука околните, а идваха и от много далече и беше много хубаво. Там се изкарваше с кола бостан. Кола некогашни, те такива работи — за ядене... Дечорлия тичат... Чест въздух! Кой постил — са пречести.

- А тая вода там? - КТ

- Водата беше много хубава. И от нея сме си наливали, та сме си донасали.

- Те казват, че е лековита?! — КТ

- Да. Така съм го чула. Как ти си го чула, така и я съм го чула... ... И така... Сега ти разказвам за след като съм са оженила — от 57-ма година насам...

- Как го наричахте вие този манастир?

- „Св. Иван Пусти". От дете си го знам така, но не съм се интересувала да питам защо го наричат „Св. Иван Пусти". Само така родителите ни кога са ни говорили, са говорили защо „Св. Иван Пусти", че няма постоянно хора да живеят. Ама кък е и що е?!

...Над изворчето (в Голямата пещера — КТ) имаше една дупка. И в таа дупка са проврат: кой е грешен — не може да влезне там, не може са провре.

- Къде се намира това?

У пещерата. От водата беше по-нагоре — в скалата така... И имаше една дупка и там са... Я не съм са провирала... Провираа са много хора там. И кой не може са провре, речът: „Ти си грешен, зат·ва не моа са провреш!"

Ценка Маринова Ценова, р. 11.IX.1937 г. в Бели извор, от 1956 г. живее в Кулата. Враца, кв. Кулата, 18.VI.2013 г., зап. Калина Тодорова. Архив „Краезнание" — РБ „Христо Ботев" — Враца. Публикува се за първи път.

31. Аз съм чул, че имало, нали, монах Иван и който са му казвали Иван Пусти, защото манастира е бил изоставен, нали пустинен и оттам „Иван Пусти" — на негово име са кръстили самия манастир „Иван Пусти".

...

Да. Така съм чул. Иван, който бил там даста дълго време, живял там...

Любомор Георгиев Ангелов, р. 1960 г. в Кулата. Враца, кв. Кулата, 18.VI.2013 г., зап. Калина Тодорова. Информаторът уточнява, че този монах Иван си е друг монах, а не Иван Рилски — просто съвпадение на имената. Това чул първо от Иван, син на отец Петър, с когото често ходели на манастира. Ппреданието за името на манастира е популярно в Кулата. Архив „Краезнание" — РБ „Христо Ботев" — Враца. Публикува се за първи път.

32. За тоя ден винаги ще си ушиеш нещо нова дреха, че ще идеш на манастира...

Ходехме с майка ми там... Ше отидем преди Богородица — на 14-и вечерта. Там като отидеме, си земеме едно одеало и си постелем в черквата. И там лежехме. Беше много хубаво. Пред манастира имаше едно корито с вода къде течеше. Това корито, като идехме там, се ще фърлиме стотинки и пиехме водата... От там си пиехме водата и се пеши сме ходили...

- А защо хвърляте тия стотинки? - КТ

- За здраве. За тоя ден винаги ще си ушиеш нещо нова дреха, че ще идеш на манастира. И там от четирите села — тоа манастир е на Кулата, Бели извор, на Бисрец и от Нефела идваха хора. Обаче по-малко, отколкото ние тука. И действително — и сега си ходат. Има един човек, къде тук от село, сека година праи курбан-чорба там. Купи си овца и сека година праи курбан-чорба и ходат тука, та готват горе.

- Кой е този човек?

- Славейко Спиридонов. Много държи на таа работа. И сека година...

...

...Просто вярващи хора имаше некога много. Пеши сме ходили: натам — тичаш, там като идеме — едва са наиграеме. Ше гледаш, кога ще дойде каруца с бостан, да идеш да си купиш...

И си викахме — като наближи датата 14-ти, вече на 15-ти и викаме: „ Ше одиме на „Иван Пусти"...

...

...Даже и музиката идеше там от Бистрец и свиреше... Бе хубаво си беше некога! А сега ходат младите — моят син и снаха ми, и внучка ми ходат сека година на Богородица.

Иванка Ангерова Павлова, р. 1936 г. в Кулата. Враца, кв. Кулата, 18.VI.2013г., зап. Калина Тодорова. Архив „Краезнание" — РБ „Христо Ботев" — Враца. Публикува се за първи път.

33. И занесем там на черквата...

Мен ме водеше тетка ми, на майка сестра. И ма водеше на тоа манастир — имаха лозе там под Бистрец и идем, та наберем грозде, други плодове и занесем там на черквата — да се кади това нещо и постно... И като влезнеш в черквата — грозде само най-напреде требва да хапнеме и вино кой си носи, другото после... И обезателно се месеше колак и кокошка отгор са сложи...

Хубава е местноста там в скалите, самите скали и водата...

Христина Николова Иванова, р. 1940 г. в Кулата. Враца, кв. Кулата, 18.VI.2013 г., зап. Калина Тодорова. Архив „Краезнание" — РБ „Христо Ботев" — Враца. Публикува се за първи път.

34. Това беше светиня!

И като деца ни караха да постим. На 14-и август са запоства — на 28-и и т.ва... Бели извор, Краводер, Нефела, Кулата, Бистрец — Това беше светиня! Светиня беше! От най-малкото до най-големото — тук са изнизваше цялата Кула. Редко оставаше некоя жена с малко дете или некой възрастен да не може да излезне. Тогава, както каза тя, пеша се излизаше. По земен път, натоварени с торбите с колаците, у кошниците — кокошката и плодовете. Христина както каза — каквото е дала земята, сичко се носи — любеници, грозде, чушки, домати... Сичко. И като наредеха колаците — от тук сега къде е заградено, даже още Славчо къде прави сега курбана — от там чак до другата къща, защото старата къща, където... — килия ли се водеше, беше продълговата — сега по-хубави къщи са направили, с тераски... Ама тогава така. И там вареха чорба — по няколко казана. И си носеха панички... (На църквата — КТ) и оттука имаше врата — и от двете страни — по двама попове пречистяваха хората. Толкова много са постеше и са спазваше тоя празник!

Милка Петкова Александрова, р. 1938 г. в Кулата. Враца, кв. Кулата, 18.VI.2013 г., зап. Калина Тодорова. Архив „Краезнание" — РБ „Христо Ботев" — Враца. Публикува се за първи път.

35. За рожбици...

Иванке, а ти помниш ли кога са ожени Георги Ванков и Ненка — имаше една от Брестовците — много красиво момиче? Ние бехме дечорлига. По едно и също време се ожениха — Георги Ванков, а тая е женена не знам у кои хора, ама е тука до стринка Еленка Цецината — тука, у комшийски двор е женена таа от Бистрец, от Брестовците... Тя беше много хубаво момиче едно... - МПА

- Спомням си... от Брестовците. - ИАП

- Така — и какво с това момиче? - КТ

- Не знам какво беше станало: като се ожениха и беха застанали на олтара и им беха сложили по една сребърна пара на челото. Боледуваха ли от нещо, какво ли? Докато

тра`я целата черква тия двете невести млади, невести — току що се беха оженили...

- Повече за деца ги водат. Баба Дана — и она така. Требва специално четене попа да й направи. Даже вечерта идат. - ХНИ

- Това на 28-и, така ли? - КТ

- Предната вечер. - ХНИ

- За деца ходат? - КТ

- Преди да се празника сутринта открие, вечерта требва да пренощуват там — попа чете един път, сутринта — още един път и чък после на това требва да се пречести сама. Нещо там я вкарва — да се пречести. - ХНИ

- Това на манастира. Така ли? - КТ

- Да. - ХНИ

- За какво се прави това? - КТ

- За дечорлия. За рожби. - ХНИ

- Значи затова се прави... - КТ

- Затова — за рожбици! - ХНИ

Милка Петкова Александрова, р. 1938 г. в Кулата, Христина Николова Иванова, р. 1940 г. в Кулата, Иванка Ангерова Павлова, р. 1936 г. в Кулата. Враца, кв. Кулата, 18.VI.2013 г., зап. Калина Тодорова. Архив „Краезнание" — РБ „Христо Ботев" — Враца. Публикува се за първи път.

36. Булка, това дете ще идеш на манастиро, да го арижеш!

За манастира. Я съм много стара и съм одила много пъти. Най-напред като се ожених, родих едно момче... — слабо много, кекаво... И сънувам една нощ: иде една жена — бабичка с черно облечена, черна забрадка забрадила. Възрастна. И вика: „Булка, това дете ще идеш на манастиро, да го арижеш!" И я така направих. Отидох на манастира. Записах го там, дадох там двайсе лева такса и (...) го оставих там... Като стана време да са жени, требва да го откопувам.

Еленка Андонова, р. 1928 г. в Кулата. Враца, кв. Кулата, 18.VI.2013г., зап. Калина Тодорова. Архив „Краезнание" — РБ „Христо Ботев" — Враца. Публикува се за първи път.

37. Жътва в Манастирското

Аз съм от Видин, но майка ми Виолета Шонева е родена и израсла във Враца и там бяха нейните роднини. Всяко лято, в началото на лятната ваканция, ме качваха на влака за София и стара майка (така наричахме баба ни) мечакаше на гарата. Лятото, прекарано с братовчедката Дора и брат й Митко минаваше неусетно, ходехме на разходки по Балкана, на Вратцата, до старата къща в „Кемера“, къпехме се в река Лева, ходехме с вуйчо Любчо и вуйна Мария за риба.

Баба ми Тодорка Шонева (наричаха я и Тодорица или Тотка) беше вярваща и редовно ходеше на черква в неделя и по празниците, водеше и нас. Останала вдовица на 33 години, вярата и изключителното й трудолюбие я поддържали и й давали сили да отгледа трите си деца, да им даде образование. До смъртта си беше църковен настоятел в църквата „Св. Царей“ и месеше просфорите за причастието на неделната служба. Тя организираше жените от квартал „Кемера“, всичките нейни приятелки, и ги водеше на екскурзии по манастирите в България и да помагат на църквата.

През месец юли 1963 година ги организира да помагат при жътвата на манастира „Св. Иван Пусти“, взе мен и братовчедката ми Дора. Тръгнахме пеша рано сутринта за село Бистрец, което се намира в подножието на скалите, а високо нагоре се намира манастирът „Св. Иван Пусти“. Под него, също в планината, но по-наравно, се намираше полето, засято с жито, което трябваше да бъде ожънато. Имаше къща и до нея сковани дървени маси и пейки около тях. До самия манастир се стигаше трудно, по тясна пътека. Имаше и други хора, дошли да помагат. Всички започнаха жътвата със сърповете. Тези сърпове ни бяха много интересни и ние с моята братовчедка също се опитвахме да жънем, но за съжаление тя се нарани и ни изпратиха да стоим на сянка до къщата, където се приготвяше обяд за жътварите. На обяд всички се събраха около пейките, и помня, че имаше боб и картофи с месо.

Запомнила съм и двамата монаси, които живееха там. Единият говореше на руски език и ме питаше, мога ли да говоря на руски. Аз гордо заявих, че мога. Бях завършила пети клас и една година вече бях учила езика. Какво ме е

питал монахът и какво сме си говорели не помня, но накрая той ме похвали, а баба ми доволно се усмихваше.

Кога е приключила жътвата и как сме се прибрали, вече не си спомням. В съзнанието, кой знае защо, е останал споменът за горещото лято, манастира в скалите, двамата монаси и жътвата. И разбира се, моите „изключителни“ познания по руски език.

И сега, пътувайки с кола покрай Враца, не забравям да погледна към манастира „Св. Иван Пусти“, който се подава от гънките на Балкана, и да си пожелая отново да се върна там.

Спомени на Тодорка Дончева (по майчина линия от Шоневия род от Враца), родена и в момента жител на гр. Видин. Архив „Краезнание” — РБ „Христо Ботев” — Враца. Публикува се за първи път.

38. На отдих и поклонение...

Баба ми се казва Виргиния Дунчова и е родена на 6 май 1926 г. в гр. Враца. Живяла е със семейството си в къща близо до Табашкия мост на ул. „Петропавловска” или както я наричаше баба „Крайречния булевард”. Тя много обичаше да ми разказва истории за това как е преминало нейното детство и младост. В един такъв неин спомен ми сподели преживявания, свързани с Бистрешкия манастир „Св. Иван Рилски”. Всяко лято нейното семейство е живяло във вилата им в „Лиляшка могила”, където баща й е отглеждал лозя. По време на тези ваканции, всички те — цялото семейство много често с кон и каруца са ходели до Манастирския комплекс „Иван Рилски”, където са оставали за по няколко дена. Баба ми казваше, че там винаги са били посрещани от свещеник, който ги е настанявал в помещенията, където са пренощували. Имало е много други хора, които също са се качвали в планината до манастира на отдих и поклонение. Всеки си е носел храна и провизии за дните, прекарани там. Имало е храм, сгради за нощуване, течаща река и малка планинска поляна, над която стръмно са се надвесвали страховити скали. По този повод тя ми показа и няколко снимки, които е запазила като хубав спомен оттогава. В разказите й

манастирът „Св. Иван Рилски” е едно доста оживено духовно средище за отдих на врачани и хора от близките населени места.

Разказ на Валентина Петрова за своята баба - Виргиния Дунчова от Враца, която й оставила няколко снимки от манастира и й говорила за него. Архив „Краезнание” — РБ „Христо Ботев” — Враца. Публикува се за първи път.

39. Златният креват — скрит в пещерите около Черепишкия манастир. Там престоявал и свети Иван Рилски. Споделено пред Яко Челебонов — председател на пещерния клуб. Архангел организирал група пещерняци, претърсили целия район, но не открили златния креват.

Спомен на краеведа Васил Милев Харизанов, р. 12.XII. 1926 г. в с. Галиче, Врачанско. 9.XII.2010 г., гр. Враца, зап. Недко Дамяновски. Архив „Краезнание” — РБ „Христо Ботев” — Враца. Публикува се за първи път.

40. И там е рукнал извор...

- Вие казвате, че това, според преданията, е второто място... - КТ

- Второто място, където е бил отшелник (Свети Иван Рилски), след като напуща манастира. Щото най-напред той след смъртта на родителите си — те са били двама братя, разделят (имота) и Иван раздава неговия си дял, така да кажа, коет получава от наследството на бедните и се посвещава на църквата. Но малко време стоял в манастира. Точно кой манастир — не мога да ви кажа. И е бил отшелник някъде... той е родом от Скрино. Там е манастира „Св. Иван Рилски”, възстановен от няколко години, десетина години, повече ли са... И от там идва тук — и от тук пак е станал много популярен сред местното население, а той е избягвал популярност... Даже, според преданието, когато станал толко популярен, че цар Петър му направило впечатление, че някой си отшелник, монах или постник да го наречеме — то се

препокрива по значение, изпратил конен отряд — да го заберат, при него да го водят, да го види що за човек е, щом е добил такава популярност сред населението... И той (св. Иван) тръгнал по тази гънка на планината оттука се вижда (от прозореца на манастирската църква) — ето точно зад прозореца, там на границата има нещо като ...

- Длапчинка. - КТ

- Да, там е тази рекичка, която на този връх... На около 700 метра оттука, на левия бряг — за нас е десния по посока на водата, ако можем така да кажем, се е изморил (св. Иван) и е промълвил: „Боже, водица!....” и там е рукнал извор, така нареченото аязмо, което десетки години е било функциониращо, след това са го каптирали, в тази сграда са вкарали водата — долу има една, която се руши...

- Това като е тръгнал?- КТ

- Като бягал от конния отряд.

И аз със един мой съсед — беше дошъл тука, почистихме, оправихме, намерихме едно каменно корито, малко такова — 30 на 40 в реката и го дигнахме горе, но водата, дебита е толкова малко, че не мож да захрани. Но сега имам обещанието, уверението на двама по-малади, здрави — ще дойдат да помогнат да възстановим дебита... Защото то е невероятно — един скалист скат — откъде идва тая вода между скалите?!

...И след това оттук пак е бягал (св. Иван) и е бил в Рила на много места. И той основал Рилския манастир над село Рила, но така и там не пребъдел, и там се изтеглил горе в скалата. Може би шум`а, гълчавата между братството не му е понесло. Сега вече можем само да гадаем каква е била причината, та да отиде там...

- А тези всичките неща ги научихте като дойдохте тук?

- Да, аз не знаех, че тук съществува манастир, съвсем инцидентно стана моето идване тука.

Ангел Желев, р. 1940 г. в Хасково, от 2002 г. живее и „обгрижва” по неговите думи Германския манастир. 5.III.2011 г., Германски манастир, зап. Калина Тодорова. Архив „Краезнание” — РБ „Христо Ботев” — Враца. Публикува се за първи път.

41. Казват, че тука е роден св. Иван Рилски

Основан е с името „Св. Йоан Кръстител". Девети век. Бил един от най-големите в Софийско тогава... След разрушаването от турците, местните хора правят малък дървен параклис, който е бил тука на самото свето място... Сега преданието е, че именно в него 1469 г. преди да влязат в Средец — мощите остават в Ротондата „Св. Георги" за седем дена — вечерта остават, преспиват в тоя малък параклис. 1593 г. е построен сега храмът. Монасите, братята, вземат решение в чест на това оставане на мощите тука на това свято място храмът от „Св. Йоан Кръстител", както е било старото име, да се преименува на „Св. Йоан Рилски".

- Ти казваш, че местните говорят, че св. Иван Рилски е роден тука? - КТ

- Старото име на Курило е Скрино. Хиляда и деветстотната година некъде... след Освобождението е кръстено на руски генерал — Курилов... Който прави три-четири сгради и ги остава за хората...

- На Курило е Скрино старото име? - КТ

- Да. Старото име на Курило е Скрино. И затова, те са възрастни жени вече, които го говорят... А то в народната памет това нещо не се изтрива... Казват, че тука е родното място на св. Иван Рилски и оттука тръгва за Рила. И така става спор с историците. Каквото е записано — на това вярват, те не вярват на това нещо. (На легендата, че св. Иван Рилски е роден в Курило.)

- А аязмото си го имаше тука?- КТ

- Тук си е...отдавна... Шейсета година, когато отчуждават тука правят... изсипват един варел с нафта отгоре. Заради водата. Но се изчиства...

- А защо? - КТ

- Еми, комунистически режим...

- Как се казваш? - КТ

- Нектарий. Йеромонах Нектарий.

- А ти откога си тука? - КТ

- Две години. Много свято място е. И св. Иван Рилски не е върнал никой, да му не изпълни молитвата. Никой не е върнал.

Йеромонах Нектарий. 15.II.2013 г., Куриловски манастир. Зап. Калина Тодорова. Архив „Краезнание" — РБ „Христо Ботев" — Враца. ЕЙФ - Емил Йорданов Филипов, р. 12.ỳ.1942 г. в с. Горно Озирово, пенсионер, бивш учител и кмет на селото. 18.Хỳ.2011 г., гр. Враца, зап. К. Тодорова.

42. Докараха те тия те мощи, които сега се намират у нашия манастир...

...Ето тука има свети Иван Рилски... Тука има една много малка частица, сложена у тия стъклени — те са стъклени капачета такива и една малка частица от тази плащеница. Там (в манастирския тайник — б.м.) са сложили по-голямата част от ръката на свети Иван Рилски (показва малка стъкленица с части от мощите на св. Иван Рилски, изложена в Лопушанския манастир до подобни с части от мощите на св. Петка Търновска и св. Панталеймон) — Тука има от плащеницата ли?

- Да, тука има частица от ръката — вътре поставено.

- А плащеницата? - КТ

- А плащеницата той (свещеникът) каза, че е съхранена на много тайно място, където не се допускат хора да я снимат... Аз му казах...

- Ама там, освен тая плащеница, какво друго има?- КТ

- Ръката на свети Иван Рилски.

- Ръката на свети Иван Рилски? - КТ

- Да, част от ръката на свети Иван Рилски.

- Е увита в плащеница? - КТ

- Да. И в ковчеже. Даже ковчежето е колкото бюро големо.

- Къде е било (за мястото в църквата на Лопушанския манастир)? - КТ

- Било е олтара къде е. Като влезнеш — насреща е точно олтара. От лявата страна има едни заоблени така — точно куполите къде са — така дървени седалки заоблени. Сети ли се? Там беше. И насреща попа пее, нали, кога има църква. И срещу него беше плащеницата с тази част от ръката на свети Иван Рилски у ковчежето.

- Колко големо беше това ковчеже? - КТ

- Колко бюрото.

- Толко големо?! - КТ

- Да, да. Сичко червено — е тия, копринените плюшове — червено направено и частичката беше сложена вътре у този ковчег.

- Ма ти виждаш ли я? - КТ

- Да. Вижда се — под стъкло.

- Частичката колко голема беше? - КТ

- Еми е така толко... (събрани показалец и среден пръст по дъжина).

- Колкото два пръста? - КТ

- Да, такава беше голема.

- Ама кост ли беше? - КТ

- Кост. Да.

- Кажи какво си спомняш ти — кога е донесена тая кост?

- Значи аз съм била дете. Може би — да е било 68-а ли, 66-а ли...Те тука тия години е било. Щото и той (сегашният свещеник) не може да ми каже баш кога е дошло, но е получил нареждане (сега) да го приберат — да не седи въгре у църквата.

Само по молба на хората при литургия — тогава изнасят това ковчеже, ако помолат. Но само на такива големи литургии като Великденските, като Света Богородичните август месец ... Но само по заявка и по молба на молещите се.

- Ами добре. А къде се съхранява? - КТ

- Не каза. Тайник в манастира каза, значи имат си тайник на такива документи, материали, ценни неща на манастира къде са и на чужди лица не дават сведения.

- Добре. Хайде сега разкажи кога дойде тая частица, как си го спомняш ти като дете? - КТ

- Значи като дете баба ме е водила горе на църквата с нея и тогава, когато за първи път докараха тази частица в това ковчеже и в тази плащеница, беха се събрали много попове. Даже този на Видинската патриаршия — владика на Видинската патриаршия. Беха се събрали хората от целото поречие (на р. Огоста — б.м.) — то беше цел митинг кога докараха това нещо и го поставиха там на това място и от там не е пипано може би десетилетия — четиресе-педесе години. Това е боло там и там се пазеше. Обаче сега при ремонта на църквата е имало работници отсекъде — от Кърджалийско, от незнам си откъде, та правия покрива на църквата, правиха този... каменната ограда. Как са я направили, ти не си я виждала — да дойдеш да я видиш! И понеже ги е било страх да не е да земе да изчезне нещо, защото тази част от ръката, която е докарана, то е отхапана мръвка месо — кожа от ръката... Значи некаква жена на Рилския

манастир е направила това нещо, като е мислила, че ше и провърви у къщата и ще стане много добре...

- А как го е отхапала? - КТ

- Ами така — със зъби при целувка е отхапала парченце от кожата му... и много лоши неща са й се случили. На един голем празник на манастира (Рилския), мойта баба е била свидетелка, когато тя в марличка е донесла отхапаното парче от ръката на св. Иван Рилски. И там пред сички е казала на жените, че е много грешна, че иска да се покае, иска да `и се опрости, греховете ако може да й се опрастат, за това деяние, къде го е направила. И понеже нашия манастир е подобие на Рилския манастир, тогава една част (от мощите) — защото игуменът каза, че и в други манастири — но много малко — два-три са — има още такива частици от тази ръка. И когато са почнали тука този ремонт, са им разпоредили, това нещо да се сложи в този тайник и да се показва на такива големи празници при молба на вярващите.

...

- А тази жена, която го е отхапала, го е отхапала в Рилския манастир? - КТ

- В Рилския манастир.

- И дошла във вашия? - КТ

- Не. И там се е върнала пак след година в Рилския манастир. Мойта баба — тя ходеше сека година на тия големите празници на Рилския манастир — там спеше по цела седмица, докато траат тия тържества. Тогава тя на следващата година — ох, наежих са като ти разказвам — връща това парченце в марлата и сичките там молещи се, вярващи, къде са дошли от цела България, даже и чужденци е имало, тогава тя връща това парче и моли Бога, моли този, който прави литургията там, служи: да й чете молитва за опрощаване на греховете — на този грях, който тя го е сторила — къде е отхапала това парченце.

- А тя го е отхапала, защото е мислела, че ще й върви?

- Че ше й върви. Да. Да си го занесе у къщи — там да си се молат непрекъснато на него — че ше й върви. Обаче то се случва съвсем обратното. Всичко върви назад, даже дете — доколкото си спомням, баба ми е казвала, че дете й е починало. И вече насън й се явява — да занесе това парченце и да си го върне

обратно там, откъде го а зела. И она е дошла на такъв велик ден и е върнала парченцето, и се е помолила нали да й опрости Бог греховете, къде ги е сторила... Мале, наежих се! Сега си спомням тия неща, къде баба ми ги е разказвала и такова... И тогава след това — може би четири-пет години — докараха те тия те мощи, които сега се намират там у нашия манастир.

- Баба ти ти е разказвала за тия мощи... - КТ

- Да. Даже аз съм си ги виждала самата...

- Добре де, ми това е било „по комунистическо". Как така са позволили? - КТ

- О, тогава си имаше те такива като баба — стари хора, пенсионери, които изобщо не може никой нищо да им... Те си беха даже от село — мога да ги изброя кои хора са били. Те си ходеха на църква (на манастира, който е непосредствено до селото, а в селото няма друга църква — б. м.) и изобщо не ги интересуваше ни комунистическо, ни нищо... Те (властите) гонеха назе — по-младите, къде да не одиме и да не се разправяме...

...

- Голема служба е имало, така ли (в деня на донасяне на мощите)? - КТ

- Да... Голема служба — бе целото село излезна. Значи пред очите ми е и си спомням колко много народ се беше събрал, кога ги докараха — се едно кога се запопва некой... - нали знаеш и кък се прави голема служба и много посещение... Те така беше и тогава, когато докараха те тия те мощи у село на манастира. Ма тогава имаше много народ, Калинке, сега останаа малко ора. Даже селата обезлюдеха. А тогава, занаеш ли, че манастира беше пълен — даже не мож да стигнеш, да го видиш. Не мож да стигнеш до мощите — да го видиш (ковчежето)! А то много хубаво беше напарвено: сърмено такова..., едно червено плюшено със сърма направено по края...

- А казва ли се от коя ръка? От дясната или лявата?

- От левата ръка (на св. Иван Рилски).

Веселинка Веселинова Петрова, р. 21.I.1953 г. в с. Лопушна (Георги Дамяново), Монтанско. 13.V.2013 г., гр. Враца. Зап. Калина Тодорова. Архив „Краезнание" — РБ „Христо Ботев" — Враца. Публикува се за първи път.

Информатори:

ААП - Анета Ангелова Петрова, р. 1954 г. в Кулата. 18.VI.2013 г., гр. Враца, кв. Кулата, зап. К. Тодорова.

АЖ - Ангел Желев, р. 1940 г. в Хасково, от 2002 г. живее и „обгрижва" по неговите думи Германския манастир. 5.III.2011 г., Германски манастир, зап. К. Тодорова.

АМ - Анка Микова, р. 1942 г., с. Горно Церовене, от 1959 г. живее в Бели извор. 15.VIII.2011 г., Бистрешки манастир, зап. К.Тодорова.

ВВП - Веселинка Веселинова Петрова, р. 21.ỳ.1953 г. в с. Лопушна (Георги Дамяново), Монтанско. 13.V.2013 г., гр. Враца, зап. К. Тодорова

ВДК - Венетка Димитрова Кирова (баба Вена), р. 13.V.1928 г., в с. Бистрец. 12.X.2010 г., гр. Враца, кв. Бистрец, зап. К. Тодорова и П. Иванов.

ВМХ — Васил Милев Харизанов, р. 12.Xỳỳ.1928 г. 9.XII.2010 г., гр. Враца, зап. Недко Дамяновски.

ВПЦ - Върбан Павлов Цеков, р. 2. XI.1919 г. в с. Крапчене, Монтанско. Живее във Враца от 1935 година, юрист. 20.III.2009 г., гр. Враца, зап. К. Тодорова.

ВНП - Валентина Николаева Петрова, библиотекар. 12.X.2010 г., гр. Враца, кв. Бистрец. 3ап. К. Тодорова и П. Иванов.

ВХ - Веселин Христов, р. 1949 г. в с. Царевец, Врачанско, в манастира е пазач от м. X. 2009 г. 30.VI.2010 г., Бистрешки манастир, зап. К. Тодорова и П.Иванов.

ГА - Георги Аврамов — Жоро, р. 1941 г., художник, работил като екскурзовод, добре запознат с природните и историческите забележителности във Врачанската планина. Зап. К. Тодорова, 17. III. 2011 г., гр. Враца

ДАД - Димитър Ангелов Диков, р. 1942 г. в гр. Враца, живее в София. 30.VIII. 2011 г., гр. Враца, зап. К. Тодорова.

ДДИ - Добромир Димитров Илиев, р. 11.VIII.1955 г. в гр. Вършец, строителен работник. 1.III.2009, с. Моравица, Врачанско, зап. К. Тодорова

ЕФ - Елена Филипова, р. 1949 г. в с. Бистрец.15.VIII.2011 г., Бистрешки манастир, зап. К. Тодорова.

ИА - Иеромонах Антоний (дядо Антоний), дошъл в манастира след неговото реставриране през 2008 г. от Черепишкия манастир. 30.VI.2010 г., Бистрешки манастир, зап. К. Тодорова и П. Иванов.

ИА1 - Иванка Алексиева, р. 1952 г. в с. Лъкатник, от 1972 г. живее в Бистрец. 22.I.2011 г., гр. Враца, зап. К. Тодорова.

ИАП - Иванка Ангелова Павлова, р. 1936 г. в Кулата. 18.VI.2013 г., гр. Враца, кв. Кулата, зап. К. Тодорова.

ИПН - Илонка Петрова Николова, р. 1949 г. в гр. Троян. Пис. спомени.

ИН - Иеромонах Нектарий. Живее и служи в Куриловския манастир от няколко години. 15.II.2013 г., Куриловски манастир, зап. К. Тодорова.

КВМ - Красимир Василев Маринов, р. 10.II.1947 г. в гр. Враца, Кемер махала. 26.V.2007 г., Врачански балкан, зап. К. Тодорова.

КИК - Костдин Иванов Киров, р. 1954 г. в с. Бистрец. 15.VIII.2011 г., Бистрешки манастир, зап. К. Тодорова.

ЛГА - Любомир Георгиев Ангелов, р. 1960 г. в Кулата.18.VI.2013 г., гр. Враца, кв. Кулата, зап. К. Тодорова.

ЛЛВ - Линка Лазарова Вълкова, р. 1938 г., с. Бели извор. 15.VIII.2011 г., Бистрешки манастир, зап. К. Тодорова.

МА - Мария Ангелова, р. 1948 г. в с. Бистрец. 15.VIII.2011 г., Бистрешки манастир, зап. К. Тодорова.

МПА - Милка Петкова Александрова, р. 1938 г. в с. Кулата (сега квартал на Враца). 15.VIII.2011 г., Бистрешки манастир, зап. К. Тодорова и 18.VI.2013 г., гр. Враца, кв. Кулата, зап. К. Тодорова.

ОИД - Отец Ириней Джуров, р. 14.VIII.1932 г. в гр. Перник, от 1975 г. живее в Кулата. 18.VI.2013 г., гр. Враца, кв. Кулата, зап. К. Тодорова.

ПАС - Пелагия Аврамова Стоянова, р. 18.I.1930 г. в с. Галатин, Врачанско. От 1949 г. живее в Бистрец. Начална учителка, фолклористка. Притежава богат архив с народни песни и обичаи от Врачанско. 1.II.2011 г., гр. Враца, кв. Бистрец, зап. К. Тодорова и Цв. Евгениева.

ПБ - Петър Борисов, р. 1949 г. в с. Бистрец. 15.VIII.2011 г., Бистрешки манастир, зап. К. Тодорова.

ПДИ - Павел Димитров Иванчев, р. 1949 г. в с. Бели извор. 7.VII.2009 г., с. Бели извор, зап. Вл. Иванчева.

ПН - Параскева Николова, р. 1941 г. в с. Бистрец, пенсионерка, била учителка в детската градина в селото. 15.VIII.2011 г., Бистрешки манастир, зап. К. Тодорова.

ПЙП - Пламен Йотов Петков, р. 1956 г., председател на спелеоклуб „Стрешеро". 7.VII. 2011 г., гр. Враца, зап. К. Тодорова.

ПП - Петя Петкова, р. 1974 г. в гр. Враца. 19.X.2010 г., Бистрешки манастир, зап. К. Тодорова.

СИЛ - Стойко Игнатов Лунджов, р. 5.X.1931 г. в гр. Враца. 1.X.2010 г., гр. Враца, зап. К. Тодорова.

СД - Симеон Димитров, р. 1933 г. в с. Бели извор. 15.VIII.2011 г., Бистрешки манастир, зап. К. Тодорова.

СФВ - Спаса Филипова Василева, р. 7.IX.1931 г. в с. Бели извор. 7.VII.2009г., с. Бели извор, Врачанско. Зап. Вл. Иванчева.

СХ - Светла Христова, р. 1951 г. в с. Бистрец. 15.VIII.2011 г. Бистрешки манастир, зап. К. Тодорова.

ТП - Тошка Петрова, р. 1953 г. в с. Бели извор. 15.VIII.2011 г. Бистрешки манастир, зап. К. Тодорова.

ТС - Тодор Стефанов, р. 1947 г. в гр. Враца, живял и живее в Бистрец в майчин имот. 22.I.2011 г., гр. Враца, зап. К. Тодорова.

ХНИ - Христина Николова Иванова, р. 1940 г. в Кулата. 18.VI.2013 г., гр. Враца, кв. Кулата, зап. К. Тодорова.

ХСВ - Христо Симеонов Вълчев, р. 1949 г. в с. Бели извор. 18.X.2010 г., гр. Враца, зап. К. Тодорова.

ЦМЦ - Ценка Маринова Ценова, р. 1937 г. в Бели извор, от 1956 г. живее в Кулата. 18.VI.2013 г., гр. Враца, кв. Кулата, зап. К. Тодорова.

Ученици от с. Паволче в Мъжката гимназия в гр. Враца на излет до манастира. На гърба на снимката: „За споменъ от постницата на Св. Иванъ Пусти. Трифон Златев, у-къ IV гр. класъ № 37, гр. Враца 1935/36 год.” Личен архив на Иван Георгиев - Магера, с. Паволче, Врачанско.

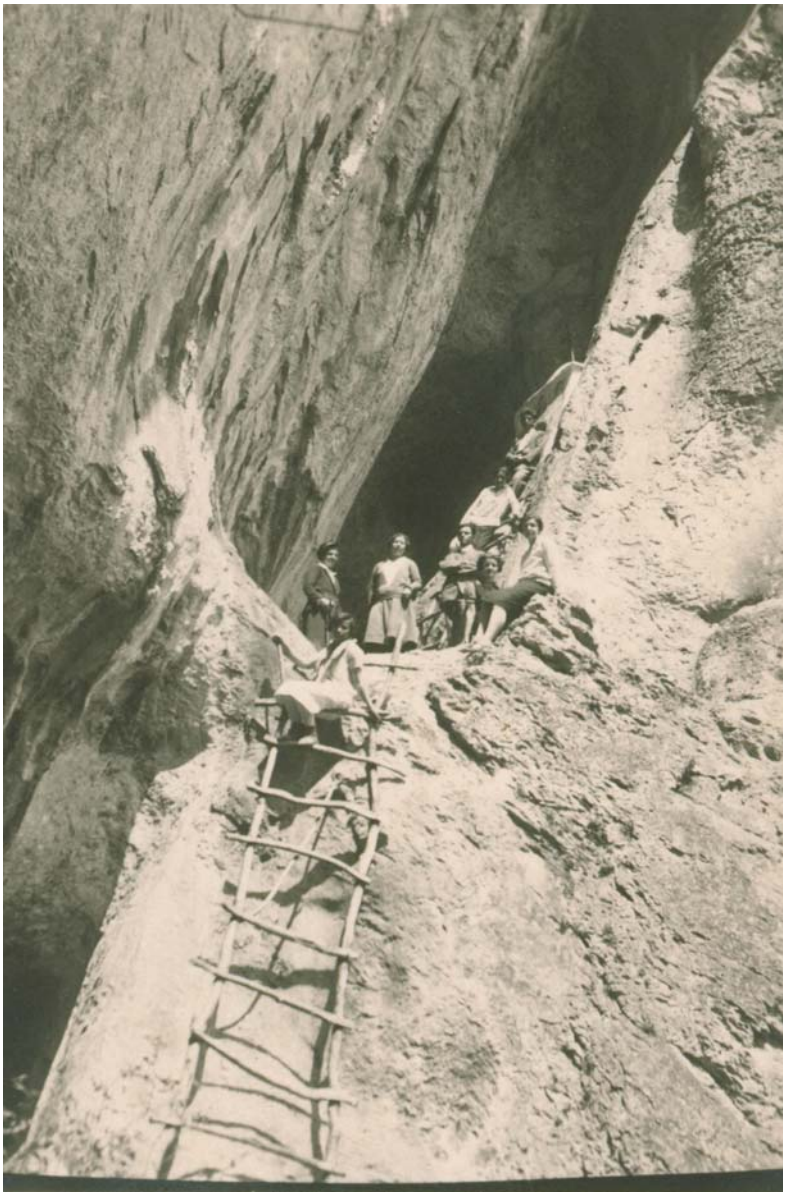

Бистрешки манастир. Постницата - 30-те години на XX в. Краеведска колекция - Антикварна къща „Ценкулов” - гр. Враца

Любимо място за екскурзии сред природата на младежите от близките селища - 40-те год. на XX в. Краеведска колекция - Антикварна къща „Ценкулов” - гр. Враца.

Значителен принос за все по-голямата му популярност в началото на XX в. имат врачанските туристи. Първата официално организирана екскурзия на новосъздаденото дружество е именно до манастира „Св. Иван" на 2 май 1900 г.

Съдбата на манастира през последните десетилетия на XX в. отново е белязана от поредните запустявания и възстановявания. „Той (манастирът) разрушен, ма това кюше останало... Останало там и хората се трупат като неко пчели кога се трупат около паница мед. Те така се трупат и палат свещи... И са кръстат, и палат свещи... И аз отидох, и аз запалих... И той отиде и той запали...” - разказва Пелагия Стоянова от кв. Бистрец.

Цялостна реконструкция на постройките се извършва през 2008 г. Възобновени са камбанарията и каменната чешма, която се намира в непосредствена близост до църквата. През същата и следващата година започват и реставрационно-консервационните дейности по стенописната украса.

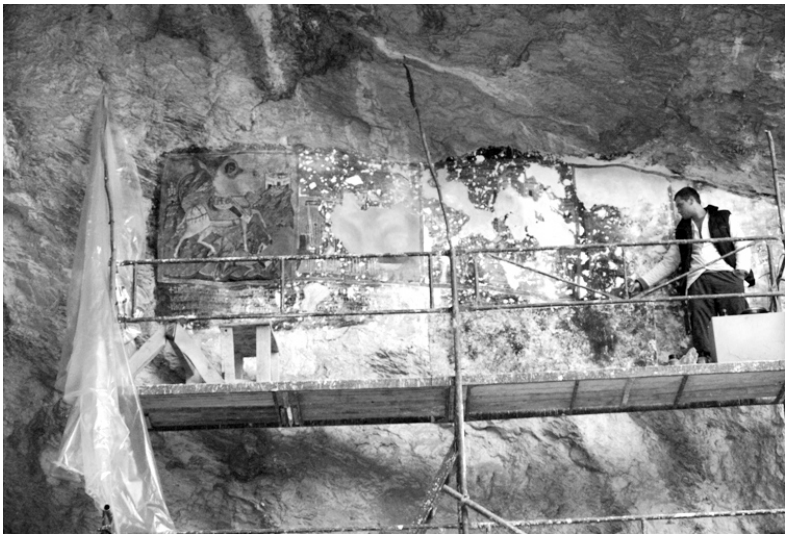

Курбанът на Богородица през 2008 г., когато в присъствието на хиляди миряни, с тържествена света литургия, Врачанският митрополит Калиник извършва преосвещаване на възстановения манастирски комплекс.

ОБЕКТА
ОХРАНЯВА!

Бистрешкият манастир „Св. Иван Рилски (Пусти) - Касинец” се намира на около 12 км северозападно от град Враца недалеч от местността Касината. Разположен е на малка поляна в горния край на един от стръмните долове, спускащи се от Балкана към Врачанското поле. От юг и от запад поляната е оградена от отвесни, високи около 50 м варовикови скали. В основата им се образува плитка, но висока и широка пещера с карстов извор. На северната й стена неизвестен зограф изписал пет сцени от житието на свети Димитър и свети Нестор. Стенописът се намира на 12 м височина и обхваща площ от 15 кв. м, а в надписа под сцените се сочи годината — 1544. Върху западната стена на пещерата са запазени следи от скални икони с образите на св. Иван Рилски и св. Йоан Богослов. Под тях е свещеният извор с езерото — за водата му се вярва, че е лековита. Тя минава покрай църковната сграда и пада от скалите, като образува малък водопад. В близост до него има скална ниша, където с традиционни водолечебни и климатолечебни способи в миналото се лекували душевно болни. Фреските в пещерата и някои от стенописите в църквата показват, че тя е възстановена през XVI в., но създаването на манастира се отнася в епохата на Второто българско царство и се свързва с крепостта, намираща се на рида югоизточно от него. Откритата в и около пещерата тракийска керамика свидетелства, че тук вероятно е имало светилище в предримската епоха (IV-I в. пр. Хр.), а може би и по-рано. Предполага се, че манастирът е основан като скален и монасите първоначално обитавали тази и околните пещери.

Сегашната църква е построена върху останките на по-стара, като част от нея е вградена в новата сграда. Тази по-стара църква може би е принадлежала на селище към крепостта. Върху варовата мазилка на църковния храм личат следи от три стенописни слоя — от XII в., от XVI в. и 1867г. През XVII в. в манастира процъфтява занаятчийството — известната златарска работилница, която е във връзка с

Bistrets Monastery of St. Ivan Rilski[1] (Deserted/ the Hermit, in Bulgarian Pusti) - Kasinets is located 12 km to the north-west of the town of Vratsa, close to an area called Kasinata. It is set in a small meadow in the upper part of a steep gorge leading from the Balkan to Vratsa Field. From the south and west the meadow is surrounded by sheer limestone cliffs approximately 50 m in height. At the foot of the cliffs a shallow but high and wide cave is formed, where a karst spring gives birth to a small brook. On the north wall of the cave an unknown iconographer painted five scenes from St. Dimitar and St. Nestor's passional. The mural is 12 m above the ground covering 15 m^2 and the inscription under the scenes reveals the year 1544. On the west wall of the cave traces of stone wall icons depicting St. Ivan Rilski and St. Yoan Bogoslov could be seen. The holy spring with the pond is under them. Its water is believed to be healing. It flaws around the church and falls down over a cliff creating a small waterfall. There is a stone niche in its vicinity where mentally ill people were healed in the past using traditional water and climatic treatment methods. The frescoes in the cave and some of the murals in the church indicate that it was restored in the 16th century, but the monastery was founded during the time of the Second Bulgarian Tsardom and it is associated with the citadel located on the ridge to the south east of it. The Thracian pottery discovered in and around the cave is evidence that probably there was a sanctuary in that place during the Pre-Roman times (4th-1st century BC) and may be even earlier. It is supposed that the monastery was founded as a rock monastery and the monks inhabited this cave and the neighbouring ones at first.

The present church has been constructed upon the remains of an older one a part of which has been built in the new structure. It is possible for the older church to be part of a settlement to the citadel in the past. Three layers of murals could be distinguished in the lime plaster of the house of worship — from the 12th, 16th century, and from 1867. During the 17th century, crafts flourished at the monastery — the well-known

прочутата Чипровска школа. Най-популярното произведение на майсторите от школата, изработено в Бистрешкия манастир, е сребърен кръст с позлата и цветни камъни от 1611 г. Запазени са също и художествено украсен сребърен жезъл и сребърно-позлатената обковка на Черепишкото четвероевангелие - истински шедьовър на българското средновековно калиграфско и приложно изкуство. В манастира „Св. Иван Касинец" се е намирала и една от първите по нашите земи меднощампарски работилници. Образци от изработена в светата обител църковна утвар, щампи и икони се съхраняват в Исторически музей - Враца.

Въпреки че е един от най-малките манастири във Врачанската епархия, зиме и лете той е обект за посещение от стотици поклонници през всички времена, откакто го има. Значителен принос за все по-голямата му популярност в началото на XX в. имат врачанските туристи. След учредяване на туристическото дружество през 1900 г., пътят до Касината става един от любимите маршрути за членовете му и за техните гости. При възобновяването на манастирския комплекс на 16 септември 1928 г. той е осветен с името „Св. Иван Рилски". Над манастира е пещерата Постницата, разположена върху отвесна скала и до там се стига изключително трудно без помощта на стълба. В нея на височина пет-шест метра в малка скална ниша е изградена (вероятно по-късно) миниатюрна църквичка със свод от преплетени лозови пръчки, измазан с вар, на който все още може да се разпознае фигурата на Христос Вседържител. Според легендите това е най-старата част на манастира — тук живял четирийсет дни в пост и молитви най-почитаният и най-обичаният български светец Иван Рилски. Постницата е уникална за нашите земи.

goldsmith workshop connected with the famous Chiprovska School. The most popular masterpiece of the School craftsmen, created at Bistrets Monastery, is a gilded silver cross encrusted with colour stones from 1611. An elaborate silver sceptre and the gold-plated silver facing of Tcherepish Four Gospels — a true masterpiece of Bulgarian calligraphy and applied art from the Middle Ages — have also been preserved. One of the first copper-printing workshops in our native land was located at St. Ivan Kasinets Monastery too. Specimens of church utensils manufactured at the cloister, printings, and icons are kept at the Historical Museum of Vratsa.

Although it is one of the smallest monasteries in Vratsa diocese, throughout the centuries, ever since it is there, hundreds of pilgrims have been visiting it in the summer and winter. The tourists of Vratsa made a significant contribution to the ever-growing popularity of the monastery at the beginning of the 20th century. Since the foundation of the Tourist Society in 1900, the road to Kasinata became one of the favourite routs for its members and their guests. Upon the restoration of the monastery complex on 16 September 1928, it has been consecrated St. Ivan Rilski. The cave known as Postnitsata (the Hermitage) is situated on a sheer rock above the monastery and it is extremely difficult to get there without a ladder. Inside the cave, 5-6 m above the ground, in a small stone niche a miniature church with a vault of lime plastered interlaced vines on which the figure of Christ Pantocrator is still visible has been constructed (probably in later times). Legend has it that this is the oldest part of the monastery — the most worshiped and loved Bulgarian saint, Ivan Rilski, lived in it for forty days fasting and praying and the rock opened itself when he set off for Mount Rila. Postnitsata (the Hermitage) is unique to our native land.

[1] St. John of Rila (in Bulgarian Ivan Rilski)

Многобройните народни творби за св. Иван Рилски са част от култа към най-обичания и най-почитания български светец. Издирените и систематизирани текстове образуват три основни цикъла — Софийски, Рилски и Врачански. Последният се отнася до селища, разположени в северната и южната страна на Искърския пролом — в западната част на Врачанско и северната покрайнина на Софийско (с центрове съответно с. Стубел, Западно Врачанско и с. Курило, Софийско). Материалите, които ние записахме в периода 2008 — 2013 г. от селища, разположени в непосредствена близост до Бистрешкия манастир „Св. Иван Рилски (Пусти) — Касинец" и от самия манастир не само обогатяват този цикъл с мотиви, но образуват ново сюжетно ядро, в центъра на което е темата за пребиваването и чудесата на свети Иван Рилски в Постницата на Бистрешкия манастир.

Събраните от нас наративи могат най-общо да бъдат обединени около водещите мотиви, сюжети и легендарни персонажи по следния начин: Пребиваването и чудесата на св. Иван в Постницата на Бистрешкия манастир; Бягството в Рила; Произхода на манастира „Иван Пусти"; Именуването на манастирите „Св. Иван Пусти" край Враца и на Рилския манастир „Св. Иван Рилски"; Царските съкровища (монетарницата на Иван Шишман). По-обстойно внимание е отделено на текстовете, в които Бистрешкият манастир е представен като „образ и подобие" на Рилския. В разказите се съдържат и ценни сведения за един недокументиран период от съществуването на манастира край Враца — от 1944 г. до края на XX в. На практика е проследен „другия живот на манастира" (освен като туристическа и художествена ценност) — като място, дълбоко и трайно свързано с духовния живот на местните. Друга тема е тази за „лековитата вода" в Голямата пещера — традиционните методи за водолечение и климатолечение, практикувани на територията на обителта.

Главен герой в легендите е свети Иван (Пусти, Рилски) — чудотворец, маг и лечител, а чудото е доказателство за неговите свръхчовешки, висши качества и действителната връзка на постника-пустинник с Оня свят и Бога. В резултат на чудото и пребиваването тук на светията тези качества

The numerous folk stories about St. John of Rila (Yoan of Rila, in Bulgarian Ivan Rilski) are part of the cult of the most beloved and most worshipped Bulgarian saint. The collected and systematized texts form three basic cycles - Sofia, Rila and Vratsa. The latter refers to villages situated along the northern and southern sides of the Iskar Gorge – in the western part of the Vratsa region and northern fringes of Sofia (the villages of Stubel and Kurilo being the respective centres). The information we have collected in the period 2008 - 2013 from villages situated in the immediate proximity of the Bistrets Monastery of St. Ivan Rilski (Deserted/the Hermit, in Bulgarian Pusti) - Kasinets and from the monastery itself not only enriches this cycle with motifs, but forms a new story line at the centre of which is the concept of the dwelling and miracles of Saint Ivan Rilski in the Hermitage of the Bistrets Monastery.

The collected myths, legends, and stories can in general be unified around the leading motifs, plots, and iconic characters in the following way: The dwelling and miracles of St. Ivan in the Hermitage of the Bistrets Monastery; The escape to the Rila Mountains; The origin of the Ivan Pusti Monastery; The naming of the St. Ivan Pusti Monastery near Vratsa and Rila Monastery, St. Ivan Rilski; The Royal Treasures (Ivan Shishman's Mint). More detailed attention is paid to the texts depicting the Bistrets Monastery as the "Image and Likeness" of the Rila Monastery. The stories also contain valuable information about an unreported period of the life of the monastery near Vratsa - from 1944 to the end of the 20th century. In practice, "the other life of the monastery" is traced (apart from the tourist and work of art context) - as a place deeply and permanently connected with the spiritual life of the locals. Another topic in the recorded narratives is the "healing water" of the Big Cave - the traditional water and climatic treatment methods practised in the cloister.

Main character in the legends is Saint Ivan the Hermit (in Bulgarian Pusti) or Saint Ivan Rilski - wonder-worker, wizard, and healer, and the miracle is the proof of his superhuman powers, senior character, and the actual connection between the Faster-Hermit and the Afterlife and God. As a result of the Saint's miracle and dwelling here the place itself acquires these qualities. Our informants

придобива и мястото. Нашите информатори „изнасят" на преден план характерни белези и дадености, доближаващи Рилския чудотворец до митичния чудотворец и повелител на жива и нежива природа, познат в предхристиянските вярвания с различни имена и роли. Св. Иван присъства в съвременната фолклорна традиция с образ, дълбоко вплетен в народната митология — като наследник на древни божества и в същото време като изключително индивидуален, „единствен и незаменим" в сърцата на българите. Може би именно в това се крие и тайната на култа към него по тези земи — съчетаването на стародавно наследство с възрожденските идеи за „небесен баща" на осиротелия във векове на робство народ.

Народният сказ за св. Иван и неговата обител край Враца е изграден върху взаимното преминаване и преплитане на чисто личната история и историята, носеща отговор на общочовешки търсения, взаимопроникването на националното и универсалното, напластявания на религиозни култове и вярвания на различни общества и култури, обитавали от дълбока древност земите около Врачанската планина.

Пътищата на разпространение на народните текстове са два: основно чрез монашеството (в силните периоди), а тогава, когато манастирът е „запустван" от официалната църква, населението от близките нему села ревностно поддържа устната традиция. За трети път на разпространение — чрез краеведската литература — може да се говори едва през последната четвърт на XX век.

Записаният от нас цикъл легенди, предания и разкази от културното пространство на Бистрешкия манастир „Св. Иван Рилски (Пусти) — Касинец" е представен в настоящата разработка в контекста на фолклорната традиция, посветена на Рилския чудотворец като част от живия култ към него, а самият манастир — като част от своеобразна културна мрежа (също посветена на светеца), където опорни точки са християнските светилища, но в която влизат и всички свети места, свързани с народните вярвания и местни култове, съхранили предхристиянски представи, образи и митологични мотиви. В този смисъл нашият труд може да бъде определен и като начало на едно цялостно изучаване на паметта за св. Иван Рилски в Северозападна България и на Бистрешката света обител — център на този процес във Врачанския край.

accentuate characteristic traits and attributes approximating the Wonder-worker of Rila to a mythical wonder-worker and master of the animate and inanimate nature, known from the pre-Christian beliefs with different names and roles. St. Ivan is presented in the modern folklore with an image deeply rooted in the folk mythology – a successor to the ancient gods and extremely individual at the same time, the "one and only" in the hearts of the Bulgarians. Perhaps this is where the secret of the cult of him in these lands lies – the combination of the ancient heritage and revival ideas for a "Heavenly Father" of people bereft for centuries in slavery.

The legend of St. Ivan and his cloister near Vratsa is built on mutual transition and interweaving between purely personal story and one that provides answers to universal questions, intermingling of national and all-human, superimposing of religious cults and beliefs of many societies and cultures that have inhabited the lands of Vratsa Mountain since ancient times.

There have been two ways of disseminating folk texts: Firstly, it was the monasticism (during the strong periods), and when the monastery was "deserted" by the official church, the people from the nearby villages passionately relayed the oral tradition. The third way of dissemination – by means of local history and folklore studies – appeared not until the last quarter of the 20th century.

The cycle of myths, legends, and stories we have compiled depicting the cultural heritage of the Bistrets Monastery of St. Ivan Rilski Pusti - Kasinets is presented in this paper in the context of the folklore tradition dedicated to the Wonder-worker of Rila as part of the living cult of him, and the monastery itself is presented as part of a peculiar West Bulgarian cultural network also dedicated to the Wonder-worker of Rila whose pillars are the Christian sanctuaries, but it also includes all the holy places related both to the official church tradition and to the folk beliefs and local cults (which have retained pre-Christian notions, characters, and mythological motifs). In this regard, our work can also be considered the beginning of a comprehensive study of the memory of St. Ivan Rilski in North-West Bulgaria and of the Bistrets cloister – the centre of this process in Vratsa Region.

В надпис върху художествено украсен сребърен жезъл от 1612 г. се отбелязва, че е изкован във Враца от майсторите Никола и Костадин от *место Кипровц* и за търновския митрополит Гаврил „и приложи се в Светата търновска митрополия в храма на светите и върховни апостоли Петър и Павел настойник бе смирения кир Павел".

Благодаря за съдействието на археолога Пламен Иванов и старши експерт Весела Пелова — ДА — Враца, журналиста Кирил Андровски и Красимир Ценкулов — антикварна къща „Ценкулов", на колегите Владислава Иванчев и Веселинка Петрова — Регионална библиотека „Хр. Ботев" — Враца, Валентина Петрова — Читалище „Пробуда" кв. Бистрец, Враца, Мария Божковска — Читалище „Фар" — с. Паволче, Врачанско, Анета Петрова — Читалище „Отец Паисий" - кв. Кулата, Враца, Полина Якимова — Читалище „Развитие — 1869" — Враца, Мими Жингова — Регионална библиотека — Благоевград, София Пейчева — Регионална библиотека — Кюстендил, Гергана Панова и Десислава Иванова — Регионална библиотека — Видин, доц. д-р Елисавета Мусакова — Народна библиотека „Св. Св. Кирил и Методий" — София и отец Сашо Стефанов — Врачанска митрополия.

Рилският чудотворец
и Бистрешкият манастир „Св. Иван Пусти”

Легенди, предания и разкази
от културното пространство на светата обител

Българска
Първо издание

Калина Тодорова Николова - автор, 2013
Васко Врачовски, Калина Тодорова, Петър Петров,
Боян Пищиков - фотографи, 2013
Бойка Лозанска - лит. редактор, 2013
Станислав Стаменов - худ. оформление на корицата, 2013
Поредица “Наследство” ISSN 1314-328X

ISBN 978-619-7102-05-5